ԲԱԳԻՆ

Pakine

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ■ ԱՐՈՒԵՍՏ ■ ԻՄԱՑԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

digitised by A.R.A.R.@

Վարիչ խմբագիր՝
Յակոբ Պալեան

Օգնական խմբագիր՝
Սոնիա Քիլէճեան

Ձեւաւորում՝
Studio VICKEN - Paris

Էջադրում՝
Զարեհ Զէօրէքճեանի

Կողքի նկար՝
Արա Ակատ.

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ,
«Շաղկոյեան» կեդրոն
Բ.յարկ
e-mail :
pakin@namag.com
Հեռ. 00961-1-241072

Արուեստի էջերու պատրաստութեան օժանդակած են studio Vicken, Ալիծ Մինասեան եւ Սեւան Նաճարեան

Տպագրութիւն՝
Համակգայինի «Վահէ Սէթեան» տպարանի

Ցրուումի կեդրոն՝
Համակգայինի Գրատարած, Շաղկոյեան կեդրոն, Պուրճ Համուտ
Հեռաձայն՝
(01)241263/4
Ֆաքս՝
(01)260329
Փոստարկղ՝
80-1096 Պ.Համուտ
E-mail :
imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն
Համակգայինի
Կեդրոնական
Վարչութեան

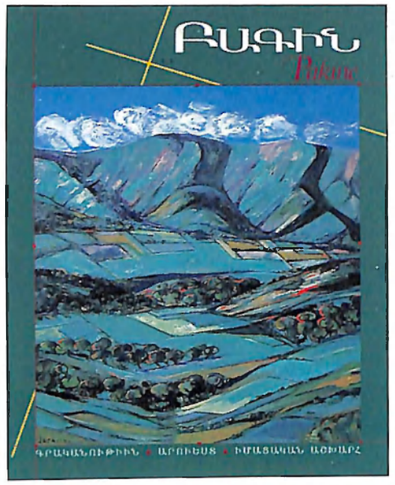

ԲԱԳԻՆ

ՅՈՒՆԻՍ 2006
ԽԴ ՏԱՐԻ ԹԻՒ 2

ՀՈԳԵՀԱՆԳԻՍՏ Վ.Օ.Շ.Ա.Կ.Ա.Ն
ՍԱԳՕ ԱՐԵԱՆ *էջ 1*

ՎԱՀԷ ՕՇԱԿԱՆ՝ ԱՆՀԵԹԵԹԻՆ ՄԷՋ ԲԱՆՏԱՐԿՈՒԱԾ ՔԵՐԹՈՂԸ
ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ *էջ 4*

ԴԱՐՊԱՍ
ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ *էջ 17*

ԽՇՇՈՅ
ՐԱՖՖԻ ԱՃԷՄԵԱՆ *էջ 21*

PALMOLIVE AROMA THERAPY
ՍՈՆԻԱ ՍԱՆԱՆ *էջ 24*

ԿԱՐՄՐԱՒՈՒՆ ԵՐԱԶԱՆՔԸ...
ՍԱԼԲԻ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ *էջ 26*

ԱՆՏԱՌԻՆ ԱՂՋԻԿԸ
ՅԱԿՈԲ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ *էջ 28*

ԲԷԳԼԱՐ ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆԷՆ ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿ ՄԸ
ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆԻՆ
ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ *էջ 36*

ՆՈՐԱՅԱՅՏ ԼՐԱՅՈՒՄ ՄԸ
ՐԱՖՖԻ «ԽԵՆԹ»ԻՆ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ *էջ 40*

ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ՎԵՐՋԻՆ ԺԱՄԵՐԸ
ՄԻՀՐԱՆ ՄԻՆԱՍԵԱՆ *էջ 42*

ՍԱՐԱՖԵԱՆԻ ԹՌՉՈՒՆՆԵՐԸ
ՄԱՐԿ ՆՇԱՆԵԱՆ *էջ 47*

ՄԱՐԴԸ ԾՈՎՈՒՆ ՀԵՏ
ՎԵՀԱՆՈՒՇ ԹԵՔԵԱՆ *էջ 56*

ԿԱՐԷՆԵԱՆ ՔԱՆԴԱԿՆԵՐ ԵՒ ԳԵՂԱՆԿԱՐՆԵՐ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ *էջ 59*

ԱՆՀԵՏԱՅՈՂ ԴԷՄՔ ՄԸ՝ ԺԻՐԱՅՐ ԱԹԹԱՐԵԱՆ 1914-2006
Յ. ՊԱԼԵԱՆ *էջ 62*

ՆԱՄԱԿԱՆԻ *էջ 65*

ՈՒՇԱՐ ԺԵՐԱՆԵԱՆ՝ ԳԵՂԱՆԿԱՐԻՉ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒԵԼՈՒ ՏԵՆԴ
ԵՒ ՀԱՍՈՒՆ ԼԻՈՒԹԻՒՆ
Յ. ՊԱԼԵԱՆ *էջ 68*

digitised by A.R.A.R.@

V 2006 թ.

ՀՈԳԵՀԱՆԳԻՍՏ Վ.Օ.Շ.Ա.Կ.Ա.Ն

ՍԱԳՕ ԱՐԵԱՆ

Կիպրոսի մենութեան ահաւոր անձրեւը
Կը կաթկթի ականջներուս բլթակին վրայ,
Ու անձրեւէն ետք սոսկալի,
Հագուստներս կը կախուին
Արեւու խոնաւ հեքիաթներուն վրայ, միշտ յուշելով
Որ ես հին-նոր բնակարանիս պատուհանէն
Պիտի նայիմ դիմացի ճեղքուած պատերուն
Ու առջեւս պատերու սահմանն է միայն...
Ու երբեմ որ գարնան, սար պիտի բարձրանամ
Նորէն սիրելու:
Նորէն ապրելու
Վաղ պատանեկութեանս հանդիպումները:
Կեղծամ չունիմ ես,
Սուրճի բաժակներս չեն լուացուած...
Ու խոնաւ այս տան մէջ
Կիրակի մը կապոյտ,
Նստած եմ կարդալու վարպետին գործերը:
Ես կ՚ամչնամ ըսելու,
Որ բանաստեղծութիւններս չեն մերժուիր,
Չեմ հալածուիր գիշերով
Թաղէ թաղ բոլորը կը ժպտին երեսիս...
Ու ես շփացած բանաստեղծներուն պէս
Կանուխ անկողին կը մտնեմ,
Կանաչ թէյի տերեւները կը պատրաստուին
Ինծի համար:
Ձիս կը գրկեն ու կը պարեն ինծի հետ մուսաներս...
Միայն թէ լաւ գրէ,
Գիրս չապրի հին օտարութիւնը եւ անէծքը:
Ու ես շփացած երեխայի պէս ժպտիմ,
Շոքոլաները կեղուելու պէս
Ուալթ Ուիթմէնի հատորի դեղին էջերը բանամ...
Ու փառք տամ որ անօթի չեն կաւակներս,
Ու փառք տամ
Որ քաղաքի հին խոնաւ ակումբի պատերուն տակ,
Պետիկ Հերկելեանին հետ նստած,
Հայերէն չեմ սրբագրեր
Ու փառք տամ, աղաչական աչուկներով,
Ու բացագանչեմ,
Հէյ դուք անօթի ձգեցիք բանաստեղծը:
Հին երգ մը,
Կը յուշէ Մելգոնեանի սենեակը

JUN 2010

Ուր համակարգիչ մը կար հսկայ ու ծերունի,
Ուր կէսօրէ ետքերը
Վահան Թէքէեանի աչքերուն դիմաց, կը խմէի
Պէյրութէն բերուած կարօտի սուրճերը,
Կ՚աղօթէի մուսային,
Մատներս ամրօրէն կը սեղմէի ստեղնաշարին,
Ուժգին կը ցարնէի բառերուն...
Ու յանկարծ դուռը կը բանար դպրոցի շէֆը,
Ու կարմացած կը նայէր աչքերուս...
Կը պահէի բանաստեղծութեան դեղին տետրակներս,
Կը փակէի լիբանանեան լուրերուն կայանը,
Կը պաամէի որ Պէյրութի մէջ խառն է նորէն,
Կէս կատակով կը հարցնէի իր կատուին մասին,
Որուն անունը պուպրիկ էր կարծեմ...
Կը ժպտար ինծի,
Ու էրոթիք հայեացք մը ետին կը փակէր դուռը...
Ուրախ էր ընտանիքը Մելգոնեան վարժարանի,
Պուպրիկը կուշտ էր ինչպէս միշտ,
Ուսուցչական ժողովներուն ներկայ էր,
Շփացած անգլերէնով կը խօսէր
Ակգի ճակատագրէն, ու ատամներս կրճտելով
Կը յիշէի քաղցած քանի մը ընկերներ...
Քանի մը մտաւորական ճակատագիր:
Գուրգէն Խանջեան,
Հայաստանի արձակի վարպետները մէկ-մէկ
Երապիս կու գային
Ամառական խաչապուրիի սեղաններուն շուրջ,
Զօրայրս Խալափեան որ հիւանդ էր պառկած,
Եւ Վահանս Թամարեան
Որ կէս անօթի փորով կը թաղուէր Ծալկայի գրկին...
Անիծեմ բախտդ Վահան Թամարեան,
Յիշատակդ մնաց աչքերուս մէջ
Ու բախտդ սառեցաւ
Պատշգամէդ կախուած սակառին մէջ
Ուր դրած էիր հող մը նախնիներէդ,
Անիծեմ բախտդ,
Բնակարանդ դատարկած էին ու որդիներդ հեռացած,
Անիծեմ Շիրակուհիդ
Որ քեզ անտէր ու որբ թողուց գնաց...
Մեռնում եմ ըսաւ, երբ կանայք թողնում գնում են...
Պօէտները մեռնում են ըսաւ,
Անիծեմ ապգային թաղումդ,
Անիծեմ որ Մահմուտ Տէրվիշի անունը լսած էիր միայն...
Լռութեամբ սնած, լռութեամբ ծնած
Լռութեամբ առանձինն տան լռութեան մէջ
Նահատակուած Վահան Թամարեան...
Բայց ո՞վ ըսաւ որ ընտրեմ անէծքի սա վերջին ճամբան

23946-ԱՀ
121-2003

Ու խօսիմ գրաբարեայ ծանօթութիւններուս մասին
Կամ ժամեր սառիմ գրասեղանիս առջեւ
Որ պարոն մուսան հանդիպի ու բարբառինք
Հայերէն:
Մատներս կը բարբառին հայերէն,
Ու հէյ վարպետ
Ես նորէն սփիւռքի հին պորտին վրայ կեցած
Հայերէն կը պարեմ,
Աչքերուս թախիծը կը մաքրեմ երեխաներու ժպիտով
Ու կ՚երգեմ
Բարձրաձայն...
Հէյ վարպետ ես եմ, ես
Չես տեսներ գժութիւններս սառնարանին մէջ պահեցի
Կլոր Իջլի քէօֆէներու դարակին մէջ
Ու սառած միսին տեղ
Ամէն երկուշաբթի ձաւարով փիլաւ կերանք
Ես ու ընտանիքս:
Մարդիկ
Հեռաձայնեցին ու ականջիս փսփսացին
Որ բանաստեղծութիւններուս մէջ
Հոտդ կար վարպետ, կգոյշ ըլլամ,
Ե՞ս, թէ՞ դուն վարպետ,
Կարծես այսօր այս ջերմ արեւին տակ,
Կիսաքանդ պատերուն դիմաց ու լռութեամբ աղօթուած,
Ու մաքրուած
Սա տիրոջ ընթրիքին առջեւ վարպետ նորէն անունդ կը հեգեմ...
Վ.Ա.Հ.Է.Օ.Շ.Ա.Կ.Ա.Ն.
Ու կ՚աղօթեմ որ դրախտի պատուհանէդ ժպտաս մէյ մը,
Ու աղօթես որ խենթութիւնս կսպեմ երբ ծունկի գամ աղօթելու,
Երբ ծունկի գամ գրելու,
Երբ ծունկի գամ դժգոհելու,
Երբ ծունկի գամ անունովդ երդում ընելու...
Որ չհեռանամ գիրի այն մացառուտներէն
Ուրկէ քալելով պիտի արիւնին ներբաններս...
Հա՜ վարպետ
Հէյա, հոյ վարպետ
Հոգեհանգիստ քու աներ դէմքիդ
Քու հոգիիդ ու գիրիդ...

Պէյրութ

digitised by A.R.A.R.@

ՎԱՀԷ ՕՇԱԿԱՆ՝
ԱՆՀԵԹԵԹԻՆ ՄԷՋ ԲԱՆՏԱՐԿՈՒԱԾ ՔԵՐԹՈՂԸ

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ

Սփիւռքը իր ամէնէն կազմակերպուած եւ զօրաւոր դաղութներուն մէջ իսկ չկրցաւ ծնիլ արուեստով եւ դրականութեամբ յագեցած ա՛յն մթնոլորտը, որ յատուկ էր նախաղէտեան շրջանի Պոլսոյ։ Այդ մթնոլորտէն ծնունդ առին եւ անով աճեցան տարբեր սերունդները մեր դրականութեան։

Աղէտին յաջորդող սերունդը մշակեց յուշ ու երազի դրականութիւն մը, մնաց ինքնամփոփ։ Յաջորդ սերունդը՝ ինկած հայկականի եւ համաշխարհայինի հանգոյցին, բացուեցաւ օտար մշակոյթներու, իր մորթին վրայ կրեց անոր ցաւոտ համբոյրները եւ փորձեց անով պատուաստել թմբիրի մէջ ապրող ժողովուրդը։ Այս վիճակին արդիւնք որպէս, մենք ունեցանք բացառիկ տաղանդներ, որոնք չկրցան սակայն շարժում ստեղծել, այլ մնացին մեր դրականութեան մէջ ճառագայթող անուններ միայն։

Անոնց դրականութիւնը բացառիկ եւ հզօր ճիգով մը չրջանցեց հայութիւնը եւ փորձեց տալ աւելին. «Հայ ըլլալու համար, պէտք է հայէն աւելին ըլլալ», կ՚ըսէ Վ. Օշական իր տիպարներէն մէկուն բերնով[1].

Վ. Օշականի կենսագրութիւնը ցոյց կու տայ, որ ինք կրցած է ըլլալ աւելին հայէն, եւ իր կեանքը չէ արմատացած գաղութի մը հողերուն մէջ։ Օշական հայ է իր հօրմով եւ գրականութեամբ, եւ հեռու է հայկական դաղութներու բոլոր ժխտական յատկանիշներէն։

Ութ հատորները իր դրականութեան կը գծեն ճանապարհը, զոր կտրած է այս մարդը. իսկ նոյնքան ու թերեւս աւելի հատորներ կազմող իր ցրուած յօդուածները կրնան մանրամասնութիւններ տալ այդ ճանապարհին մասին։ Հակառակ իր բեղուն կեանքին եւ մտաւորականի բազում դրսեւորումներուն, - բանաստեղծ, արձակագիր, քրոնիկագիր, հրապարակագիր, թատերագիր, - ան անծանօթ կը մնայ ժողովուրդի լայն խաւերուն. իսկ, բախտաւոր պարագային, երբ մարդիկ լսած ըլլան իր մասին, չեն կրցած ճշդրտօրէն որոշել իր տեղը Սփիւռքի արդի գրականութեան մէջ։

Վ. Օշական սկիզբէն իսկ կրցաւ տարբեր հասկացողութիւն եւ խորք տալ գրող-մտաւորականի տիպարին. մինչ այդ գրող կը համարուէր այն անձը, որ ամէն օր կ՚երեւէր օրաթերթի մը էջերուն, կը թարգմանէր ժողովուրդին ցաւերն ու յոյսերը, եւ, բախտաւոր պարագային, քանի մը անուն դիրք կ՚ունենար կռնակին, կեանքին վերջաւորութեան։ Օշական այսպէս կը թարգմանէ այդ տիպարը՝ նոր ժամանակներու նոր գրողը. «Մտաւորականը թէ՛ ստեղծումի, թէ՛ դատումի եւ թէ՛ ալ ընկերային պարտաւորութեանց ու պայքարներու հանգոյցն է»[2]։

«Յոբելեանի մը առիթով» յօդուածաշարքին մէջ Օշական կը ներկայացնէ իր յիսուն տարուան վաստակն ու այդ յիսուն տարիներուն վրայ երկարող Սփիւռքը. «Լաւագոյն արդիւնքը, որ յոբելեար մը կրնայ ակնկալել այդ պատրուակէն, մշակութային աւանդութեան մը, ոգեկան խարիսխներու ստեղծումն է ժողովուրդի գիտակցութեան մէջ, չնորհիւ յետադարձ ակնարկին, որ մարդիկ կը նետեն դէպի ազգային անցեալը։ Յանկարծ երեւան կու գայ իրենց համար թէ Սփիւռքը առնուազն կէս դարու անցեալ մը ունի, թէ անոր դրականութիւնը սերունդներ եւ շրջաններ կը հաշուէ եւ թէ գալիք ժամանակները եւ 21րդ դարը յուսահատութեան եւ անորոշութեան վայրեր չեն անպայման, այլ, անցեալին նման, ատոնք ալ կրնան հայ մշակոյթ ապրեցնել»[3]։ Այդ յօդուածաշարքին մէջ Օշական կը փորձէ նաեւ լուսաբանել, վերլուծել ու քննարկել իր երկերը։ Մարդու միտքը ակամայ կ՚երթայ հօր՝ Յակոբ Օշականին, որ «Համապատկեր հայ դրականութեան» հսկայածաւալ աշխատանքին վերջին՝ տասներորդ հատորը ամբողջութեամբ նուիրած է Յակոբ Օշականին։ Մարդ կը մտածէ, թէ ի՞նչ բանէ մղուած՝ Յակոբ Օշականի նման մտաւորական մը կը գրէր ինքն իր մասին։ Այսօր ահա նոյնը կ՚ընէ, թէեւ անհամեմատելի չափով, որդին՝ Վահէ Օշականը։ Հաւանաբար վախն է, որ գալիք սերունդը, եթէ ուզէ ծանօթանալ իրենց եւ բանայ ո՛չ թէ իրենց դիրքերը, այլ իրենց մասին ըսուած-դրուածը, դժբախտաբար այդ սերունդը դրականէն աւելի ժխտական բան պիտի գտնէ իրենց մասին դրուած։ Ու եթէ ընդունինք, որ պատմութիւնը մեզի փոխանցուածն է գիրին միջոցով եւ չմոռնանք, որ այդ պատմութիւնը յաճախ սուտ է,- եղածը ուրիշ, գրուածը՝ չա՛տ ուրիշ, - կրնանք մասամբ հասկնալ հայը եւ որդի Օշականները մտահոգող եւ գիրենք իրենց մասին գրելու մղող աղդակները։

Օշական առաջին սփիւռքահայ մտաւորականն էր, որ վեր կեցաւ Սփիւռքի օրը օրին դոյութենէն, դիտեց քիթէն անդին, փորձեց սահմանել Սփիւռքը, Սփիւռքի ժամանակը եւ այդ ժամանակին մէջ բռնուած սփիւռքահայը։ Օշական այն քիչերէն է, որ չտարուեցաւ Հայաստան-Սփիւռք խանդավառութեամբ, եւ աւելի առաջ՝ աքլորակռիւով, այլ պահեց իր պայծառ դատողութիւնը, զգաստացուց ժողովուրդը եւ փորձեց բանալ մութ ծալքերը։ «Յոբելեանի մը առիթով»[4] յօդուածաշարքին մէջ կ՚ըսէ. «Ժամանակն է, որ արթննայ Սփիւռքը եւ գիտակցի թէ ինչ չարաշահութեան զոհ կ՚երթայ յաճախ, երբ հայրենիքի անսպառ - անսպա՞ռ - վարկին կռթնած՝ հա-

1. «Ժամադրութիւն», «Փախստականը» հատորէն, էջ 179, 1987 Անթիլիաս։

2. Վահէ Օշական, «Եւրոպական ու ամերիկեան արդի գրականութիւն», «Բագին», 1963։

3. «Ասպարէզ», 19 նոյեմբեր 1994։

4. «Ասպարէզ», 19 նոյեմբեր 1994։

digitised by A.R.A.R.@

յաստանեան հասարակ օթեկ Փուքլորը մեզի կը հրամցնեն ու կ'արժանանան մեծ գովեստի: Ո՛վ դիտէ ինչքան ծածուկ հեգնանք կ'ընկերանայ այդ ներկայացումներուն»: Այսքան սուր կերպով դնել հարցերը՝ Վահէ Օշականի ոճը եղաւ սկիզբէն, առանց բառերը ծամծմելու, առանց ըսելիքին բրտութիւնը մեղմացնելու: Սակայն այդ բրտութեան տակ յստակ կ'երեւին մտահոգութիւնները, այս պարագային՝ սփիւռքահայ մարդուն ինքնաճանաչումը եւ Սփիւռքը ստանձնելու պատասխանատուութիւնը արթնցնելու ճիգերն են զինք հրահրողները:

Վ. Օշական իր յստակատեսութեան հետ ունի յանդգնութեան ա՛յն գեղաչափը, որ կը ցնցէ արթնցնելու համար: Ի զուր չէ որ շատեր կ'ընդունին զինք որպէս մեծ մտաւորական, սակայն վերապահ են գրող-բանաստեղծ-արձակագիրին հանդէպ: Սակայն լուրջ ուսումնասիրութիւնը մեզ կը տանի ա՛յն համոզումին, որ սահմաններ չկան մարդ-մտաւորական-գրող Օշականներուն միջեւ: «Ինչ որ գրուած է,- կ'ըսէ Օշական իր գործին առընչութեամբ, հարցազրոյցի մը ընթացքին,-[5] շարունակական հոգեվիճակի մը արդիւնքն է: Որեւէ պահու իմ միտքն ու ջիղերը Րիխթըրի աստիճանով 8 ուժգնութեամբ կը բանին. . »:

Ի՛նչ որ հրապարակագիր Օշականը կը ներկայացնէ հանրութեան, մտաւորական Օշականի էութեան մէջ եփած է ու յաճախ բանաստեղծին տողերուն մէջ կը դրսեւորուի:

Կարելի՞ է իր գրածը բանաստեղծութիւն համարել, հարց կու տան շատեր՝ ակնարկելով իր անյանգ, անչափ, արձակունակ քերթուածներուն: «Ի՞նչ ընել բանաստեղծութիւն մը, որ արտասանուելու կամ նման նպատակի մը համար չէ գրուած... Ո՞ւր պէտք է զետեղել ա՛յն բանաստեղծութիւնը, որ արձակով ստեղծագործուած է: Ինտրայի Ներաշխարհէն *մինչեւ Նիկողոս Սարաֆեանի* Վենսենի անտառը *յստակ աւանդութիւն մը ունի արեւմտահայերէնով երկնուած գրականութիւնը, զոր կարելի չէ անտեսել: Ուրեմն՝ յաւելեալ պատճառ մը եւս բանաստեղծութիւնը փնտռելու յանգերու եւ չափերու շրջապատոյտէն դուրս»[6]:*

«...Հարցը առընչութիւններու ծանօթ պատկերացումին մէջ չի սահմանափակուիր, ոչ ալ քոլաժ է անպայման, սակայն կ'երթայ այդ պատկերներուն պատառիկներէն անդին, կը վերածուի հոգեբանական փորձառութիւնը եւ շրջապատի հետ յարաբերութիւնը հասկնալու ճիգի, նիւթին հետ որոշ առարկայական հեռաւորութեամբ մը՝ այնքան որ կարելի է»[7]:

Օշական իր գրական գործունէութեան աւելի քան կէսուն տարիներուն մնաց հաւատաւոր ինքնիրեն, իր խօսքին եւ իր մտաւորականութեան, իր բառերով՝ «իր աշխարհի պահակը, վկան, դատապարտուած տոկալու՝ յայտնատեսութեան ու մանաւանդ յստակատեսութեան դերին»:

Գրականութիւն իր մուտքը ըրած է 1944-ին, «Պիրատէր Ցակոբ» պատմուածքով, «Ցուսաբեր»-ի (Գահիրէ) գրական յաւելուածին

5. Ալիք յուլիս 1991, էջ 12:
6.«Ոսպնեակ», Յարութիւն Պէրպէրեան, 1984, Պէյրութ, էջ 6 :
7. Նոյն տեղը, էջ 7:

digitised by A.R.A.R.@

մէջ: Սփիւռքի լուսարձակները իր վրայ կը կեդրոնանային 1956-ին, իր առաջին քերթողագիրքին՝ «Պատուհան»ի հրատարակութեամբ:

1946-1951, *հինգ տարիներ, Օշական Փարիզ է, Սորպոն, որպէս գրականութեան ուսանող, երբ համաշխարհային երկրորդ պատերազմին հետեւանքները նոր սկսած էին իրենց անդրադարձը ունենալ մարդոց վրայ «Աշխարհը կը փոխուէր սինեմայի տեսարաններու արագութեամբ ու նոր ժամանակներու համար նոր մարդիկ պէտք էին, նոր արուեստով»,- կ'ըսէ Օշական, իր յօդուածաշարքին՝ «Եւրոպական եւ ամերիկեան արդի գրականութիւն»ին մէջ[8]:*

Իր ուսանողութեան տարիներուն Օշական ականատես եղաւ աշխարհի փոփոխութիւններուն. իր ոսպնեակը կրկնակի տարողութիւն ունէր՝ ինք մէջն էր այդ բոլորին որպէս մարդ, նետուած ահաւոր ժամանակի մը երախը, բայց նաեւ դուրս էր անկէ, որովհետեւ հայ էր Փարիզի մէջ: Ներսը օգնեց իրեն ապրելու եւ զգալու բացառիկ շրջանի մը դէպքերը, շլացուցիչ լուսաւորութեամբ, մինչ դուրսը ըլլալը օգնեց, որ դէպքերը ընկալէ, վերլուծէ եւ աւելի ուշ վերծանէ իր ջիղերուն ամբողջական լարումով՝ օգտուելով դրսեցիի մը շնորհուած հեռաւորութենէն:

Երբ 1956*ին լոյս կ'ընծայէր իր առաջին քերթողագիրքը՝ «Պատուհան»ը, կը թուէր թէ Վ. Օշական տարուած է այդ շրջանին նորոյթ դարձած եւրոպական ոճերով եւ ըրածը պարզապէս երիտասարդական խելագարութիւն է: Սակայն յաջորդական գիրքերը ցոյց տուին եւ հաստատեցին, որ Վ. Օշական այդ առաջին գիրքով իսկ կը բերէր ոճ մը, որ իրը պիտի ըլլար հինգ տասնամեակներու երկայնքին, եւ կրցած էր գտնել բանաստեղծական ա՛յն լեզուն, որ կը յարմարէր իր ոճին: Սկիզբը եթէ իր արծարծած հարցերը կը վերաբերէին մեր՝ սփիւռքահայերուս հանրային կեանքին, տարիներուն հետ այդ հարցերը դարձան համամարդկային եւ բեւեռուեցան մարդ էակին շուրջ:*

«Պատուհան»ին մէջ կ'ըսէ.

Հող
արուեստ
կիրք
եւ դաշնակցութիւն[9]

Վերջին գիրքերուն մէջ այս բոլորը կը լուծուին մէկ եզրի՝ բանաստեղծութեան մէջ. «Լեզուն որով կ'արտայայտուիմ թէ՛ միջոցն է ըսելիքս ըսելու, թէ նպատակն է ըսելիքիս եւ թէ արգելք է, որ հասնիմ իրականութեան: Բանաստեղծութիւնը միակ ձեւն է այս թնճուկը քիչ մը քակելու եւ ձեւ տալու ահաւոր քաոսին եւ անհեթեթութեան, որուն մէջ ինկած կը զգամ ինքզինքս»[10]:

1963*ին լոյս կը տեսնէր «Քաղաք»ը՝ երկրորդը Օշականի քերթողագիրքերուն, որուն մէջ յստակօրէն դրսեւորուած է կեանքի անհեթեթութեան անդոհանքը. երեւոյթներն ու դէպքերը կը լարեն զինք, կը պրկեն հարցադրումներուն ցանցը իր շուրջ, կը տուայտի, կը տագնապի եւ կը փորձէ գտնել ելքը, ժամանակին պարտադրած*

8. Վահէ Օշական, «Եւրոպական եւ ամերիկեան արդի գրականութիւն», «Բագին», 1963 :
9. «Պատուհան», էջ 1:
10.«Վահէ Օշական», «Գանձասար», սեպտեմբեր Դ. 1995, էջ 7-8:

եւ մարդուն այդ ժամանակէն վեր կենալու կարելիութիւնը ընծայող ելք մը.

«Մարդանալու պահն է այդ
մեծղի Այո-ն որ կը խուժէ քեզմէ դուրս
երբ տոմսակը կը պատռես
ու հետիոտն, միս-մինակ՝
որեւէ տեղ կը քալես»։

Ահա Օշականի ժամանակը. 20րդ դար, ահաւոր ժխորով, որ պարպուող ամբարտակի մը, - մշակոյթին, - ձայնը կ'ուզէ ծածկել մարդոցմով, որոնք մոռցեր են, թէ ի՛նչ ըսել է մարդ ըլլալ, կը փնտռեն զիրար, բայց, հազիւ գտած, կը փախին սարսափահար դէպի իրենց առանձնութիւնը, դէպի իրենց նախկին վիճակը, դժգոհ, ցանցուած եւ անկարող։ Արուեստագէտը ի՛նք պիտի գտնէ ելքը, գլուխը զարնէ պատին ու գտնէ անցքը, որ, Օշականի պարագային, մարդուն գիտակցութիւնն է իր վիճակին։ Մարդուն գերագոյն ողբերգութիւնը անկատար ըլլալու գիտակցութիւնն է եւ կատարեալ ըլլալու անկարողութիւնը. բայց ճիշդ այդտե՛ղ է անոր հերոսութիւնը, որ գիտակցութիւնը կը վերածէ ուժի, Սիզիփոսը եւ վեր՝ գագաթ տանող ձգտումի։

1945-1955 տասնամեակը իր դրոշմը դրաւ ո՛չ միայն Սորպոնի ուսանողին վրայ, այլ նաեւ մտաւորականին, որ սկսեր էր հասուննալ Օշականի մէջ։

Օշական գրականութեան կու գար այնպիսի շրջանի մը, երբ արեւմտահայ գրականութեան բոլոր ուղիները ա՛լ փակուած կը նկատուէին եւ բոլոր ճիգերը ամուլ դարձեր էին միջակութեան ախտով։ Կարօտի երգերը երգուեր վերջացեր էին, յուշերը՝ աւարտեր. Արամ Հայկազ գրեր էր «Ցեղին ձայնը» (1949-1954), Համաստեղ գծեր էր իր «Գիւղը եւ անձրեւը» (1924, 1929), Մուշեղ Իշխան երգեր էր, Անդրանիկ Ծառուկեանի հետ, երգը որբերուն եւ մանկութիւն չունեցող մարդոց, եւ Շահան Շահնուր, նահանջը երգով հնչեցնելէ ետք 1929ին, կը սպասէր։

Օշական բացաւ իր «Պատուհան»ը եւ «Տեղ մը, ճեղքէ մը ներս բաց հովն էր որ կը մտնէր, երբեմն ցուրտ, բիրտ ու կատաղի, երբեմն ալ ձախաւեր, բայց բոլոր թանգարանի մոմիաներուն կու տար իրենց իսկական անունը»[11]։

Ահա Օշականի ժամանակը՝ քանդուած քաղաքակրթութիւն մը միջազգային խաչմերուկին վրայ եւ անելներով շրջապատուած սեփական մշակոյթ մը։

«Պատուհան»էն ի վեր մեր գրականութիւնը մտաւ տագնապի մը մէջ, թէ ի՛նչ բան է բանաստեղծութիւնը. ո՛չ մէկ կապ՝ աւանդական բանաստեղծութեան թեմաներուն եւ կաղապարներուն հետ։

Բանաստեղծ Օշականի երեւումով յստակ բանաձեւում գտաւ բանաստեղծական տագնապը՝ ա. ի՞նչ է բանաստեղծութիւնը, բ. բանաստեղծութի՞ւն է Վ. Օշականի քերթողութիւնը։

Թերեւս շատ աւելի դիւրին ըլլայ ճշդել թէ ի՛նչ չէ բանաստեղծութիւնը, կամ՝ ի՛նչը բանաստեղծութիւն չէ։ Երբ «բանաստեղծութիւն» կ'ըսենք, կը պատկերացնենք գրութիւն մը, որ չափ, յանգ եւ կշռոյթ ունի։ Սակայն յաճախ կը հանդիպինք գրութիւններու, որոնք, չունենալով հանդերձ յիշեալ յատկութիւնները, վաւերական բանաստեղծութիւն կը համարուին անվիճելիօրէն, մանաւանդ այսօր, երբ դարուն սկիզբը ծնունդ առած եւ ժամանակին հետ աւելի եւ աւելի ըմբոստ նկարագիր հագնող գրականութիւնն ու բանաստեղծութիւնը ամբողջովին կ'անտեսեն չափի, յանգի եւ կշռոյթի կանոնները։ Արձակ բանաստեղծութիւն, սպիտակ բանաստեղծութիւն, անյանգ բանաստեղծութիւն կամ շարժական չափ՝ գրական հրապարակը նետուած արդի պիտակներ են, որոնք սակայն ոչինչ կը բացատրեն եւ չեն կրնար պատասխանել «ի՞նչ է, ուրեմն, արդի բանաստեղծութիւնը» հարցումին։

Գրական շրջաններ իրենց կանոնները կը պարտադրեն, սակայն չի կրնար վէճ ըլլալ այն իրողութեան շուրջ, թէ իսկական տաղանդները անոնք են, որոնք կը պատռեն կանոններու մաշկը եւ իսկական ճառագայթումով կը փայլին։ Բանաստեղծական արարքը կաղապարներ քանդելու յանդգնութիւնն է նաեւ։ Օշականի ամբողջ գործը հերքումն է մինչեւ օրս ընդունուած եւ ընկալուած գրական աւանդութիւններու։ Անշուշտ կաղապարներ քանդելու յանդգնութիւնը միայն չի բաւեր գործ մը բանաստեղծութիւն նկատելու։ Թերեւս, - եւ ասիկա փորձ մըն է միայն,- բանաստեղծութիւնը ա՛յն է, որ իր մէջ կը խտացնէ յանգի, չափի, կշռոյթի, պատկերներու եւ լեզուին բոլոր գեղեցկութիւնները, իսկական նորարարութեամբ։ Սակայն արդի արուեստներուն եւ մանաւանդ գրականութեան մէջ գեղեցկութիւնը առաւելութիւն մը ըլլալէ աւելի ծանրութիւն կը նկատուի, որովհետեւ «սրիկայ է ան, որ կը գեղեցկացնէ մարդն ու իր ճակատագիրը, որ հաճոյքի կամ բարոյականութեան սիրոյն կը նահատակէ ճշմարտութիւնը, այսինքն այն՝ որ կը կազմէ մարդ արարածին զոյգ բնութիւնը՝ իրականութեան երջանիկ կամ տառապագին զոհը, բայց նաեւ գերիրականութեան հասնիլ փորձող կիսաստուածը»[12]։ Իրապէ՞ս սրիկայ է։ Չափազանցութեան նոյն հակումը, որ յաճախ իր սպասածէն տարբեր հակազդեցութիւն կ'արթնցնէ ընթերցողին քով։ Կը հասկնանք, որ Օշականի գլխաւոր մտասեւեռումը ճշմարտութիւնն է, եւ գլխաւոր տագնապը՝ մարդը՝ զոհն ու կիսաստուածը կեանքին։

Սակայն կը մնայ դեռ հարցը՝ բանաստեղծութի՞ւն է Օշականի քերթողութիւնը։ Եթէ բանաստեղծութեան գլխաւոր յատկանիշը իր ձեւն է՝ չափ, յանգ եւ կշռոյթ, ապա Օշականի մօտ ո՛չ միայն յարգուած չեն ասոնք, այլ նոյնիսկ ոտնձգութիւն ըրած եւ քերթուածներուն մէջ ամբողջական արձակ հատուածներ զետեղած է։ Ասիկա արձակ բանաստեղծութիւնը չէ, այլ պատումի արձակը, ինչպէս օրինակ «Ժամադրութիւն Թուրքին հետ»[13] եւ կամ «Աղուարձաններ» քերթողագիրքին «Կեանքէն մահ» բաժինին 6րդ էջը (այս գիրքը էջաթիւեր չունի եւ թերթերը տպուած են մէկ երեսի վրայ)։ Կը

11. Գր. Պըլտեան, «Վահէ Օշական եւ ժամանակակից բանաստեղծութիւնը», «Յառաջ, Միտք եւ Արուեստ», 5 մարտ, 1995։

12. Վահէ Օշական, «Ամերիկեան եւ եւրոպական արդի գրականութիւն» Բագին, 1962, ապրիլ, էջ 57։

13. «Պատուհան», էջ 15։

digitised by A.R.A.R.@

կարծենք թէ ասոնք պատահական ձեւեր չեն, այլ խորհրդանշաններ, որոնց յետոյ պիտի անդրադառնանք։ Այստեղէն, այսինքն արձակը բանաստեղծութեան մէջ ներառելու փորձէն է, որ կը սկսի բանաստեղծութեան տաղնապը։ Մարդ կը մղուի մտածելու, թէ Օշական ինչո՞ւ բանաստեղծութեամբ կ՚ուզէ արտայայտել իր ըսելիքը, որ աւելի շատ փիլիսոփայական խորք կամ կենսահայեացք ունի գեղեցիկ ապրումներու եւ բառերու հոսք մը ըլլալէ աւելի։ Անոնք որոնք փորձած են իր բանաստեղծութիւնը վերլուծել,- եւ շատ չէ անոնց թիւը,- աւելի շատ խօսած են բանաստեղծութեան էութենական հէնքին մասին, քան՝ ձեւին։

Բայց ի վերջոյ ձեւը չէ՞,- թէեւ ոչ մինակը,- որ բանաստեղծութիւն մը բանաստեղծութիւն կ՚ընէ։

Օշականի տողերը կը հետեւին ներքին չափի մը, կը կապուին ընդհանուր գնացքով, որ քերթուածին կու տայ իր տինամիք ռիթմը.

երկու սանդուխ
վար կը վազեն:
Ու բառերուդ մատներէն
խարխափելով վար իջայ:
Ու մատներէն իմաստներուս՝
բան մը ինձմէ
ա՛լ յուսահատ նոր էջքերէ
ներս սահեցաւ:
Ու սպասեց
ժամադրութեան:
Բայց ան չեկաւ։

Կամ

հարցնէին շուրջիններուն պատ վարագոյր գորգ ու սեղան
մարդ ու աստուած օդին լոյսին եւ կամ ինծի՝ այո ինծի.
բայց դիմանալ տարիներով քար լռութեան եւ կամ՝ գիտնալ
անհեթեթին պատասխանը կամ հարցումը սակայն լռել[14]

Առաջինը առնուած է Օշականի առաջին գիրքէն, երկրորդը՝ վերջինէն[14]։ Ցստակ է, որ սկիզբը քերթուածը կ՚ընթանար ուղղահայեաց դիծով, եւ տողերը իրար կը կապուէին ներքին ու արտաքին իմաստներով։ Ցետոյ տողին շարժումը դարձաւ հորիզոնական. իւրաքանչիւր տող ընդհանուր կառոյցին մէջ կը կապուի ներքին, ենթագիտակցական մակարդակներու վրայ նախորդին եւ յաջորդին, բայց նաեւ ամբողջ է ու վերջացած ինքն իր մէջ։

Քերթուածի ձեւին անտեսումը, կամ քերթուածը հակընկալեալ ձեւով գրելու իր յամառութիւնը մաս կը կազմեն ե՛ւ աւանդութիւններու դէմ իր ըմբոստացումին, բոլոր տեսակի եւ ամէն ինչի մէջ, ե՛ւ ժամանակին հետ ըլլալու, 20րդ դարը 20րդ դարու ձեւով ապրելու, մտածելու եւ արտայայտելու իր համոզումին։ Կարելի չէ ախտերու եւ ցաւերու այս ժամանակին մասին գեղեցիկ բառերով եւ ժանեկաւոր զգացումներով խօսիլ ու գրել։

14. «Պատուհան», 1956, Պէյրութ, էջ 34:
«Համբոյր», Սիսնի, 1996:

Երկրորդ յատկանիշը իր քերթողութեան՝ կաղապարներ քանդելու իր յանդգնութենէն եւ բանաստեղծական անձեւէն ետք, ցնցող պատկերներու իր հոսքն է. պատկերները պատկերակերտումի սիրոյն, կամ ընթերցողը ցնցելու սիրոյն չէ, որ հոն են. անոնք քերթուածին մէջ իրենց հիմնական դերն ու տեղը ունին.

Այս իրիկուն ալ
արեւը իր լոյսը կը հաւաքէ մեր աչքերէն ու մորթէն,
վարձքով տրուած հին համազգեստի մը նման,
ու կը մեկնի:[15]

Կամ

երբ առտուայ փայլուն ակոան, դեռ չխածած՝
մէկ անգամէն կը փտի:[16]

Կամ

քրտինքի մը հաստութեամբ
որ սիրահարները կը միացնէ
ու կը զատէ՝
ներկան:[17]

Կամ

անմահութեան թակարդին մէջ ուր որ դառնամ հին ժանգոտած
ճաղերն են[18]

Կը տեսնենք, որ պատկերները Օշականի մօտ ոչ միայն անսովոր են, այլ նաեւ անսպասելի եւ բիրտ, հեռու գեղեցիկ ըլլալէ։ Օշական պատկեր չի ստեղծեր, պատկեր կ՚ապրի՝ անճիդ եւ հեզասահ կերպով, որ յատուկ է միայն առոյգ, թարմ եւ ինքնուրոյն մտքի մը, որուն համար ամէն երեւոյթ հարցադրումի եւ կասկածի առիթ է։

Օշականի բանաստեղծութիւնը հասկնալու համար՝ պէտք է դիտակցիլ նախ, որ անորը կեանքին լուսապատկերը չէ, այլ այդ պատկերին նէկաթիւը, ուր ի յայտ կու գան պատկերին մէջ չտեսնուած կամ չրջանցուած կարեւոր մանրամասնութիւններ։ Զուգահեռ մը կայ Օշականի բանաստեղծութեան եւ Ֆրանսիս Պէյքընի նկարչութեան միջեւ, ուր խեղաթիւրուած բան չկայ, ինչպէս Տալիի մօտ. սակայն ամէն բան, ու մանաւանդ մարդը, կ՚երեւի իր զոյդ բնութիւններով՝ աստուածային եւ կենդանական։ Մարդը գլխաւոր առանցքն է Օշականի դրականութեան՝ ե՛ւ արձակ, եւ չափածոյ։ Տիեզերքի միւս երեւոյթները կը ծառայեն բացայայտելու զինք՝ մարդը, իր մարդ ըլլալու գիտակցութեան եւ կարելիութիւններուն մէջ յաւիտենապէս բանաւած։ Իր առաջին քերթողադիրքէն իսկ յստակ է ասիկա Օշականի համար.

որովհետեւ մարդ էակը
միակ արժէքն է ամպերէն վար
ու մանաւանդ վեր։

Այս հիման վրայ է, որ որոշած է ընելիքը եւ զայն բանաձեւած պարզ ու մեկին.

Այս վայրկեան
մարդ մը առջիս՝

15. «Մայրամուտ», «Ակօս», թիւ 8, 1957 :
16. «Պատուհան» էջ 56:
17. «Պատուհան» էջ 59:
18. «Արուարձաններ» էջ 2:

digitised by A.R.A.R.@

կը դիտեմ:
Ու մինչեւ վերջ
այդ ընեմ պիտի հաւանաբար:

Օշական կը զգայ հոյակապ նմանութիւնը մարգոց, սակայն իր դիտակցութեամբ կը տարբերի անոնցմէ.

Այս բոլորը
ու կեանքը ամբողջ
որ չխաբուիմ այլեւս
ես-ի մը պատրանքէն
ու զայն փնտռեմ ինձմէ դուրս:

Այսպէս, որոշելէ ետք որ միակ արժէքը մարդն է եւ իր գլխաւոր մտահոգութիւնն է այդ մարդը, Օշական զայն կը դնէ երկու մեծ ու միակ ընտրութիւններու ճամբաբաժանին.

Կամ մարդ ըլլալ առանձին
ու չսպաննուած քայքայուիլ
կամ՝
դեռ շարունակել քառասուն տարի
անտեսելով իր դիակը որ կը նեխի:[19]

Իր ամբողջ բանաստեղծութիւնը կը թափառի այս երկու հակադիր բեւեռներուն մէջ՝ ցուցադրելով ահաւոր տաղնապն ու տառապանքը մարդուն ե՛ւ մէկ, ե՛ւ միւս բեւեռին վրայ: Ուր ալ ըլլայ, առանձին ապրի թէ խումբով, մարդը միշտ մինակ է, լքուած ու թափառական տիեզերքի անհունութեան մէջ: Այս ներքին մինակութեան ապրումը արդիական արուեստները յատկանշող կէտերէն մէկը չէ՞ արդեօք:

Մնացեալները մանրամասնութիւններն են այս համոզումին, ուր մէկ եւ շատ կարեւոր կէտ եւս կայ՝ Օշականին մարդը նաեւ հայ մարդ է, որ իր ուսերուն կը կրէ հայ մարդ ըլլալու կրկնակի ծանրութիւնը.

Կարծես մարդ էակին գաղտնիքը չէր բաւեր: Հիմա հայ անունն ալ գաղտնիք մըն է, բազմապատկուած... բազմապատկուած...[20]:

Այս հայ մարդը հայ ապրելու կողքին ունի գլխաւոր մտասեւեռում մը՝ թուրքը, որ տիպար ըլլալէ աւելի, գաղափար դարձած է, վերացարկուած, անորոշ.

Զկրցանք ատել քեզ, թշնամին, որովհետեւ քու պատկերդ մեր գանկեն ներս աղօտ ու վերացական մնաց:

Եւ կու գայ ամէն պահու խցկուիլ սերունդներուն կեանքին մէջ.

Ալ որքան պիտի հանդուրժենք սա մեռելներուն, որ կ՝արգիլեն մեր քայլերը: Ազատ ձգեցէք, որ ապրինք[21]:

Վ. Օշականի, բայց մանաւանդ իր բանաստեղծութեան մասին շատ չէ գրուած, սակայն ի՛նչ որ գրուած է, գրուած է ժամանակակից մեր լաւագոյն մասնաւորականութեան կողմէ (Գրիգոր Շահինեան, Գրիգոր Պըլտեան, Մարկ Նշանեան): Վերլուծումի եւ որակաւորումի իրենց փորձով այդ մասնաւորականները խօսած են Օշականի բանաստեղծութեան հէնքին եւ ձեւին մասին, երկուքն ալ նորութիւն մեր քերթողական աւանդութեան դէմ:

«Անհեթեթութեան մէջ, անոր հետ եւ անոր մենատիրութեան դէմ՝ գրողը ան է, որ իմաստ մը կը փրցնէ, կը գտնէ ուղին գծին իմաստին: Ոչ երազանք, ոչ ալ փախուստ աշխարհէն, պատրանքներու յօրինում մը: Ահա թէ ինչու Օշական կը խուսափի բանաստեղծական պատկերէն ու նուագէն, բանաստեղծական միտքը կախարդող պաճուճանքէն:... Ոճ ըսի, նկատի ունիմ այն բաղադրեալ բարբառը նախ՝ որ կ՝անցնի խօսակցական լեզուէն դրականին, մեր չոր, անհամ ու տափակցած, ոտանաւորէն խեղդուած «մաքրութենեն մեռնող» լեզուն պատուաստելով բանաւորի համով: Ասիկա պզտիկ գործ մը չէ, նոյնիսկ մեծ գործ մըն է, քանի ամէն գրող նախ եւ առաջ լեզուի բանուոր մըն է: Այդ ոճը ունի երկրորդ երեսակ մը, որ մօտեցումի կերպն է ատաղձին. Վահէ Օշականի բանաստեղծութիւնը քնարական չէ, խօսելու համար դիրքերու լեզուով. ինչպէ՞ս կրնար քնարական ըլլալ, երբ խօսքը չի գար մտերմութենէն: Օշականի համար էակները մակերեսներ են, դիմակներ՝ ինչպէս մարդիկը մեր շուրջ, որոնք միշտ ալ պիտի յաւակնին՝ խորունկ ըլլալ: Այդ քերթուածներուն մէջ հոգիի պահերու դրսեւորումներ չկան, որոնք խորունկի հոգեբանութեան, յիշողութեան, ժամանակի, կորսուած մանկութեան վերերեւումներ են: Ասոր արդիւնքն է տեսակ մը իրապաշտութիւն, որ ոչ մէկ իրականութիւն կը վերարտադրէ, քանի չի պատկերացներ, այլ միայն կը յուշէ: Ապա՝ վերջապէս, Վ. Օշականի տողը, ինչ որ այլուր կոչած եմ անկայուն տող, այն որ մեծատարած քաղաքին եւ անոր արուարձաններուն առջեւ կը քալէ անդադար, բռնուած այդ ամբողջութիւնը պարփակելու տենդէն: Կը տանի իր հետ դրեթէ, երեւութական բայց կազմակերպուած անկարգութեան մը մէջ, ինչ որ կը գտնէ»[22]:

Բանաստեղծութի՞ւն է Օշականի քերթողութիւնը:

Թերեւս, եթէ նկատի առնենք ստեղծումի պահը, որ կը քանդէ բանաստեղծական աւանդութիւնը՝ անոր տալով կարելիութիւնը ուրիշ հուներու մէջ ըլլալու:

Այնպէս ինչպէս իր «Քաղաք»ը դիւցազներգութիւն կոչած է Վ. Օշական, մինչ խորքին մէջ այնտեղ դիւցազներգութեան շրջումն է որ կը ներկայացուի, նոյնպէս ալ ինչ որ անբանաստեղծական է այս քերթողութեան մէջ, շրջումն է բանաստեղծականին, որ, երկու պարագաներուն ալ, բանաստեղծութիւն ըլլալէ չի դադրիր:

Գրիգոր Շահինեան իր «Դիմաստուեր Վահէ Օշականի» յօդուածին մէջ կը գրէր.

«Ամէն երկ իր հետ պէտք է բերէ նաեւ իր ձեւը արդարացնող պաճառները»

«...քերթուածին ու արձակին միջեւ եւ յաճախ երկուքը իրար խառնող արաայայտաձեւ մըն է, որուն հիմնական արդարացումը կշռոյթը պէտք է ըլլար, բայց չէ փաստօրէն»[23]:

Այս տողերը գրուած են «Քաղաք»ի երեւումէն անմիջապէս ետք, Վ. Օշականի դրական հրապարակին վրայ երեւումէն 15 տարի ետք:

19. «Պատուհան», էջ 9:
20. «Պատուհան», էջ17:
21. Նոյն տեղը. էջ 18 :

22.Գրիգոր Պըլտեան, «Վահէ Օշական եւ ժամանակակից բանաստեղծութիւնը», «Ցառաջ» Միտք եւ արուեստ, 5 մարտ, 1995:

23.Գրիգոր Շահինեան, «Դիմաստուեր Վահէ Օշականի», Բագին թիւ 4, 1964, էջ 44:

digitised by A.R.A.R.@

Աւելի ուշ, սակայն, Վ. Օշականի մահուան առթիւ դրած իր խօսքին մէջ Գրիգոր Պըլտեան կը նշէ.

«Ո՛չ տաղաչափեալ, ո՛չ արձակունակ, տարուած ռիթմի զօրաւոր զարկէ մը, ինչ որ բանաստեղծութիւն կը կոչեմ այստեղ՝ ռիսքը կ՚առնէ անբանաստեղծականին»[24]:

Օշականի քերթողութիւնը իր բարձրակէտին կը հասնի «Ահազանդ» քերթուածով[25] *(համանուն քերթողադիրքին առաջին քերթուածը): Հոն Օշական կրցած է ցանցել անհեթեթ եւ անկայուն վիճակը ժամանակակից մարդուն, ժամանակին եւ ինքնութեան անելանելի բաւիղներուն մէջ բռնուած: Այս երկու թեմաներն են, որոնք տարբեր երանգներ հագած կը թափառին էջէ էջ եւ լուծումի,* coda*-ի չեն յանգիր, շեշտելով անհեթեթութիւնը, որ շրջապատած է մարդը, եւ մարդ արարածին աղօտ գիտակցութիւնը:*

Բանաստեղծութիւնը կը սուրայ տողէ-տող, կտրատուած պատկերներ եւ խանգարուած վիճակներ ցուցադրելով:

Հերոսը, որ ինքնին հերոս չէ, այսինքն հերոսական ոչինչ ունի, քիչ մը «ամէն մարդ» է, ո՛չ յստակ ինքնութիւն ունի եւ ոչ յստակ նպատակ, բայց կերպար մըն է, մարդկութեան ամենէն ծանօթ եւ տարածուած կերպարներէն մին, որ ներքին ահաւոր քաոս մը կը ներկայացնէ.

...չկայ մէկը որ ինձ դիմէ, պէտք ունենայ արհեստիս. . .»

...ուիքէնտներուն անթիւ նամակ կը գրեմ, պատասխան չեմ ստանար

բայց կը գրեմ...:

Օշականի ամբողջ քերթողութիւնը կը սեղմուի իր մէկ տողին մէջ.

. . . թէ ապսիւրտը չի մեռցուիր, չի մոռցուիր ու չ՚ապրուիր...[26]

Ասոր դէմ է որ կը կենայ Օշականի քերթողութիւնը՝ ապսիւրտը Բառով ապրելու փորձ որպէս կարծէք:

Հետաքրքրականը ա՛յն է, որ այս ոչ-հերոս կերպարը, նաեւ հայ մարդ է, հակառակ անոր, որ հայ բառը ոչ իսկ մէկ անգամ յիշուած է ամբողջ քերթուածին մէջ. սակայն տագնապները, որոնք կը շարժեն այս կերպարը, նաեւ հայու տագնապներ են՝ օտարութեան ապրումը որոշ շրջապատի մէջ, ժառանգուած մեր տխրութիւնը, որոշ անձնանուններու եւ տեղանուններու յիշատակումը, ինչպէս՝ Մհեր, Արաքսի ափ, Ուրարտու եւ այլն:

«Քառուղի»ն, 1971ին լոյս տեսած, նախորդ դիրքերէն քիչ մը աւելի բուռն հակազդեցութիւն ստեղծեց հաւանաբար անոր համար, որ լեզուական, ազգային եւ աւանդական թապուներու քանդումը շատ աւելի բուռն էր, քան նախորդ դիրքերուն պարադային:

Հետաքրքրական է, որ այս դիրքին մէջ Վ. Օշական իր պատկերացումը կու տայ բանաստեղծութիւն ըսուածին մասին («Պրիսմակ», «Մակարդակ մէկ») եւ կ՚ըսէ.

Ի վերջոյ - բանաստեղծութիւնը:

Որ միակ լեզուն է որ կը փորէ ու կը փորուի միեւնոյն ատեն,

24.Գրիգոր Պըլտեան, «Ան/ինքն Վահէ Օշական», Ասպարէզ, Վ. Օ.ի նուիրուած ներդիր, 19 օգոստոս, 2000:

25.«Ահազանգ», Վահէ Օշական, Ֆիլատելֆիա, 1980:

26.Նոյն տեղը:

թէ՝ կաղապար եւ թէ բովանդակութիւն: Տիեզերք, Հայութիւն, հող, մարդը, արուեստը, իմաստասիրութիւն ու ետ տիեզերք - ամբողջացած է շրջանակը: Հասած է խենթութեան դուռը:

Պատահական չէ, որ «Ահազանդ»էն ու «Խուճապ»էն ետք Օշական կ՚անցնի գեղարուեստական արձակի: Բանաստեղծութիւնը իր մէջ կարծէք ամբողջացուցած էր իր հոլովոյթը, նուաճելով Հայ Մարդուն այրուցքի կէտերը, եւ կը սկսէր փակուիլ ինքն իր վրայ, գոցելով շրջանակը: Ասիկա կարելի է հաստատել իր «Արուարձաններ»[27] *քերթողադիրքին մէջ, ուր կը վերայայտնուին Օշականի քերթողութեան առանցքը կազմող թեմաները՝ կեանքը, անոր առեղծուածային անհեթեթութիւնը եւ զայն ապրելու անկարելիութիւնը:*

Վ. Օշական 1990*ին «Գրական հուչակագիր» մը շրջանառութեան կը դնէր՝ յուսալով, որ բան մը կը շարժի պատասխանատու կողմերու միտքերուն եւ հոգիներուն մէջ: Դժբախտաբար, սակայն, այս հուչակագիրն ալ Օշականի երկերուն նման անլրջութեամբ ընկալուեցաւ եւ լռութեան մատնուեցաւ: Իսկ այն քանի մը մտաւորականները, որոնք համաձայն էին իրեն հետ, իրենք արդէն իրենց երկով իսկ կը հաստատէին իրենց համաձայնութիւնը:*

Այս հուչակագրին մէջ կը տեսնենք, որ Օշականի մօտ «դրականութիւն» յղացքէն աւելի ուժեղ բանող յղացք մըն է «իմացականութիւն» կոչուածը, որ կը կենայ Օշականի ոչ միայն հրապարակագրական բերքին, այլ նաեւ դրական բերքին ետին: Ինքն է, որ կ՚ըսէ.

... մեր գլխաւոր մտադրութիւնը է ու կը մնայ հայ իմացականութիւնը կենդանի, բարձրորակ եւ անկորնչելի վիճակի մը հասցընել:

Կը ճշդէ այս նպատակին հասնելու երկու միջոցներ՝ ա. ազատագրումը հայ միտքին եւ բ. ստեղծումը արուեստի նոր հանգանակի մը: Այսինքն արուեստն ու դրականութիւնը կը դառնան ոչ թէ արուեստագէտին ազատութեան տարածքը, այլ կը դառնան յանձնառութիւն նպատակի մը յաջողութեան սատարելու համար: Կրնանք հետեւցնել, որ Վ. Օշականի մօտ արդիականութիւնը ինք յանձնառութիւն կը դառնայ, որպէսզի կարելի ըլլայ «օգնել մեր ազգին նոր թափով»:

Վ. Օշական այս հուչակագրին մէջ կը ճշդէ պատճառները, որոնք հայ միտքը կալանաւոր կը պահեն իր իսկ ստեղծած ուժերուն. այսպէս.

- Հայ հոգիի վարկածը: Հողի միսթիքը:

- Կիներու իմացականութեան կարողութեան տրուած ցած արժէքը:

- Բարոյական որակով մը օժտուած լեզուն, որը հեռու է կեանքի իրական էութիւնը նուաճելու ազատութենէն:

- Միտքին եւ արուեստին ստորադասումը գոյապայքարի հրամայականին:

1996-ին Օշական կը հրատարակէ «Ինքնութիւն»ը[28]*, որուն «Հոգեհանդիստ»ներու շարքը, թուագրուած* 1-5*, ձօնուած է յաջորդաբար*

27.Արուարձաններ, Վահէ Օշական, Լոս Անճելըս, 1991:

28.«Ինքնութիւն», Վահէ Օշական, 1996, Անթիլիաս:

digitised by A.R.A.R.@

«Արցախի զոհերուն», եզբօրը, հօրը, մօրը եւ... Վահէին։ Ասոնք կենսագրական բնոյթ ունեցող գործեր են, ուր իրական պատահարները կը շաղկապուին հեղինակի ապրումներուն հետ. զգալի է ափսոսանքը, եւ միշտ՝ անհեթեթութիւնը, անարդար ու անհասկնալի։

Այս գիրքին մէջ սեւեռումի կու գան կեանքի գլխաւոր երկու եւ միակ «արկած»ները՝ ծնունդն ու մահը. կարծէք կեանքի անհեթեթին ճամբան ամբողջ կեանքին ընթացքին կտրելէ ետք՝ Վ. Օշական կը նայի մահուան աչքերուն.

Կեանքն ու մահն ալ բառ են միայն մինչեւ
հասնիմ խաղին ծայրը».
եւ կրկին կը համոզուի, որ միակ փրկութիւնը սերն է.
. . . սերը անծիր առագաստ է
մեծդի շունչն է անհեթեթին անջրպետի
հսկայ վրձին ճշմարտութեան. . .[29]։

Նոյն տարին լոյս տեսած երկրորդ հատորը՝ «Համբոյրը» եւս կը հաստատէ Օշականի առաջին գիրքէն իսկ երեւան եկած ոճը, լեզուն եւ նպատակասլացութիւնը։ Զինք եւ իր քերթողութիւնը յատկանշող գիծերը ժամանակին հետ պարզապէս սրած են, բայց նաեւ սեղմուած է օղակը իր շուրջ։

Այս վերջին երկու երկերով, Վ. Օշական կը հաստատէ ինքզինք անհեթեթի փակ շրջանակին մէջ վերջնականօրէն։ Սակայն իր շուրջ կը շարունակէ փչել կեանքի թարմ ու երբեմն պաղ շունչը։

29. Նոյն տեղը։

Հալէպ

ԴԱՐՊԱՍ

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ

Գրելու համար դուրս պէտք է ելլեմ տունէն։

Դառնալ, թափառիլ քիչ մը քաղաքին մէջ, քալել որեւէ ուղղութեամբ, մանաւանդ երբ շրջապատը արդէն շատոնց ծանօթ է։ Ցրուիլ։ Ցրուել ուշադրութիւն ու միտք։ Գտնել անցք մը շեղ, շեղուածք մը ես ինձմէ, որուն ծայրը, ո՞վ գիտէ...։ Այլանալ։ Սթափիլ։ Գտնել տեսանկիւն ու հեռանկար։

Քաղել հոսկէ հոնկէ նայուածք մը, գոյն մը, ինքնաշարժներուն աղմուկը, անելի մը մէջ, յանկարծ յայտնուող տանիքներու դիզուածքը, զինկի հարթբեկ գիծեր, շեղ կամ ուղղադիր, երբեմն կղմինտրի մնացորդներ, բուխերիկներ, որոնց բերանները մերթ բաց են մերթ փակ, ցուիքներ, որոնցմէ վար կը կաթի քանի մը շիթ ջուր, առտուան ջաղբէն մնացող, քալուածք մը մայթին վրայ, իսկ սիւնին վրայ՝ կորսուած կատու մը կը փնտռուի, մասնաւոր հատուցում, կինը կը կանգնի ցուցափեղկին առջեւ ուրկէ կը նշմարեմ դէմքը, սեւ ակնոցը, ապակիին մէջէն կ՚անցնին ինքնաշարժները, կը ճչակեն, կը խռնուին զառիվերին մինչեւ անկիւնը, ուր միշտ նոյն սեւամորթ պոռնիկը կը կանգնի, կաշիէ տաբատ հագուած, յետոյքը տուած պատին, մէկ ծունկը միւսին վրայով, սրածայր կօշիկը երկարած մայթեզրին, կը բարեւէ, կը ճանչնանք զիրար տարիներէ ի վեր, երբեմն կը շաղակրատենք, մարդու փըկի՛չ, կ՚ըսեմ, կը ծիծաղի, նոյն կատակն է տարիներէ ի վեր, մինչ մայթանիւով տղաք կը կտրեն միջոցը, կը սուլեն, կը սուրան, մեծաքանակ հագուստեղէնի խանութներ՝ Փիղիաս, Թամար, Զգայութիւն - Խենթութիւն, Ք՚Արա, Հերմէս, Անահիտ, աստուածները բոլորն ալ վերադարձած են արդէն, մօտէլներ կ՚ուզուին, առնուազն մէկ մեթր ութսուն սմ հասակով, շէնքի ճակատին՝ երկու Սփինքս, դուռը կը բացուի, մարդը սեմէն կը պոռայ՝ ժամանակ չունիմ հիմա, վաղը՝ մէկու մը որ ներսն ըլլալու է, կ՚ամապարտ, ինչպէս բոզի մը այցելուն, որ ետեւ չ՚ուզեր դառնալ, Նեղոս փողոց, Աղեքսանդրիա, Գահիրէի անցք, տարաշխարհիկ արեւելք մը տարաշխարհիկ ծառերով, յունաթրքական ճաշարանէն խորոված՝ հոտեր կը փախին, եռանկիւն պուրակին մէջ՝ փաքիստանցիներու խումբ մը կը խօսի բարձրաձայն, նստարանի ծերունին գաւազանով աղաւնիին հետ կը խաղայ, հացի փշրանք կը ցրուէ, մինչ քաղաքապետարանի ջրցան մեքենան իր կանաչ տռտռոցը կը սփռէ, քիչ մրն ալ զովութիւն։

Արեւելեան երկիրներէն զբօսաշրջիկները կը դառնան կը նային Սէն Մարթէնի կամարակապ դարպասին, ճակտին քանի մը լատիներէն նախադասութիւն, որոնց իմաստը չեմ հասկըցած, գիտեմ միայն Anno domini, կը կրկնեմ ես ինծի Anno, Anno, քանի մը զարդաքանդակ, գրախանութը կարծես աճուրդի հաներ է սնանկացած հրատարակչատան մը ամբողջ մնա-

121-2009
digitised by A.R.A.R.@

ցորդ արտադրանքը, գիրքերը կը բանամ, կը գոցեմ, նախադասութիւն մը կը կարդամ, Ludovico Magno շինեայց զդարպասս այս, Anno domini, քանդակի մը վրայ ծեր աղաւնի մը կծկուեր է, գլուխը փետուրներուն մէջ խրած, թերեւս քիչ ետք, դարձիս, արդէն վար ինկած կ՝ըլլայ, իսկ աւելի ուշ՝ ճզմուած, իրիկուան պտոյտիս, մեքրոյի մուտքին մօտ խճողում մը կայ, եւ շուկայի սկիզբ մը, գողցուած ապրանքի վաճառք, հեռադիտակ, լուսանկարչական մեքենայ, քուարձէ ժամացոյց, ելեկտրոնիկ խաղեր, մէկը ձեռքին քսան վարդնոց փունջ մը կ՝առաջարկէ, ուրիշ մը կը մօտենայ, ճամբա՞ն ցոյց տամ, մուրացկան մըն է, որ օրօրուելէն կը բռնէ կայարանին ուղղութիւնը, որուն շէնքը հոն կարծես կքած է ամպի կոյտի մը տակ, եւ դեռ թերթավաճառը կայ, հարիւրաւոր թերթեր, ամսագրեր, ամէն նիւթի մասին, ամէն ճաշակի համար, նախընտրութեան ու սիրոյ, Էրոս ու Կէյ, բայց մինչեւ ե՞րբ, մինչեւ ո՞ւր: Հեծանիւին վրայ նստած կ՝անցնի դատարկապորտութեան աստիճանին հասած Monsieur Louis, դո՛ւն ինչպէ՞ս ես, կը պոռայ, մէկ թեւը դեկին, միւսով աղբամանները կը բանայ, կը զննէ բովանդակութիւնը, տունը թափօններու արքայութիւն մը պէտք է ըլլայ, չեմ պատասխաներ, հեծանիւի ետեւէն կը ծփայ վերարկուին քղանցքը, կ՝օրօրի, ոչինչ պէտք է նետել, հոս ամէն ինչ կը պահուի, կ՝ամբարուի, կը դառնայ արխիւ, սահմանուած է չմոռցուելու, չանհետանալու, պայմանաւ որ աղբահաւաք կառքերը մաքրած, պարպած չըլլան աղբամանները:

Քիոսքին քովէն կը բացուի անցքը, որ ինքնին արեւելեան շուկայ մը կը յիշեցնէ, Սուք-Սորսոք մը, Հալէպի փակ շուկան, Պանքոքի բաւիղները: Գիշեր ցերեկ բանող խափշիկներու վարսավիրանոցներ, իւղի հոտ, քիմիական բաղադրութիւններ, մելոտրամի թատրոնը տարիներէ ի վեր նոյն խաղը կը ներկայացնէ, Կինս կը կոչուի Մոռիս, մայթէն երկդիմի էակ մը կը քալէ կոնքերը օրօրելէն, մէջքի մերկ մորթին վրայ՝ կապոյտ կիտուածք մը, կը մտնէ ափրիկեան ուտեստեղէնի խանութը, աժան, գրեթէ ձրի պահածոներ, խմիչքի փոշոտած շիշեր: Ռոմէօ՝ Ժիւլիէթի համար եւ Ժիւլիէթ՝ ինծի համար: Երբ դուրս կ՝ելլէ, կը ժպտի, ինչպէս նիգարակուացի Չեփէն, յեղափոխութենէն առաջ, ամէն գնով դրամ շահելու պատրաստ, կարեւորը չորրորդ աշխարհ չիյնալն էր, հո՞ս: Երբեմն թաղէ թաղ ոչ միայն տիեզերք կը փոխես, այլ ժամանակաշրջան, բարք, բարոյական, բնազանցութիւն, կարծես բոլոր տեղերը, բոլոր շրջաններն ու քաղաքակրթութիւնները կը գոյակցին, կը համակցին, մէկը միւսին վրայ ծաւալած քիչ մը, մէկը միւսէն քիչ մը հեռու, տեսակ մը քոզմոփոլիթ երազի իրականացում իր ցեղային ու տոհմային յենակէտերով, ընկրկումներով:

Ջնջած ժամանակս կը վերադառնայ, որքան ալ կարծեմ որ չկայ, անիկա կը շրջապատէ զիս, թէեւ պաշտօնական շէնքերու բոլոր ժամացոյցներն ալ կա՛մ չեն բանիր կամ ալ սխալ ժամ ցոյց կու տան, քանի որ վստահ եմ ճիշդ ժամը այն է որ երէկ թէ առջի օր փոխեցինք, տան մէջ միշտ կը պահեմ ժամացոյց մը հին ժամով, միշտ նոյն ժամացոյցն է տարիներէ ի վեր, այն որ բերեր եմ հետս, մինչեւ հոս, եւ կը լարեմ, ամէն առտու ածիլուելու ծէսէն ետք, չեմ համարձակիր նետել, կամ թէ լքել տուփի մը մէջ աւելորդ իրի մը պէս, իրէ մը աւելի բանի մը վերածուած է անիկա, յիշատակի՞ մը, Սուք-Սորսոքի մուտքէն գնուած ըլլալո՞ւն, ընդմիշտ ջնջուած տեղէ մը մնացորդ ըլլալո՞ւն,

թէ անոր համար որ առաջինն է որ գործածած ըլլամ, որ ճամբորդած ըլլայ երկար ատեն, հետս ապրած, այնքան որ թերեւս կարելի է ըսել թէ ան ապրած է իմ ժամանակս, միշտ ներկայ՝ բոլոր արարքներուն որոնց տէրը կը կարծէի թէ էի, անոր խունացած խորքը, մաշած ֆոսֆորէ սլաքները փնտռած եմ միշտ երբ նոր մը գնելու անհրաժեշտութիւնը եղած է, ժամացոյցը այդ է, միայն ա՞յդ:

Չեմ կրնար որոշել, անոր տեւական ներկայութիւնը գուցէ ապահովութեան զգացում մը կու տայ, կարծես թէ պէտք չունենայի յարմարելու պայմաններուն, կարծես թէ անիկա ըլլար միակ ցուցիչը իսկական ժամանակին, կարծես թէ կեանքս կը մնայ այնպէս ինչպէս որ էր, կամ անոր նոյնութիւնը զիս կը կապէ ոչ այնքան անցեալի մը, ապառնիի մը, որքան ինչի մը որ հիմնովին անըմբռնելի է, անասելի, անբըռնելի, անհպելի, եւ, որ, խորքին մէջ, ինչ մրն ալ չէ, արդեօք ասո՞ր համար հինները զայն նոյնացուցեր էին, այսինքն՝ աստուածացուցեր էին, Զրուանին, անոր որ կը սպասէ հազար տարի, անոր որմէ կը ծնին երկուութիւնն ու բախումը: Իսկ ինչ ալ ըլլայ առասպելը, որ մտածելու կերպ մըն է, ժամանակը կը ծնի հատումէ մը, որ իր մէջն է, ժամերը որ կը յայտնուին, կը շարժին, կը դառնան կեդրոնի մը շուրջ, կարծես քակելով, փորձել քակելով միւսը, միւս ժամանակը, ան որ կը ժամուի պիտի ըսէի, կը ժամահարուի, ան որ կը դառնայ ուրիշ, կը համրուի, կը հաշուուի, ժամանակը թիւն է շարժումին, ըլլալն ալ գոյաւորուիլ թիւին մէջ, թիւ դառնալ, թուիլ, ժամանակը... կը դառնայ ռիթմ եւ ընթացք, կը ժամանէ քայլ առ քայլ, սանդուխ առ սանդուխ կարծես կը վերադառնայ, կը դառնայ ինքն իր վրայ, մինչ այդ բոլորը, բոլոր մակերեսները որոնք հոլովուեցան, որոնց վրայէն անցայ, օտարեցին զիս, տարին քաղաքի այդ անհատնում միշտ խուսափող, միշտ ինքզինք պարտադրող զանգուածին, որ ականջիս մէջ տեւական աղմուկ է, տեւական շնչոց մը, տեղատուող հեռաստան մը մոխրագոյնի, կանաչի, երբեմն կապոյտի, տարիներու յուշարձանային կուտակում մը ինչպէս հին յաղթողները շատոնց մոռցուած լեզուներով իրենց քաջագործութիւնները կը քանդակէին, Ես՝ որդի Մենուայի, որդի Մեծն... եւայլն... սւսքան սպանդ, սաքան գերի, սաքան ոսկի, կ՝աւանդէին անմոռացութեան դաս մը, յաւերժացնելով ոճիրն ու իր արմատները, մեղքն ու իր ճեղքերը, սէրն ու իր անհատնում դիրքերը, Հարա Կրիշնան ու Կամա Սուտրան, այս բոլորը, կ՝ըսէի, զիս հեռացուցին ինձմէ, մոռցուցին այն որուն կառչած էր միտքս, պատկերը կամ բառը, որ կրնար նախադասութեան մը սկիզբը դառնալ այն ատեն երբ կ՝իջնէի աստիճաններէն եւ որ հիմա երբ կը բարձրանամ, ձեռքս նամակներու, թերթերու, պահարաններու ծրարը ուր աշխարհը մէկէն դարձած է տեղեկութեան ու խօսքի ծալուած անծայրածիր էջ, հիմա երբ, շնչակտուր եղած, ոտքս կը դնեմ վերջին սանդխամատին, կը յայտնուի անիկա փակ դրան մը պէս որուն բանալին ներսը մնացած է, կը թուի թէ նորէն կորսնցուցի ռիթմը, որ այլեւս կրնամ աշխարհը տեսնել միայն կղպանքի մը բացուածքէն, դէպի ներս կամ դէպի դուրս:

Ամէն ինչ կը սկսի հիմա իսկ, Anno domini, ատենն է կարծես որ աղօթեմ, կամ գտնեմ յիշոցի նմանող հմայաբուռ մը: Սրբազան ծէս մը, կամ անոր նմանող բան մը, որ չըլլայ ծիսային, արարողական, հանդիսաւոր: Իսկ իմ պատրողական գաղթս յանգեր է, կարծես

digitised by A.R.A.R.@

կծկուեր է ահա մեկնակէտին: Առաւօտեան պտոյտը աւարտած է շատոնց եւ մօտեցեր է պաստառի կտորին, որ կը թուի դուրսէն մնացորդ մը, տունի մը նման, որ երագեր եմ, անոր ներքին ճարտարապետութիւնը յօրիներ եմ մտովին, իրերն ու տեղերը որոշեր, պարագծեր մանաւանդ պարապը՝ նախկին թոնիրին պէս անհրաժեշտ ու կեդրոնական, հիմա պէտք է մտնեմ որոշ կանոնի մը մէջ, լքեմ միգամածային թափառումը, հրաժարիմ պահ մը, գոնէ պահ մը, մէկ լեզուէն միւսը անդադար անցքէն, տարուբերումէն, որ աշխուժութիւնն է եւ տկարութիւնը նոյն ատեն մտքին ինչպէս զգայութիւններուն, մարմնին, այն տպաւորութեամբ որ միշտ, ամէն քայլի կը հատեմ երկու թաղամասեր բաժնող սահմանը, երկու երկիրներ, որոնց միջեւ կը գտնուիմ տեւական սահմանագնացի մը պէս, որ հարկադրաբար պիտի կազմակերպէ իր կեանքը, անոր տայ կեդրոն մը, միշտ փոփոխուող կամ միշտ խախուտ կէտ մը, յօրինէ իր կեցութիւնը երկի մը նման, կամ ինչպէս շերամը կը ստեղծէ իր խոզակը, գիտնալով հանդերձ որ անկարելի է հոն մնալ, հաստատուիլ, աշխարհը վերածել շարժանկարային կամ զօրութենական իրականութեան մը, մտածել զայն իբրեւ վրիպանքը մեծ վէպի մը, անոր քարացումը, պէտք է նորէն ելլեմ, դէպի անծանօթ ուղղութիւն մը, գիշեր է, խարխափեմ, կորսըւիմ, տեսնեմ նորէն, գուցէ նո՛ր տեսնեմ այն բոլորը որ մոռցայ ու գտայ, ստուերներու փախուստին եւ այլութեան մէջ, թերեւս պիտի վրիպիմ, թերեւս պիտի դպիմ ի վերջոյ կամ չկարենամ հանդիպիլ անանուն դէմքին, անոր որ կը դեգերի քաղաքին մէջ եւ որ անկասկած զիս կը փնտռէ որպէսզի ըլլայ ինքզինք, քանի որ ես ալ իրեն պէս, իրեն չափ, անանունն եմ անունիս տակ:

Երբեք չեմ հարցուցած թէ ո՞ւր ծնած է, ո՞ւր կը բնակի, ի՞նչ է անունը անոր որ պոռնիկ կոչեցի, ատոնք կը ձգեմ փողոց խուժող, անձնագիր եւ ինքնութիւն ստուգող ոստիկանական ջոկատին, թմրեցուցիչի հետամուտ շուն մը առաջ քշած: Երբ հանդիպինք կը խօսինք լեռնէն ձորէն, հին ծանօթներու պէս որոնք ոչինչ ունին իրարմէ պահելիք, մէկս գիտէ միւսիս հոտը, միւսիս տկար կամ զգայացունց կէտերը, ամուսիններ՝ որ այլեւս կը կրկնեն նոյն շարժումները, ամէն մէկը ապաստանած ինքն իր մէջ, բայց կը մնան միշտ վերապահ իրարու հանդէպ, տեսակ մը չրսուած բայց իրարու հասկնալի հեռաւորութեամբ, կը գոյակցինք, ինք հետզհետէ սկսած է մասնագիտանալ արհեստին մէջ, նախընտրութիւն մը ցոյց կու տայ դէպի կաշին, փայլուն, ողորկ, մանաւանդ սեւ, կը սպասէ օրուան երբ պիտի քաշուի ասպարէզէն գիւղ մը, ծննդավայրը կամ նման տեղ մը, վերջապէս քիչ մը մայրութիւն պիտի ընէ, քիչ մը կնիկութիւն, սովորական, շատ սովորական երազ մը, իսկ ես իր դէմքը սեւեռած պահուս, այտոսկրի կնճիռ, կոպերու հաստ մանուշակագոյն, սպիտակ ու կանոնաւոր ատամնաշար, կը շարունակեմ փնտռել ճշգրիտ բառը, դէմքը որուն շուքը անցաւ եւ որ պիտի ջնջէր ժամանակը: Այն ատեն միայն կ՚անդրադառնամ որ կրնայի նայիլ քաղաքի հրապարակներէն որեւէ մէկուն վրայ զետեղուած ժամացոյցներուն: Ոչ թէ ողովհետեւ բոլորն ալ խանգարուած են, այլ անոր համար որ բոլորն ալ կը բանին կատարելապէս, կէտը կէտին, Զրուանի մեծ պաշտամունքով տոգորուած:

Փարիզ

ԽՇՏՈՑ

ՐԱՖՖԻ ԱՃԷՄԵԱՆ

ԱՍԱՏՈՒՐ
HUILE SUR TOILE

Ա

Կ՚ապրինք դիրով չրջապատուած: Ոչ մէկ ատեն հաւանաբար այսքան դիւրին ու արագ կերպով կարելի եղած է դիր արտադրել ու տարածել: Տակաւին՝ անով հաղորդակցիլ:

Ամէն առաւօտ, սուրճի արարողութեան զուգահեռ, նոյնիսկ անկէ առաջ, առաջին բանը որ կ՚ընեմ անկողնէն հագիւ ելած՝ համակարգիչը միացնել է, «տեսնելու» համար թէ բարեկամներէս որո՞նք պաստառին առջեւն են արդէն: Բարի լոյս Համացանց: Բարի լոյս ԻԱ դար: Հեռաձայնը մնաց անցեալ դարուն մէջ:

Ահաւասիկ Ս.ն յայտնուած է ովկիանոսի միւս կողմէն, պաստառիս ետեւէն ապակին կը թակէ· կը խնդրէ որ քամերան միացնեմ: Կ՚ընդառաջեմ, չնայած տակաւին ոչ ածիլուած եմ, ոչ ալ վրաս հագած: Ամենուն չեմ տար անշուշտ այս առանձնաշնորհումը: «Բարի լոյս պարոն ուշարթնցողեան» կը գրէ ու պաստառիս քառակուսի պատուհանիկէն կը ժպտայ: Տակաւին անոր չպատասխանած նոր պատուհանիկի մը մէջէն Շ.ն յայտնուած է ու կը հարցնէ· «Հո՞ն ես: Տեսայ միանալդ, ըսի բարեւ մը ըսեմ»: Կ՚երթամ սուրճս դնելու: Հարցուորները կրնան քիչ մը եւս սպասել:

digitised by A.R.A.R.@

Տարօրինակ է գիրով հազորդակցումի այս ձեւը։ Սկիզբը, երբ իմակներ փոխանակելու կարելիութիւնը կը ստեղծուէր, կը գրէինք երկար ու բաւական պաշտօնական։ Իմակները աւելի նամակներու կը նմանէին, հաւանաբար ճիշդ այնպէս, ինչպէս Կիւթընպէրկի գիւտէն անմիջապէս ետք տպուած գիրքերը ձեռագիրներու նմանած են։ Շատ չանցած իմակները կը սկսէին դառնալ կարճ ու անպաշտօն գիրեր՝ սղագրումներով լեցուն, աւելի հեռագրերու նմանող։ Կար ժամանակ երբ մէկ տողնոց իմակներով կը զրուցէինք ետ ու առաջ, մինչեւ կը յայտնուէր դիմացինի ներկայութիւնը «զդալու» եւ անոր հետ ուղիղ զրոյցի մէջ մտնելու այս ձեւը։ Համացանցանաւորգները անմիջապէս կը սկսէին ստեղծել «զրուցակից»ներու ցանկեր, իմանալու համար թէ ո՞վ կապուած է ցանցին եւ որո՞ւ հետ կարելի է զրուցել։ Սիրելի անձի մը ցանկին վրայ «աւելցուիլը» առանձնաշնորհում կը սկսէր նկատուիլ, իսկ ցանկէ մը դուրս ձգուիլ՝ անարգանք կամ պատիժ։

Զրոյցի այս նոր ձեւով խօսակիցդ անհամեմատօրէն կը մօտենայ քեզի, յայտնուելով կարծես համակարգիչի պաստառիդ ճիշդ ետին, հետեւելով շունչիդ ու սրտիդ զարկերուն, որոնք կը փոխանցուին ստեղնաշարին վրայ մատներուդ հպումներու արագութենէն կամ դադարներէն։ Իսկ գիրը կը դառնայ ամբողջովին խօսակցական։ Երբ անոր վրայ կ'աւելնայ պատկերը, զրուցակիցդ քայլ մը եւս կը մօտենայ, կ'անցնի պաստառէն ասդին, գրեթէ գալու բաղմելու համար քովդ, հետեւելով դէմքի արտայայտութիւններուդ ու մարմնի շարժումներուդ։ Գիր ու պատկեր երկուքը միասին կը գործեն որպէս հեռաւորութիւնները շրջանցող միջոցներ, որպէս բացակայ անձին «ձայնն» ու ներկայութիւնը բերող միջնորդներ։ Աչքը կը տեսնէ ու դիրը կը խօսի։ Բացակայութիւնը սակայն չի լեցուիր։ Լաւագոյն պարագային կը վերածուի ուրիշ բանի՝ հեռաւորեալ ներկայութեան։ Կը մնանք առանձին էակներ, ամէն մէկս իր մորթին մէջ բանտարկուած ու սենեակին, լուսարձակուող ճառագայթներ արտադրող պաստառներու ետին անշարժացած։ Կ'արձանանանք։

Բ

Կ'ապրինք պատկերներով շրջապատուած, աւելի ճիշդ անոնց յորձանուտին մէջ բռնուած։ Ոչ մէկ ատեն հնարաւոր եղած է այսքան մասսայական ու ազդու կերպով տարածումը պատկերներու, պատկերներ որոնք պատգամներ կը բերեն, կը կառավարեն ու զանոնք կը տեղադրեն շրջանառութեան մէջ։ Հեռատեսիլի պաստառներ, ծանուցումի ցուցանակներ, գունագեղ թերթեր ու ամսագիրներ։ Պատկերներ շարժուն ու սառած, յղի անմիջական ու քողարկուած թելադրանքներով։ Կարելի չէ փախչիլ անոնց ամենակալ տիրապետութենէն։

Պատկերներու տարափը հեռատեսիլներու պաստառներէն լուսարձակուող ճառագայթներուն հետ ուղղակի կը թափանցէ մեր բիբերէն ներս ու անոնցմէ անդին, անհակակշիռ կերպով հասնելու համար մինչեւ ուղեղ ու դիտակցութիւն, ով դիտէ ինչ ծածուկ մեքենայականութիւններով եւ նպատակներով։ Մարդ կը սահմռկի տեսարաններու հեղեղին առջեւ տօրեայ կերպով հեռասփռուող ամէն տեղ, տունը, ճամբան, ճաշարանը, հանրախանութներուն մէջ եւ տակաւին գրասենեակներու համակարգիչներու պաստառներէն։ Տեսարաններ գովազդներու, երջանկութեան ու կատարելութեան պատրանքը ծախող առարկաներու, բայց նաեւ տեսարաններ վայրագութեան, բարբարոսութեան, աչքերը կապուած առեւանդեալներու, հրձիգ եւ ռմբակոծող մեքենաներէ թափող կրակի ու աւերի՝ գետնէն, օդէն, ջուրէն, վիտէօ խաղերու նման, կարծես եղածը ամբողջ ըլլար խաղ մը, անվնաս, հեռաւորեալ, կոճակով մը անջատուող։ Game Over։ Եւ կամ աւելի լաւը՝ You have 3 more lives left։

Կը մարէք հեռաւեսիլը ու պատկերները կ'անհետանան։ Բայց պատկեր արտադրող մեքենաները չեն դադրիր բանելէ, պատգամներ փոխանցող տեսարաններ պատրաստելէ, հազար ու մէկ ձեւով չափուած եւ ձեւուած կտորներ իրար քով բերելով, զանոնք կազմալուծելով ու վերադասաւորելով, ըստ փորձառական այն գիտարուեստին, որ տարիներու ընթացքին կատարելագործած է համոզելու ու տարհամոզելու արհեստը։ Պարապ տեղը չէ որ ծանուցումի ու գովազդի ճարտարարուեստը, Մանհաթանի Մատիսոն Պողոտան, միլիառներով տոլարներու հասնող մարզ մըն է։ Ծանուցողական արշաւներուն վրայ ծախսուած դրամները անհեթեթի հասնող գումարներ կը կազմեն որովհետեւ անոնցմէ կախեալ է ապրանքի մը սպառում դտնելը կամ ոչ։ Պատկերները, մանաւանդ անոնց ճիշդ չափով նպատակաուղղուած համադրումը ապրանք կը ծախեն։ Այդ ապրանքը կընայ որեւէ բան ըլլալ՝ ամենէն անմեղ թուող սպառումի առարկաներէն սկսեալ մինչեւ ընկերութիւններ քանդող գաղափարներն ու պատերազմի ու ատելութեան մղող կոչերը։ Պատկեր մը հազար բառ կ'արժէ կ'ըսեն։ Երբ հեռատեսիլի մէկ երկվայրկեաննոց տեսարան մը քսանէ աւելի պատկեր կը պարունակէ, կրնաք երեւակայել թէ ի՞նչ յարձակումի տակ է ուղեղը ամէն օր ու ամէն տեղ։ Զանոնք արտադրողները դիտեն ինչպէս շրջանցել բանականութեան ու դատողութեան անցարդելները, անոնց պատգամները աննկատ կերպով սպրդեցնելու համար գաղտնի ու ծածուկ անցքերէ։

Գ

Կ'ապրինք միջնորդուած կեանքեր։ Զենք երազեր։ Մեր մտքերը ճերմակ կտաւներ են, պատրաստ ամէն օր նոր դրուելու։ Մեր երազները մութ ապակիներով երկնաքերերու մէջ կը յղցուին, կը պիւտճէաւորուին ու հոլիվուտեան սթիւտիոներու մէջ կ'արտադրուին։ Զանոնք կը դիտենք ամէն տեղ, սինեմայի սրահներէն մինչեւ ննջարանի հեռատեսիլները։ Կը քնանանք երջանիկ վաղորդայններու լոգունդներով ու երբ կ'արթննանք, նոր պատկերները արդէն մեզ կը դիտեն ամէն անկիւնէ։ Բարի եկաք հաղորդակցութեան ու տեղեկատուութեան դար, ուր բոլոր երազները մէկ դինի կը ծախուին տոլարի խանութներու դարակներուն վրայ։ Ցուցափեղկերուն զետեղուած բոլոր հեռատեսիլները նոյն պատկերները կը հեռասփռեն ու բոլորը մէկ կը փոխուին, կառավարուելով հազարաւոր մեթրեր բարձր գտնուող արհեստական արբանեակներէ։

Մեր կեանքերն ալ լուսարձակուող ճառագայթներ են, Համացանցի լարերէն փոխանցուող ուռճեռն հեռաձայններու բջիջային ցանցերէն։ Համակարգիչի պաստառներու առջեւ նստած կը գրենք մեր սէրերն ու կարօտները, հեռատեսիլի պաստառներու առջեւ սառած կը դիտենք մեր կեանքերն ու ֆանթազմները։ Հսկայ տաղտուկին մէջ տիեզերքին, ուր ամէն օր նոր աստղեր կը յայտնուին ու միլիոնաւոր ծերացածներ կը մարին, կը ճամբորդենք առանձին։ Ետ չենք նայիր։ Մինչ կը հեռաձայնենք, կը խօսինք, կը պոռչտանք, դիր կը փոխանակենք ու պատկեր, գուրսէն մեզ դիտող քամերային ոսպնեակը կը սահի մեր վրայէն ու կը հեռանայ քիչ եւ քիչ։ Կը պզտիկնանք կամաց եւ կամաց. տուներ, ճամբաներ, քաղաքներ ու մոլորակը կապոյտ, գունաւոր կէտ մը մեծ խշշոցին մէջ տիեզերքի սեւ եւ ճերմակ պաստառին։ Համընդհանուը լռութեան մէջ ոչ իսկ ճիչ մը։ Միայն խեղդուած խշշոցը մեր կեանքերուն, ձայնի դալար ալիք, որ կը ճամբորդէ մեզի հետ ու կը հեռանայ, կը տարածուի անջրպետի լռութեան մէջ գերեզմանային։ Միլիոնաւոր տարիներ ետք դուցէ տեղ մը հասնի, մէկը լսէ մեզ, տիեզերքին ծայրը, եթէ տիեզերքը ծայր ունի։

24 յունիս 2006, Պէյրութ

digitised by A.R.A.R.@

PALMOLIVE AROMA THERAPY

ՍՈՆԻԱ ՍԱՆԱՆ

Այսօր նորէն պուպրիկներս
անկողինս
գիշերային այցի եկած
կերպընկալէ երազներու հեքիաթները
ժանեակի պէս վկիս շուրջը կը փաթթեն
«երեք խնձոր», «կար ու չկար»
խուճապահար մտքիս մէջ
օթոստրատ կը բանան
մանկութեանս արուարձանին հասնելու
կուսակցական լրտես, ղիտողը
«ճամբաղ փոխէ՛, քեզի կը հասնին» կը պոռան
բայց հոգս չէ
մանկութեանս անմեղ հողը
գիշեր ցերեկ մէջս տեղ մը
փարոսի պէս կլոր-կլոր կը դառնայ
Վիքթոր պաճը՝ն գերեզմանին փոշի դարձած հողակոյտէն
ծխախոտի լեցուն տուփեր կը մուրայ
Օրիորդ Վիքթոր
բռունցքի կուռ հարուածով «Թիւ եւ Հաշիւ» ուղեղիս մէջ կը գամէ
ու կը վազեմ
պուպրիկները թեւիս տակը սեղմած-պահած
մանկութեանս արուարձանին հասնելու
«Բարի Եկած էք Այնճար»
ցուցանակը աչքերուս մէջ կը պոռայ
«Շուտ ներս մտիր, դուռն ալ գոցէ» կը փսփսայ
արագ վազքով ես կը սուրամ
մինչեւ հասնիմ լերան տակը
ամուր բակմած Ս. Պողոսի լայն վեշերուն
«դեռ հո՞ս ես, պիտի չերթա՞ս»
Իվուշ նէնէն, Նուարդ քեռկինն ու ոսկեթել Արուսեակը
շարականի տխուր ձայնով
ականջներուս մէջ կը կանչեն
բայց հողն անմեղ
գիշեր-ցերեկ մէջս տեղ մը
փարոսի պէս կլոր-կլոր դեռ կը դառնայ
«Բարի Եկած էք Այնճար»
Խաչի տօնին Հարիսայի շերեփն երկար
ցորենի թարմ բոյրերով
պուպրիկներս որպէս մատաղ կաթսային մէջ կը հարէ

մեռած-գացած մեծհայրերու աղօթքներով
մեղքերս հին
մողէպի մը պոչէն կախուած
կը բարձրանան եկեղեցւոյ լուռ պատերէն
պուպրիկներուս
անմեղութեան արցունքները սկիհին մէջ կաթեցնելու
«Այս է մարմինն իմ, լաւ ծամեցէք»
ու կը մտնեմ
միսթիք ֆիլմի մեծ քատրերով
գիւղին անծայր պատմութեան մէջ
կը սլքտամ
շիրմաքարէ
ծեփուած եւ լուռ
մարդերուն մէջ
թուրիսթի պէս կարմանալով-նկարելով
ալպոմիս մէջ կիրար հրող պատմութիւններ
աղագրելով
«Բարի եկած էք Այնճար»
այստեղ հողը
կը քաշկոտէ ինքնութիւն մը լեռնէն բերուած
այստեղ հողը
խնձորներու լեցուն կարմիր կլորներէն
կը ճաքճքի ամչնալէն
մալարեայի չորցած ախտը
հոգիներու ակօսին մէջ
վարակի պէս առատ-առատ սերմանելով
այստեղ մարդիկ
անիծապարտ
հողը ընդմիշտ գերեզմանի խորունկ փոսին պէս
կը փորեն
փախուստ չկայ
դարանակալ ամայութեան ծոցը պահուած
գաղտնիք մը կայ
որ արեւը
ամէն առտու նարօտի պէս
գիւղի գլխուն ուրախ-կուարթ կը կամարէ
ապատութեան վերջին յոյսը
թաքսիներու կարմիր լոյսին հետ կապելով
բայց հողն անմեղ
գիշեր-ցերեկ մէջս տեղ մը
փարոսի պէս
կլոր-կլոր
դեռ կը դառնայ:

Պէյրութ

digitised by A.R.A.R.@

ԿԱՐՄՐԱՒՈՒՆ ԵՐԱԶԱՆՔԸ...

ՍԱԼԲԻ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

ՆԻԿԱՐԵԱՆ ԿԱՄՕ
ALONE

Թանձր ամպերու արանքին պիտի թափառի լռութեան դեւը,
Եթէ չիմեմ խաղաղութեան «մասունք»ի կաթիլներ,
Որոնց մէջէն կը յայտնուին աստուածային երկու աչքեր՝
երջանկութեան փայլատակումներով...

Կը բարձրացնեմ բաժակս,
Եւ կարմիր աշխարհին մէջ կը դողան վերիվայրումներ յիշողութեան՝
Գեղեցկութիւն, յուսականութիւն, սէր, կեանք՝
Եթերային ու պերճ նապանքով,
Գալարումներով շողուն,
Համայնապատկեր նեարդային հորիզոնի,
Ընդառաջ արշաւող փնտռտուքի ջահերով...

Կ'երեւիս նաեւ դո՛ւն,
Իմ հոգեհատոր՝
Թռիչքը իմ երազներուս, ու գերադասելին՝ իրականութեան...

Բոցավառ յոյսերով կ'անցնի շրթներէս կարմիր գեղեցկութիւնը,
Ինչպէս կարմիր վարդը,
Ճառագայթը,
Մեղեդին,
Կարմիր յաւերժութիւնը...

Եւ այդ յաւերժութեան մէջ՝
Դո՛ւն՝
Իմ թանկագինս...

Կ'ըմպեմ երազանքի միեւնոյն բաժակէն՝
Կենացդ:

Տեսիլք՝
Որոնումի անձնուիրութեամբ,
Թերեւս տարբեր ուրուականներով,
Բայց «բնութեան» պէս ծաւալուն:

Կարօտավառ կանչով մը պիտի բաբախեն մեր սիրտերը,
Երբ մենք կմեկ գտնենք միեւնոյն նստարանին,
Կողք կողքի,
Երանութեան տախտակամածին,
Երբ մեր անուան առաջին տառերը նախշելով կբաղած ենք...

Երբ կրկին հանդիպինք,
Ի՞նչ պիտի ըսենք իրարու,
Եթէ ոչ սիրոյ կարմրութեան պէս ամչնալ փորձող թոթովանք մը պայծա՛ռ:
Այո՛,
Քողարկումներէ կերծ,
Բեղմնաւոր պոռթկումով,
Ինչպէս անամպ երկինքէն անձրեւոտ որոտ մը:

Զքացած են ամօթխածութեան ամէն գաղտնիք.
Գիտութեան կօրութիւնը դարձած է անիշխան:

Սկսած է ուրուագծուիլ արեւածագ մը,
Որուն փթթումը
Կեանք մըն է ամբողջ...

Պէյրութ

digitised by A.R.A.R.@

ԱՆՏԱՌԻՆ ԱՂՋԻԿԸ

ՅԱԿՈԲ ՄԻՔԱՅԵԼԵԱՆ

Ծիրանիներուն տակ թափած պտուղները հաւաքեց, լեցուց ձեռքի ամանին մէջ, ընտրեց, դուրս նետեց ոզդնոտածները, բերաւ տան մուտքի սալաքարին վրայ շարեց նախորդ օրերուն շարածներուն քով, հիները շրջեց մէկ-մէկ, ստուգեց անոնց չորութիւնը, ապա դրան քովի կաբասէն թաս մը շուր վերցուց, քիչ մը խմեց, մնացածը զարկաւ երեսին, քամեց ձեռքերը, չորցուց զանոնք տաբատին վրայ ու նստեցաւ առաջին սանդխամատին։

Կարծես իր նստելուն կը սպասէր ծառին տակ, դլուխը թաթերուն վրայ մրափող դամփռը, որ տեղէն վեր ցատքեց, եկաւ նստեցաւ ճիշդ իր կողքին։

Աղջիկը խանդաղատանքով շոյեց անոր դլուխը, մինչեւ որ ծառին տակի դիրքով այս անդամ փռուեցաւ իր կողքին։

Առաւօտ կանուխ առուակէն խմելու ջուրերը կրելէ ետք, եղբայրը դացած էր ձուկ որսալու։ Մայրը բանջարանոցն էը, իսկ հայրը առաւօտեան շրջապտոյտը կ'ընէր անտառին, որուն պահակն էր ահա չորս տարիներէ ի վեր։

Առաջ, մարդը ամբողջ օրը կը շրջադայէը անտառին մէկ ծայրէն միւսը. հիմա՝ մէկ ժամէն ետ կու դայ իր տնամերձ բանջարանոցը խնամելու։ Անտառին մէջ մասնաւոր բան չկայ մտահոդութիւն պատճառող. ոչ ներսի դազաններր դուրս կրնան ելլել, ոչ ալ հետաքրքիր այցելուները կրնան ներս մտնել առանց դրաւոր արտօնութեան։

Ընտանիքի անդամներէն իւրաքանչիւրին տեղն ու պարտականութիւնը յստակ էր. ամէն օր դրեթէ նոյն անգիր օրէնքով, կամ սովորոյթով կրկնուող այս ծրագիր-արարողութիւնները վերածուած էին կենսաձեւի, որմէ ոչ ձանձրացող կաը, ոչ ալ դանդատող։

Այո, աղջիկը մէկ-մէկ կը յիշէր իրենց նախկին կեանքը գիւղին մէջ, սակայն այդ ալ բանի նման չէր։

Քիչ ետք եղբայրը կը վերադառնայ կամ ձեռնունայն, կամ երկու-երեք մանր ձուկեր ճօճելով օդին մէջ. մայրը՝ բանջարանոցէն կ'անցնի խոհանոց քաղած լոլիկները, պղպեղներն ու սմբուկները տեղադրելու. հայրը՝ անտառէն կը վերադառնայ հատապտուղներով լեցուն զամբիւղով ու կ'երկննայ ուռենիին տակ, սիկարէթ մը ծխելու, ապա կացինր առած կ'անցնի տնակին ետեւի կողմը փայտ կտրելու. իսկ ինք, պատուհանի դուրսի ելուստին վրայ դրուած հայելիի կտորին մէջ մէյ մը դէմքը ստուգելով, մաղերը աջ ու ձախ թափ տալով կ'անցնի արիշին տակ, ջուրով լեցուն տաշտակին տակի մացառներր կը բռնկեցնէ ... Յետոյ օրը կ'անցնի միւս օրերուն պէս հերթի դրուած դործերով, մինչեւ որ մթնէ, քամին սկսի ճօճել ուռենիին նազուկ ճիւղերը ու դրան առջեւ նստած, լուսինն ու աստղերր երկար դիտելէ պղտորած աչքերով անցնի ներս ու յանձնուի անկողնին։

Ձեռքը սանդուխի քարին յենելով հազիւ կը պատրաստուէր ոտքի կանգնիլ, երբ ինքնաշարժի մը հոնդիւնը լսուեցաւ։

Ոտքի ցցուեցաւ ու ծառերու արանքէն փորձեց տեսնել թէ ի՞նչ ինքնաշարժ էր։

Բնապահպանութեան դրասենեակին Նիվային ձայնը ծանօթ էր. բայց լսած աղմուկը այդ չէր։

Շքեղ սեւ Մէրսեդէս մըն էր։ Ափրտը թփռտաց. որո՞նք են արդեօք։ Ձէ, պետական մարդիկ չեն «բարեբախտաբար»։ Որքան կ'ատէր զանոնք, որոնք տարին մէկ-երկու անդամ կու դային իրենց թիկնապահներով, ամբողջ օրը կ'ուտէին ու կը խմէին. խորոված ի հոտը կը նստէր ամբողջ անտառին մէջ, երեկոյեան ալ իրենց դլուխը քէֆ, լպիրշ ծիծաղներով ու իրենց յատուկ զզուելի սրամտութիւններով կու դային իրենց մօտ, ձեռք կը նետէին ամէն ինչի ու կ'անցնէին, կ'երթային։

Ձէ, այդ տեսակ մարդիկ չէին. բայց որո՞նք են արդեօք։

Երբեմն շաբաթներ ամբողջ ոչ մէկ ինքնաշարժի ձայն կ'առնէր, բացի Նիվայէն։ Ոչ մէկ մարդու երես կը տեսնէը. իրենցմէ զատ ոչ ոք կ'ապրէր այդ շրջանին մէջ ու ինք այնքան կարօտ էր մարդու։

Տասնինն տարեկան աղուոր աղջիկ մըն էր Մարան, որ այս տարիքին փոխանակ քաղաքի կեանքը վայելելու, ընկեր-ընկերուհիներու շրջապատին մէջ իր պատանեկութիւնը լիարժէք ապրելու, հօրը պաշտօնին բերմամբ ստիպուած էր ընտանիքին հետ փոխադրուիլ այս անտառային տնակը, որ թէեւ առաջին օրերուն հեքիաթային ու արկածախնդրական օրեր ապրելու յոյսեր ներշնչած էր, սակայն, տարիներու թաւալումով, հսկայ, դեղագարդ վանդակի մը վերածուած էր, ուր առանձնութիւնը սկսած էր մետաղեայ ծանրոցներու նման զինք վար քաշել, երբ ինք ամէն ինչով պատրաստ էր թեւեր առնելու ու թռչելու։

Մազերը, զորս հակառակ մօր ու հօր կամքին երկու ամիս առաջ դեղին ներկած էր, հիմա արդէն երկդոյն դարձած էին ու անոնց բնական դոյնը սկսած էր յառաջանալ, մինչ դեղինը սկսած էր դահավիժիլ դէպի ծայրամասերը.

- Աղջի, ո՞ւմ համար ես ներկում։

- Հէյ, ինձ համար։

- Գոնէ տեսնող լինի. ոչ մարդ կայ, ոչ մարդասանք։

- Ոչինչ։

- Գոնէ սպասէիր «Խաչ»ին, քաղաք կ'իջնենք հօրեղբօրանցդ տունը, մի քանի օր կը մնանք։

- Էն վախտն էլ կը ներկեմ. . .

Կրկին մօտեցաւ հայելիին, մէյ մրն ալ ստուգեց դէմքը, մատներով անցաւ յօնքերուն վրայէն, քիչ մը թափ տուաւ մազերը ու վազեց ցանկապատին մօտ աւելի յստակ տեսնելու եկուորները։

Ծառերուն ճիւղերը մէկ կողմ քաշեց ու յայտնեցաւ նշմարել չորս մարդիկ, որոնք իր հօր հետ կը խօսէին անտառի մուտքին։

Օտարներ էին անկասկած, կռահեց դէմքերէն ու հագուածքէն. մէկ կին, երեք տղամարդ։

Քիչ ետք մարդիկը Մէրսեդէսը ծառի մը շուքին տեղաւորելէ ետք, իջան դէպի առուակ ու կորսուեցան ծառերուն մէջ։

Հայրը հասաւ վեր, ցած դրաւ հատապտուղներով լեցուն դոյլը ու գնաց ուռենիի շուքին վառելու իր ծխախոտը։

Մարան չհամբերեց, վազեց հօր մօտ, ծունկի եկաւ հատապտուղներու դոյլին

digitised by A.R.A.R.@

մօտ ու սկսաւ համտեսել թարմ մոշը ու, իբր թէ այդպէս, ոչ մեծ հետաքրքրութեամբ դիմեց հօրը.

- Պապ, ի՞նչ մարդիկ էին։

- Բացի երեւանցի վարորդից, միւս երեքը Գանատայից են, կարծում եմ ընտանիք են՝ հէր, մէր ու իրանց տղէն, եկել են յատուկ արտօնագրով, ուզում են անտառը նկարեն, իջան դետի մօտ նախաճաշելու, յետոյ կը մտնեն անտառ։

- Ուզում ես ես կ՝ուղեկցեմ նրանց ու ցոյց կը տամ անտառը։

- Էդ էր պակաս։

- ...որ նկարեն պրծնեն, հրաւիրիր սուրճի, ամօթ է ...

- Հա՛, էդ մէկը կ՝անեմ։

Մարան ուրախացաւ, որ եկուորները տեսնելու առիթ պիտի ունենայ. թերեւս խօսի անոնց հետ, պատասխանէ անոնց հարցումներուն. . այնքան կարօտ ունէր խօսելու. ալ յոդներ էր չան հետ խօսելէ, սրտին տարտերը անոր պատմելէ... լաւ որ լեզու չունի, թէ չէ եթէ օր մը բացի տայ իր պատմածները, դետնին տակը մտնելը աւելի դիւրին կ՝ըլլայ։

Տան մէջ ժամացոյց չկար, որ իմանար ժամը, սակայն կը զգար, որ ուրիշ օրերու նման չեն թռիր վայրկեանները։ Արեւը դեռ դլխավերեւն էր. քիչ ետք մայրը հացի կը կանչէ զիրենք ու ճաշէն ետք դեռ որքան սպասելու է, որ արեւը սկսի թեքիլ, անտառը նկարելու եկողները աւարտեն իրենց դործերը ու դան սուրճ խմելու իրենց մօտ, ան ալ՝ եթէ ընդունին հօր հրաւէրը։

Ճաշէն ետք ցախաւելով մաքրեց բակը, սրբեց ընկուզենիին տակի սեղանը, շտկուտեց նստարանները, յետոյ դնաց վրան-դլուխը կարգի բերելու։

Գիշերագդեստին վարի մասը վրան էր, սովորաբար օրեր ամբողջ չէր փոխեր, վրան կը մնար ցերեկ ժամանակ, թէ քնացած. աղտոտած էր, քանի մը տեղերէ ծակծկած, բայց այնքան ընտելացած էր անոր, որ անհանդիստ իսկ չէր զգար։ Վերի մասը թափանցիկ կարմիր վերնաշապիկ մըն էր, որուն տակէն կ՝երեւար սեւ կրծքկալը։ Որոշեց փոխուիլ. կը հագնի առիթներու համար պահած ճինգը ու վրայէն ալ այն կարմիր թի շրթր, զոր անցեալ տարի ամերիկացի կին մը նուիրած էր իրեն։

Հագաւ ճինգը ու երբ կը պատրաստուէր հանել վերնաշապիկը, փոխեց միտքը. «Այսպէս աւելի լաւ ա» ըսաւ ու անցաւ մագերը կարգի բերելու։

Արեւը արդէն տան ետեւի բարտիներու կատարներէն վար սահելով, սկսած էր ջերմութիւնը կորսնցնել ու երեկոն աւետող զով զեփիւռ մը սկսած էր խաղալ տերեւներուն հետ, որոնք արծաթեայ դրամներու պէս կը փայլփլէին։

Մարան տան չէմքին նստած դամփռը կը գգուէր երբ վարէն լսուեցան խօսակցութեան ձայներ։ Ոտքի ցատքեց ու վազեց ցանկապատին մօտ։ Հօր ձեռքի շարժումներէն կռահեց, որ սուրճի կը հրաւիրէր։ Մարան սրտատրոփ կը սպասէր անոնց պատասխանը ու երբ անոնցմէ երէցը ձեռքի ժամացոյցին նայեցաւ ու համաձայնութեան նշան տուաւ եւ բոլորը իրենց քայլերը ուղղեցին դէպի իրենց տունը, աղջկան սիրտը ուրախութենէն սկսաւ արագ տրոփել։ Մարան ձեռքը տարաւ կուրծքին, կարծես բռնելու համար սիրտը ու վազեց պարտէզի մուտքին մօտ, ապա փոխեց միտքը ու սուրալով մտաւ տուն. թող դան նստին, յետոյ մէկէն մէջտեղ կ՝ելլէ։

Հայրը հիւրերը առաջնորդեց դէպի ընկուզենիին տակի սեղանը ու ձայն տուաւ տնեցիներուն։

Առաջինը յայտնուեցաւ կինը, յետոյ եկաւ Աշոտիկը. աղջիկը մէջտեղ չկարուր որ է հիմա կու դայ։

Մարան փակեցաւ պատուհանին ու սկսաւ մէկ առ մէկ գննել հիւրերը։ Օտարականները՝ յայտնապէս այր ու կին մըն էին, երկուքն ալ յիսունը անց, իսկ իրենց ընկերացող տղան հազիւ քսանհինգ տարեկան, դեղադէմ, սեւ ակնոցներով ու բարակ, գծագրուած պեխ-մօրուքով երիտասարդ մըն էր։ Հայաստանցի վարորդին տուած բացատրութիւններուն վրայ, անդադար աջ ու ձախ կը պտտցնէին իրենց հայեացքները, իսկ հայրը սիկարէթի ծուխը փչելով, մէկ-մէկ կարճ նախադասութիւններով կը պատասխանէր տրուած հարցումներուն։

Մայրը չտապեց երկու ափսէներու մէջ սալոր ու խնձոր դնել սեղանին վրայ։

- Մարան որտե՞ղ է,- չորս կողմ նայեցաւ հայրը,- Մարա՛, աղջի Մարա որտե՞ղ ես, սուրճ սարքիր մեր հիւրերի համար։

Մարան արդէն սրճեփը դրած էր կըակին, աւելցուց չաքարն ու սուրճը եւ մէկ աչքը դուրս, դգալով խառնեց, մինչեւ որ եփ եկաւ, անուշադրութեամբ քիչ մը թափթփեց ու գողացող ձեռքով հազիւ յաջողեցաւ լեցնել բաժակները, որոնցմէ ոչ մէկը նման էր միւսին։ Վերցուց ափսէն ու անմիջապէս ետ դրաւ սեղանին. կրկին բռնեց սիրտը, երկու-երեք անդամ խորունկ շունչ քաշեց, ապա հանդարտած, վերցուց ափսէն ու ելաւ դուրս։

Հայրը հազիւ զինք նկատած՝ «Այս էլ մեր աղջիկն է, Մարան»,- ըսաւ իր ձեռքով սուրճի բաժակները մէկ առ մէկ հիւրերուն դիմաց դնելով,- «Մարա, ծանօթացիր, Գանատայից եկած հայեր են»։

Մարան թեթեւ մը ժպտաց, մինչ երէց հիւրերը անակնկալ այս յայտնութենէն ուրախ, լայն ժպիտով դիմաւորեցին զինք, երկու հաճոյախօսութիւն ըրին ու իրարու ականջին բաներ մը փսփսացին։

Հայաստանցի վարորդը հազիւ նայեցաւ ու անտարբերութեամբ գլուխը դարձուց միւս կողմ։

Սեւ ակնոցով ու մօրուքով տղուն դէմքին վրայ ոչ մէկ արտայայտութիւն կար. քարացած կը դիտէր, նոյնիսկ առանց ծնօտը շարժելու, հակառակ որ բերնին մէջ նոր խածուած կտոր մը սալոր կար։

Մարան չիկնեցաւ. շուարած կանգնած էր ու չէր գիտեր ինչ ընէր. կը պատրաստուէր պարապ ափսէով ետ մտնել տուն, երբ կողքէն մայրը քաշեց զինք ու նսաեցուց քովը, տղուն ճիշդ դիմացը։

Ռոպէ մը ետք ընդհատուած խօսակցութիւնը վերստին թափ առաւ, նոյն հետաքրքրութեամբ, նոյն աշխուժութեամբ. միայն տղան էր, որ չէր մասնակցեր խօսակցութեան ու վայրկեանը մէկ սեւ ակնոցին մէջէն կը նայէր աղջկան։

Մարայի ուշադրութենէն չվրիպեցան տղուն նայուածքները, սակայն ակնոցը կը խանգարէր.

- Մենք ակնոց երբէք չենք օգտագործում,- ըսաւ աղջիկը խօսքը տղուն ուղղելով,- յատկապէս էս ժամին. արդէն արեւը թեքուել է...

Տղան այլայլեցաւ անակնկալէն ու կամացուկ մը հանեց ակնոցը.

- Սովորութիւն դարձեր է. երբեմն կը մոռնամ որ աչքիս ակնոց կայ։

Հայրն ու մայրը տարուած էին հիւրերուն անտառային կեանքին մասին բացատրութիւններ տալով. տղան չէր ներքաշուած ընդհանուր խօսակցութեան մէջ ու առիթը յարմար էր աղջկան հետ խօսքի բռնուելու, մանաւանդ որ անոր գեղեցկութեան մագնիսական դաշտէն դուրս չէր ելած։

digitised by A.R.A.R.@

Մարայէն շատ աւելի գեղեցիկները տեսած էր, սակայն մարդոցմէ հեռու, բնութեան գիրկին մէջ, աղջիկը տարբեր հմայք մը ունէր։ Քաղաքին մէջ, հազարաւոր աղջիկներու խառնարանին մէջ, ակամայ մին միւսին հետ կը բաղդատես ու մէկուն գեղեցկութեան չափանիշը, ուրիշի մը դեղեցկութիւնն է։ Մինչ այստեղ, Մարայէն զատ ուրիշ աղջիկ չկար բաղդատութեան եզր մը գտնելու, իսկ բնութիւնը իր կուսական գեղեցկութեան ընդհանուր պարունակին մէջ առեր էր նաեւ Մարան, որ կարծես սովորական մարդ չէր այլեւս, այլ բնութեան հրաշագեղ ծնունդներէն մէկը, ինչպէս ծաղիկն ու թռչունը, ծառն ու եղնիկը։

- Ինչո՞վ կը զբաղիք այստեղ,- յանկարծ ձայնեց տղան։

- Ե՞ս . . . հէյ. ոնց որ տեսնում էք, տան գործերով ... իսկ դո՞ւք։

- Ես դոմփիւթերի էնճինիր եմ ... գոմփիւթեր ունի՞ք տունը։

Աղջիկը խնդաց,- հեռախօս չունենք, համակարգիչ ո՞ր տեղից։

Իր անտեղի հարցումէն քիչ մը անյարմար կացութեան մատնուած, տղան ալ փորձեց ժպտալ.

- Ուսանո՞ղ էք։

- Հա՛, մինչեւ ութերորդ յետոյ փոխադրուեցինք էստեղ ... ի՞նչ է քո անունը ... իմը Մարա է։

- Զաւէն, անունս Զաւէն է։ Գանատան դիտէ՞ք։

- Հա՛, լսել եմ. Գանատայում անտառներ կա՞ն։

- Օ՛, ան ալ աշխարհի ամենամեծ անտառները. քիլոմեթրերով կ'երթաս, չի վերջանար. բայց ուրիշ ծառեր են, մէյփըլ, որուն տերեւը մեր դրօշակին վրան է եւ էվըրկրին, այսինքն միշտ կանաչ ծառեր։

- Մշտադալար,- ըսաւ աղջիկը ու լռեց։ Գլուխը միւս կողմ դարձուց։

Հիմա տղան աւելի յստակ կը տեսնէր անոր կիստդիմագիծը այնքան յատկանշական, այնքան համաչափ ու կատարեալ... բայց խաղաղ չէր, կ'երեւի բան մը կար զինք անհանգստացնող... խօսակցութիւնը շարունակելու պատրուակ.

- Լա՞ւ էք, անհանգիստ չէ՞ք։

- Չէ,- ըսաւ աղջիկը առանց իրեն նայելու,- բան չկայ . . .

- Ձեր անտառին ծառերը ի՞նչ տեսակ են ընդհանրապէս։

Աղջիկը շրջեցաւ.

- Ներեցէք, չլսեցի։

Տղան կրկնեց հարցումը։

- Հա՛, տեսականիներ շատ կան, սօսի, բարտի, ընկուզենի, կաղնի... ու յանկարծ

- Արի ցոյց տամ,- ըսաւ ու ոտքի ելաւ։

Տղան չփոթեցաւ, բայց երկար չտատամսեցաւ, ինք ալ ոտքի ելաւ ու առանց սեղանակիցներուն բան մը ըսելու գնաց աղջկան ետեւէն ու միասին քալեցին դէպի անտառ։

Սեղանին շուրջ գտնուողներէն ոչ ոք անդրադարձաւ եղածին։ Տարուած էին զրոյցով։ Միայն Մարայի մայրն էր, որ աչքին տակէն նայեցաւ անոնց ետեւէն ու առանց զէմքին արտայայտութիւնը մազ մը փոխելու, ետ դարձաւ դէպի սեղանակիցները, յետոյ կամացուկ մը տեղէն ելաւ, հաւաքեց սուրճի պարպուած բաժակները, հանդարտ դասաւորեց ափսէին մէջ ու անցաւ տուն։ Ամուսինը գանատացի զոյգին հետ կը խօսէր մեղուաբուծութեան ու մեղրի մասին, իսկ

անոնք կլանուած, աչք ու ականջ կտրած յափշտակութեամբ մտիկ կ'ընէին։

Մայրը անցաւ խոհանոց ու լուսամուտէն, որ կը բացուէր տնակին յետսակողմին վրայ, սկսաւ փնտռել աղջիկն ու տղան։ Այդ դիրքէն կարելի էր տեսնել անտառին խորքը առաջնորդող նեղ արահետը ու կինը նկատեց, թէ ինչպէս հեռուն Մարան աղուն ձեռքէն բռնած կ'երթար առջեւէն, կ'առաջնորդէր տղան դէպի անտառի խո՞րքը, թէ՞... ու մօրը սիրտը յանկարծ պրկուեցաւ, սուրճի բաժակներով ծանրաբեռնուած ափսէն դողաց ձեռքին մէջ ու հազիւ յաջողեցաւ սեղանին դնել ու անմիջապէս ձեռքը տարաւ բերանը։

Ամուսնոյն բան չէր ըսած, սակայն երկար ատենէ ի վեր դիշերները սրազոդած կ'արթննար ու մտիկ կ'ընէր Մաբայի կցկտուր զառանցանքները քընոթոր գալարումներու մէջ։ Մղձաւանջ էր երեւի. դլխուն վրայ կը կենար մինչեւ որ աղջիկը հանդարտէր ու խաղաղէր։

Սկիզբները կարեւորութիւն չտուաւ, սակայն անոնք երթալով մտահոգիչ դարձան, մասնաւորապէս երբ քանի մը անդամ նկատեց անոր յանկարծակի բացակայութիւնը տան շրջապատէն ու անոր առանձնացումը անտառին մէջ։

Կասկածները լրջացան, մտահոգութիւնները դարձան անհանգստացնող, տեսնելով աղջկան վերադարձը անտառէն յոգնաբեկ, թոյլ, սակայն զսպուած երանութեան դողտրիկ ժպիտ մը դէմքին։

Փորձած էր խօսեցնել աղջիկը, բան հասկնալ, բայց ի զուր։

Տղամարդը նայեցաւ թեւի ժամացոյցին, արդէն ուշ էր։ Խօսքով այնքան տարուած էին, որ չէին զգացած թէ ինչպէս սահած էին ժամերը։ Կինը ոտքի ելաւ, շտկուեց վրան-գլուխը։ Ամուսինը ցնցեց վարորդը, որ սեղանին վրայ գլուխը դրած կը մրափէր։

Ոտքի ելան բոլորը ու յանկարծ նկատեցին տղուն բացակայութիւնը։

- Զաւէնը ո՞ւր է,- հարցուց հայրը կնոջ։

- Չեմ գիտեր։

Անտառապահը ձայն տուաւ իր կնոջ. կինը դուրս եկաւ տունէն լուռ ու մեղաւոր.

- Աղջի, ո՞րտեղ է Մարան։

- Չդիտեմ։

- Եա՛, պա ո՞ւր կորաւ, սրանց աղէն էլ չկայ։

Մայրը չզարմացաւ, անակնկալի չեկաւ.- երեւի պարտէզում ման են դալիս։

- Եա, էս ժամի՞ն, արդէն մութն ընկնելու է, ու սկսաւ բարձրաձայն Մարա՛, Մարա՛ կանչելով դառնալ տան շուրջը։ Զաւէնին հայրն ու մայրն ալ միացան անոր ու սկսան փնտռել տղան։

Վարորդը արդէն Մէրսեդէսին քովն էր ու ճամբայ չելած, ստուգումներ կ'ընէր։

Մարայի հօր ձայնը սկսաւ աւելի ուժեղանալ ու մտահոգիչ շեշտը վերածուեցաւ սպառնալիքի։

Միայն Մարայի մայրն էր, որ չէր մասնակցեր փնտռտուքին, գլուխը կախ կը մաքրէր սեղանը ու մէկ ձեռքով կը սրբէր մատնիչ արցունքը, մերթ ընդ մերթ գլուխը անտառին կողմը շրջելով։

Տաս-տասնհինգ վայրկեան մը անցած էր արդէն ու մտահոգ եւ բարկացած ծնողները արդէն առանց իրար հետ խօսելու, միայն պոռալ-կանչելով տարուած էին, երբ յանկարծ խշրտոց մը լսուեցաւ ու հեռուի թուփերու արանքէն

digitised by A.R.A.R.@

դուրս եկաւ Մարան ու իր ետեւէն Զաւէնը։

Եթէ լոյսը առատ ըլլար, ծնողները յստակ պիտի տեսնէին աղջկան այտերուն անբնական կարմրութիւնը, մազերուն բարակ շիւղերն ու չորցած տերեւներու փշուրները, սակայն ոչ ոք պիտի կարենար չափել անոր սրտին անբնական բաբախումը, որ արդէն կամաց-կամաց սկսած էր գտնել իր սովորական ռիթմը։

Տղան շփոթ, դեղնած ու դլխիկոր եկաւ ու կանդնեցաւ ծնողքէն քանի մը քայլ հեռու, Մարայի կողքին։

- Աղջի, որաե՞ղ էիք կորել էսքան վախտ, մեռանք ձեզ փնտռելով ու գոռալով,- պայթեցաւ անտառապահը, մինչ Զաւէնին մայրը արեւմուտքցի մօր զուսպ խանդաղատանքով կը մօտենար տղուն.

- Բան չկայ, պապ ... պարոն Զաւէնը ուզեց մեր անտառը տեսնել, ես էլ տարայ որ տեսնի ...

- Է՞։

- Է ի՞նչ, պապ, տեսա՛ւ։

Մարայի մայրը փղձկաց ու հազիւ բռնեց բերանը։

Արեւը հաւաքեց իր շողերուն մնացորդները ու կորսուեցաւ։ Անտառին վրայ գոյլ մը կուպր թափեցին կարծես։ Հիւրերը հրաժեշտ տուին։

Մարայի մայրը վառեց տան չէմքի լամբը, որպէսզի մարդիկը տեսնէին իրենց ճամբան։

Մարան քակեց մազերը, թափ տուաւ զանոնք, երեսին պաղ ջուր մը զարկաւ ու մտաւ անկողին եւ անմիջապէս փակեց աչքերը։

Շատոնց է այդպիսի խաղաղ քունով չէր քնացած։

Հիմա սպիտակներ հագած, հովի թեւերուն վրայ կը սաւառնէը չատ ցածէն, այնքան որ գետեզրի եղեգներուն գլուխներուն կը քսուէին ոտքերը։ Այնքան թեթեւ էր, այնքան թափանցիկ։

Բայց մէկը քաշեց զինք վար, կրկին ու կրկին. ի՞նչ կ'ուզէին իրմէ, այնքան երջանիկ է ինք։

Բայց... աչքերը շվեց ու մթնշաղին մէջ հազիւ նշմարեց մօր դէմքը։

- Աղջի էդ ինչ լէշի նման փռուել ես էդտեղ, իմանո՞ւմ ես ժամը քանիսն է։

Բան չհասկցաւ։ Աչքերը փակեց ու ետ բացաւ։ Իսկապէս մայրն էր, որ թեւէն քաշելով զինք կ'արթնցնէր։

Շտկուեցաւ ու չորս դին նայեցաւ։ Մութ էր ամէն կողմ։ Ինկած քնացած էր դրան առջեւի սանդխամատին։ Փորձեց ուղղել մէջքը։

- Մամ, ո՞ւր են ...

- Ո՞վ։

- Հիւրերը, գնացի՞ն ...

- Ի՞նչ հիւր. չեկան որ գնային։

Մարան շվոթեցաւ ... ինչպէ՞ս ... հապա՞ այս ամբողջը ...

Քաջութիւն չունեցաւ «երազ» անուանելու։ Այդքան իրական ու այդքան սուտ ...

Շունը մօտեցաւ ու դլուխը երկարեց։ Մարան գրկեց դամփռը, շոյեց, ելաւ տեղէն ու գնաց ցանկապատին մօտ։

Մութը տակաւ թանձրացաւ։ Երեկոյեան զեփիւռը սողոսկեցաւ սաղարթներուն մէջէն ու մտաւ Մարայի մազերուն մէջ։ Մարան դէմքն ու մազերը յանձնեց զեփիւռի զովութեան ու աչքերը բարձրացուց երկինք։

Աստղ մը ինկաւ։

Ժպիտ մը դծագրուեցաւ Մարայի դէմքին։

* * *

Գրիչը նետեց սեղանին վրայ ու երկու ձեռքերով ծունկերը գրկեց, դլուխը յենեց անոնց վրայ ու փակեց աչքերը։

Այս քանիերորդ անգամն էր, որ կը փոխէր պատմուածքին ընթացքը, մասնաւորաբար՝ վերջաւորութիւնը։

Մէյ մը այնպէս ըրած էր, որ տղան սէր խոստանար Մարային, յոյս տար որ յաջորդ ամառ պիտի գար ու զինք Գանատա տանէր, սակայն, չէր եկած ու Մարան սպասելէն յոգնած ու յուսախաբ, հոգեկան տուայտանքներու մէջ կ'իյնար, նոյնիսկ անձնասպանութեան կը դիմէր։

Զհաւնեցաւ, տափակ ու կրկնուած ձեւ թուեցաւ այս աւարտը։

Փոխեց։ Մարան վերածեց կրքոտ աղջկայ, ցանկասէր, որ հիւրերու այցելութեան առիթը օգտագործելով կը փորձէ յագուրդ տալ իր ցանկութիւններուն ու ինք նախայարձակ ըլլալով, տղան կ'առաջնորդէ անտառ։

Բաւական համարձակ բան էր ըրածը, նոյնիսկ եթէ պատմուածքի մէջ էր պատահածը. եւ իսկապէս ալ իր երբեմնի ուսուցչուհին, որուն յաճախ կը կարդար իր դրութիւնները երբ առիթներով քաղաք իջնէր, անհեթեթ գտած էր այդ տարիքի աղջկան մը վարմունքը։ Տասնըիննն տարեկան աղջիկ մը չի կրնար այդքան ցանկասէր ու նախայարձակ ըլլալ, նպատակին հասնելու համար։

Թէեւ ընկերուհի մը այդքան ալ անբնական չէր գտած այդ իրավիճակը, սակայն ուսուցչուհիին դիտողութիւնը գերակշիռ եղած էր ու Մարտ ստիպուած, մէկ գրիչի հարուածով, ամէն ինչ երազի վերածած էր։ Ահա՛ քեղի լուծում։ Ոչ ոք կրնայ առարկել, «երազներն ալ տրամաբանութեան վրայ հիմնուած չեն եա...»։

Հիմա որ լուծումը գտած ու վերջաբանը դրած ըլլալով պիտի հանգստանար, դարձեալ ինչ որ բան այն չէը, իր ուզածին պէս չէր։ Դեռ զինք անհանդստացնող բան մը կար։

Յաճախ քիթին տակէն կը ժպտար, որ իր պատմուածքներու հերոսներուն հետ կը խաղայ ինչպէս կ'ուզէ, անոնց ճակատագիրները ինք կ'որոշէ, ձեւով մը ինքզինք Աստուծոյ տեղ դրած էր, իր պատմուածքներուն հերոսներուն արարիչն ու կառավարիչը։ Ով կրնայ բռնանալ իր վրայ, իր ազատութիւնը կաշկանդելու իրաւունք ոչ ոք ունէր, ոչ ոք կրնար բռնանալ։ Այո՛, սակայն ի՞նչն էր խանգարողն ու զինք անհանդստացնողը։

Ընթերցողը։ Այո՛, ընթերցողը։ Անոր դատաստանէն կը վախնար ու ստուգողին յանձնուած քննութեան թուղթին նման, նախօրօք կը զգար ու կը զգուշանար։ Յետո՞յ։ Դեռ ոըքա՞ն պիտի տառապէր այս պատմուածքին ձեռքէն։ Ամիսներէ ի վեր վրան կ'աշխատէր ու արդէն սկսեր էր ջղայնանալ։

Այս քննութեան թուղթն ալ այսպէս թող երթայ ստուգման։

Ըսաւ, ստորագրեց ու անդին հրեց։

Երեւան-Հալէպ, Ամառ 2005

digitised by A.R.A.R.@

ԲԷԳԼԱՐ ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆԷՆ ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿ ՄԸ ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆԻՆ

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

Բառասուն տարի առաջ՝ Սեպտեմբեր 15, 1966ին, Երեւանի «Արմենիա» հիւրանոցի հինգերորդ յարկէն կ'իյնար Սփիւռքի տարաբախտ դէմքերէն մէկը՝ Բէգլար Նաւասարդեան, անձնասպան՝ ըստ ընդունուած կարծիքի, թէեւ չեն պակսած չչուկներ, թէ դաւի մը զոհ դացած էր։ Բ. Նաւասարդեան (1918-1966)՝ դրական ու հրապարագրական հատորներու եւ բազմաթիւ էջերու հեղինակ, նաեւ «Հայրենիք» եւ «Յուսաբեր» օրաթերթերուն խմբագիր եղած էր ու անակնկալօրէն այս վերջին պաշտօնէն ու իր կուսակցութենէն հրաժարելով էր, ոը Մայիս 1966ին Գահիրէէն մեկնած էր Հայաստան։ Իր կեանքն ու առեղծուածային մահը, որոնք դեռ լայն պեղումի կը կարօտին, վիպականացած պատումի մը՝ Անդրանիկ Ծառուկեանի «Վերջին անմեղը» (1983) հատորին հէնքը դարձած են։ Թէեւ դեղարուեստական աւումով խոցելի, դիրքին էջերէն որոշ իրական մանրամասնութիւններ ընդնշմարելի են։

Մարկ Նշանեանի «Յակոբ Օշականի մատենագիտութիւնը» յիշած է Բ. Նաւասարդեանի մէկ յօդուածը, որուն մասին կազմողը հետեւեալը ծանօթագրած է.-

«Գրութեան Բ. մասին մէջ՝ հեղինակը Օշականի Հաճի Ապտուլլահ դործէն հատուած մը կը մէջբերէ, Մոլլա Սայիտի յօրանջը նկարագրող (էջ 96-97), փաստելու համար որ բան մը չէ հասկցած եւ ուրեմն բան մը չկար հասկնալիք հոն։ Գերտրիւտ Շթայնէն, Շէյքսփիրէն, Փրուստէն՝ ամէն ինչ հասկնալի է, միայն Յակոբ Օշականը չի հասկցուիր։ Երկարաձիգ ու ոլորապտոյտ յօդուած մը, հոն հասնելու համար՝ որ ժողովուրդին կողմէ չհասկցուող դրականութիւնը բանի մը չի ծառայեր։ Ուր հեղինակը անչուշտ՝ իր սեփական ուղեղին սահմանները կը դարձնէ չափանիշ։ Անձնական տգիտութի՞ւն, թէ հասարակ ուղեղալլուացում»[1]։

Բ. Նաւասարդեանի մահուան 40ամեակին առիթով այս նշումը մեզ մղեց ձեռք զարնելու Կոստան Զարեանին ուղղուած անոր նամակներուն (Եղիշէ Զարենցի անուան Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարան, Երեւան, Կ. Զարեանի ֆոնտ, թիւ 73) եւ հրատարակել հետեւեալը, ուր կ'ակնարկուի Օշականի մասին գրուածին եւ ուշագրաւ այլ խոհեր կ'արձանագրուին։ Նամակին ընագիրը մեքենագիր է, բացառելով վերջին տողը։ Բոլոր տեսակի ընդգծումները նամակագրին կը պատկանին։

1949-1952 թուականները ընդգրկող այս ծաւալուն նամակագրութեան ամբողջական հրատարակութիւնը կը մնայ իրագործելի։ Պէտք է յուսալ, որ Բէգլար Նաւասարդեանի արխիւը պահպանուած ըլլայ եւ օր մը Զարեանի դրած պատասխաններն ալ յայտնուին։

Նիւ Ճըրզի

1. Մարկ Նշանեան, Յակոբ Օշականի մատենագիտութիւն, Լոս Անճելըս, 1999, էջ 128։

3.4.50

Գահիրէ

Սիրելի պր. Զարեան,

Ստացայ ձեր նամակը եւ «Յուսաբեր»ի համար դրուած ձեր բանաստեղծութիւնը[2], որ հրատարակուեց մեր թերթի մէջ եւ՝ կտրուած՝ հայրիկը[3] զրկեց ձեզ։

Հինգ օր է, որ ձեր առաջարկը զանազան ձեւերով դառնում է մտքիս մէջ։ Ձեր բանաստեղծութիւնները այստեղ հրատարակութեան տալու խնդիրը վէճից դուրս է՝ անպայմանօրէն կը կատարուի[4]։ Մնում է միայն ճշդել, թէ գործը որի՞ն արժէ յանձնել։ Մէկ մտածեցի, որ խօսեմ այստեղի «Համազգային»ի վարչութեան։ Յետոյ սկսեց տարակուսանքը։ Ուզում եմ, որ մեր լաւագոյնը անենք, մի ընտիր հրատարակութիւն. ամէն տեսակէտով՝ թուղթ, տպագրութիւն, կազմ, սրբագրութիւն, կտորների ճաշակաւոր դասաւորում եւ այլ մանրամասնութիւններ։ Այսպիսի աշխատանքի համար ձեռնհաս մարդ պէտք է. իւրատեսակ արհեստաւոր։ «Համազգային»ը այդպիսի մարդ չունի։ Յետոյ, մտածեցի, որ «Յուսաբեր» թերթը, ի՛նքը հրատաբակի։ Այս կ'ունենայ այն առաւելութիւնը, որ ամբողջ խմբագրութիւնը գործի կը լծուի։ Սակայն, ի վերջոյ, մի ուրիշ միտք անցաւ գլխովս, որի մասին դեռեւս անհրաժեշտ մարդկանց հետ չեմ խօսել. գործը տալ «Յուսաբեր» Մշակութային Ընկերակցութեան, այսինքն՝ այն ընկերակցութեան, որ «Յուսաբեր»ի Տունը պիտի կառուցի։

«Մշակութային»ը լինելով, թերեւս լաւ լինի, որ վրան առնի։ Ինչպէս էլ որ կարգադրուի խնդիրը՝ երկու բան որոշ են. առաջին՝ անպայման կը հրատարակենք, երկրորդ՝ ես ուղղակիօրէն պիտի կապուեմ գործին եւ հսկեմ նրա ամէն մի մանրամասնութեան վրայ։ Եւ այս պիտի անեմ հոգեկան մեծագոյն հրճուանքով։

Այս բոլորի համար լաւ կը լինի, եթէ դուք մի քիչ աւելի մանրամասնութիւններ ղրկէք։ Կտորների քանակ, ծաւալ, նախընտրութիւններ։ Ինչ վերաբերում է ապագայ եկամուտին, ես պիտի առաջարկեմ, որ ով էլ ստանձնի, ընդունի ծախքերը հանելուց յետոյ բան չառնել, կամ եթէ անպայման անհրաժեշտ է մի որեւէ տոկոս, այդ տոկոսը լինի շատ չնչին, նոմինալ գրեթէ։

Խոր յուզումով կարդացի ձեր «Հայաստան» բանաստեղծութիւնը։ Նա լիովին պատասխանում է «առեղծուած»ի հարցին։ Ա՛խ, այդ առեղծուածը. թէ՛ երջանկութիւն է, թէ՛ կաչկանդում, թէ՛ ներշնչումի աղբիւր, թէ՛ անծայր կսկիծի ակ, թէ՛ մշտապէս ներկայ, անմիջ[ական]օրէն քո սեփականութիւնը հանդիսացող զանձ եւ թէ՛ հեռուն, անհասանելի, երբեք քոնը չեղած Երազ...

«Հայաստան» բանաստեղծութիւնը միաժամանակ պատասխան էր իմ տուած հարցումին։ Բայց ոչ լրիւ։ Այդ բնական է. անհնարին է մէկ կտորի մէջ պարփակել այդքան բարդ հարցի պատասխանը։

Ասում էք. «Իսկ ինչ վերաբերում է բանաստեղծութեան, դա մի մեծ եւ կարեւոր հարց է եւ ես արդէն վաղուց է, որ ուզում էի հրապարակով արտայայտուել այդ մասին։ Մեզ մօտ մեծ չփոթութիւն է տիրում...

2.Կոստան Զարեան, «Հայաստան», Յուսաբեր, 1 Ապրիլ 1950։
3.Վահան Նաւասարդեան (1886-1956)՝ քաղաքական գործիչ, «Յուսաբեր» օրաթերթի խմբագիր։
4.Հատորը լոյս տեսած չէ։

digitised by A.R.A.R.@

Ճիշդ է. սակայն արդեո՞ք միայն մեզ մօտ։

Այո՛, եւրոպացիները շատ հանդամանօրէն եւ բազմաթիւ ու այլազան գրիչներով անդրադարձել են այս խնդրին, սակայն թւում է, թէ լուծում չեն գտել։ Մանաւանդ այժմ, «արդի» դրողները, որքան էլ արգահատելի՝ իրենց ո՛չ մէկ խորք չպարունակող դրականութեամբ, մի մեծ քաոս են ստեղծել բանաստեղծութեան հութեան շուրջ։

Ի վերջոյ, բանաստեղծութիւնը, իբրեւ դրական արտայայտութեան մի ԿԵՐՊ է հանդիսանում, թէ գերագոյն իրականութիւնը թափանցող բոլորովին ԱՌԱՆՁԻՆ ԵՒ ԻՐԱՅԱՏՈՒԿ ճիգ ու տեսութիւն։

Գրագէտը, այսինքն՝ արձակագիրը, բանաստեղծ է։ Բանաստեղծը, ի վերջոյ նաեւ գրագէ՞տ է, թէ բոլորովին տարբեր պատուանդանի վրայ կանգնած մարգարէ - ինչպէս ասում է Արիստոտել։

Ինձ համար, թւում է, թէ ճշմարիտը վերջին պարագան է։ Բանաստեղծը տեսնում է այն, ինչ որ ուրիշները, թերեւս ոչ ոք՝ ո՛չ երաժշտագէտը, ո՛չ փիլիսոփան, ո՛չ քաղաքագէտը, ո՛չ խորախորհուրդ դիտունը՝ ոչ ոք չի՛ տեսնում։ Նրա տեսողութիւնը թափանցում է եւ հասնում բացարձակ մարդկային ձգտումներին, հասնում է այնտեղ, ուր ուզում է յանգել հոգին։

Ահա, եթէ ընդունելի լինի այս տեսակէտը, հարց է դառնում, թէ այս տեսողութիւնից զուրկ կտորը՝ թէկուզ չափածոյ ու յանգաւոր՝ կարո՞ղ է բանաստեղծութիւն լինել։

Ուղղակի սահմռկեցուցիչ է մեր բանաստեղծների թիւը. Ձկայ պաըբերական որ բանաս եւ մէջից դուրս չթափուեն չափածոյ լոբիայի համ տուող տափակութիւններ։ Հէնց որ մի քանի բառ կարողանում են կողք-կողքի դնել, անմիջապէս դրում են «բանաստեղծութիւն»...

Ես այս հարցի մասին դրեցի երկարօրէն «Նայիրի»ի՝ եւ «Հայրենիք»ի՞ մէջ այն միամիտ յոյսն ունենալով, որ ուրիշներ էլ կ՚անդրադառնան եւ կը ստեղծուի շարժում։ Սակայն տիրեց լռութիւն։ Միայն մէկը պատասխանեց, էն էլ «փառաբանութիւն» անելով[7]։ Մէկ յօդուածիս մէջ յիշատակել էի մի կտոր Օշականից եւ յայտնել, որ կտորը իմաստազուրկ էր, հասկանալ, թէ հեգինակը ի՞նչ է ուզում ասել՝ անհնարին։ Եւ դիտել էլ տուել էի, որ հնարաւոր էր նաեւ ԲԱԶՄԱԹԻԻ մեկնաբանութիւններ տալ. ամէն ընթերցող իր հասկացածով, որ հիմնովին տարբեր պիտի լինէր միւսից։

Այս պարոնը, չեմ յիշում ով էր — դրել էր, թէ մէջբերած կտորս շատ պարզ է եւ տուել էր նրա իմաստը՝ ԸՍՏ ԻՐԵՆ։ Ձպատասխանեցի։

Ժամանակին ղրոյց չրջեց, թէ դուք այստեղ պիտի այցելէք։ Բայց բաւական անցաւ եւ հիմա դրա մասին խօսք չկայ կարծես։ Ի՞նչ եղաւ։ Որքան պիտի ուզէի ձեզ հանդիպել ու խօսել ձեզ հետ մի քիչ։ Ես մեծ, շատ մեծ փափաք եմ ունեցել մեր դրականութեան ասպարէզից երեք հոգու հետ գոնէ տեսակցած ու մի քիչ խօսած լինել։ Ահարոնեանը[8], Աղբալեանը[9] եւ դուք։ Ահարոնեանին ասում են տեսել եմ Հայաստանում։ Բայց ես բան չեմ յիշում[10]։ Աղբալեանին լաւ եմ յիշում, միայն թէ տարիքս դարձեալ փոքր էր եւ հետը «խօսակցութիւն» չեմ ունեցած։ Այնուամենայնիւ չեմ կարող ասել, թէ ճիգ չեմ արած նրա հետ «մտքերի փոխանակութիւն» ունենալու։ Պատահեց այսպէս.

Լիբանան, Գհուէր Շուհէր տեղն էինք, 1935ի ամառը։ Աղբալեանը եկած էր մի օր։ Նստած պասիանս էր բացում։ Ես շուրջը դարձայ-գարձայ, կարեւորութիւն չտուաւ։ Վերջապէս որոշեցի մի հարց մէջտեղ նետել, որ «մտաւորական» խօսակցութիւն սկսուի իր եւ իմ միջեւ։ Այդ օրերին կամքի մասին բաւական մտածում էի։ Կամք ասուած[ը] ի՞նչ է, գոյութիւն ունի՞։ Մի տեսակ զգում էի, որ այդ բառը արհեստական բնոյթ ունի։ Ես գտնում էի, որ ներքին մղիչ ոյժն է իրական կամքը, էն միւսը՝ որ հնարաւորը է մշակել՝ պաըապ բան է։ Վերջապէս, որոշեցի այս մասին զրոյց սկսել։ Ուժերս հաւաքեցի եւ դարձայ իրեն, թէ.

«Ընկ. Աղբալեան, ձեր կարծիքը կամքի մասին ի՞նչ է»։

Յիշում եմ ինչպէս այսօր, երեսը առած ափի մէջ, դլուխը կէս ծռած, դանդաղ բաց էր անում պասիանսի թուղթերը։ Ձշարժուեց։ Գլուխը չբարձրացրեց։ Բաւական լռութիւնից յետոյ, դանդաղ, բառերը հատիկ-հատիկ արտասանելով ասաց.

«Նախ... պէտք է տեսնել, թէ... բառարանը ի՞նչ է ասում»։

Ես խորտակուած էի...

Նրանից յետոյ ես Աղբալեանին այլեւս չտեսայ, չտեսայ՝ իմ կարծիքով՝ հայ դրականութեան միակ քննադատին։

Իսկ երրորդ անձը, որին ուզած եմ տեսած լինել — ու նրա հետ նաեւ խօսած — այդ դուք էք։ Դժուար է ինձ համար ասել, թէ որքան էի երջանիկ երբ առաջին նամակիս պատասխանը ստացայ։ Ես Իտալիա եղած եմ 1937ին եւ յոյս չունեմ, թէ մօտ ապագային որեւէ առիթով կ՚ընդնեմ [SIC] այդ երկիրը, բայց դնացող եկողին միշտ խնդրում եմ, որ դան ձեզ հետ անպայման տեսնել ու յետոյ ինձ պատմեն։ Օրինակ՝ Ժիրայը Փալամուտեանը, նկարիչ, որը Ֆրանսայից այստեղ եկաւ[11], յետոյ Նուարդ Թիրեաքեանը[12] — Հրաչի աղջիկը[13] — որ այս ամառ Իտալիա էր։ Սակայն երկուսն էլ չկարողացան դալ ձեզ մօտ։

Իմ մէջ ներքին համոզում է, որ մենք անպայման պիտի վերադառնանք հայրենիք, միայն թէ այդ զարմանալի օրը չի դալիս ու չի դալիս։ Բազմահազար մարդկանց հոդիները մաշուեցին երեւակայելուց, թէ ի՞նչպէս պիտի լինի այդ օրը, ի՞նչ պիտի պատահի իւրաքանչիւրիս երբ լուրը դայ, թէ դնում ենք, եւ մանաւանդ՝ ի՞նչ պիտի պատահի այն վայրկեանին երբ ասեն, թէ անցնում են սահմանը[՝] ԱՅԺՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՈՂԻ ՎՐԱՅ ԷՔ ԳՏՆԻՈՒՄ...

Իրօք, ի՞նչ պիտի պատահի...

Յարգանքով ու անկեղծ սիրով,

ԲԷԳԼԱՐ

5.Ն. Բեգլար, «Բանաստեղծութեան մասին», Նայիրի, Օգոստոս-Սեպտեմբեր 1948, Հոկտեմբեր 1948 եւ Յուլիս 1949։

6.Ն. Բեգլար, «Ոճը», Հայրենիք ամսագիր, Մայիս եւ Յունիս 1948։

7.Մեգի յայտնի չէ յօդուածագրին ինքնութիւնը։ Մարկ Նշանեան չէ արձանագրած Բ. Նաւասարդեանի յօդուածին առթիւ գրուած որեւէ պատասխան։

8.Աւետիս Ահարոնեան (1866-1948)՝ արձակագիր, Հայաստանի Հանրապետութեան պատուիրակութեան նախագահ։

9.Նիկոլ Աղբալեան (1875-1947)՝ գրական քննադատ, «Համագգային»ի եւ Պէյրութի Հայ Ճեմարանի հիմնադիրներէն մէկը։

10.Նաւասարդեան ծնած ու մինչեւ 1920 կամ 1921 ապրած է Հայաստան։

11.Ժիրայր Փալամուտեան՝ եգիպտահայ նկարիչ (1915-1982)։

12.Նուարդ Թիրեաքեան՝ եգիպտահայ գրագիտուհի (1910-2000), ապա փոխադրուած Գանատա։

13.Հրաչ Թիրեաքեան (1873-1915)՝ յեղափոխական գործիչ, Մեծ Եղեռնի զոհ։

digitised by A.R.A.R.@

ՆՈՐԱՅԱՅՏ ԼՐԱՅՈՒՄ ՄԸ ՐԱՖՖԻԻ «ԽԵՆԹ»ԻՆ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

1996ի ամառը, Հայաստան զբօսապտոյտի մը ընթացքին, առիթը ունեցանք կրկին այցելելու Ս. Գայեանէի վանքը եւ քիչ թէ շատ ժամանակ տրամադրել աչք մը նետելու աստ ու անդ ցրուած դերեզմաններուն։ Շրջափակին մէջ, մեր խումբին ուղեկցող բարեկամներէն մէկը՝ նախկին լիբանահայ, մեզ տարաւ իրարու մօտիկ երկու քարակերա, անշուք չիրիմներ, որոնց վրայ ամենայն պարզութեամբ դրուած էր «Խենթը» եւ «Լալա»։ Անշուշտ, կը գտնուէինք Ռաֆֆիի հռչակաւոր վէպին՝ «Խենթը»ի դժբախտ սիրահարներուն գերեզմանին առջեւ։

Մեծանուն վիպասանը իր գործին մէջ արդէն մատնանշած էր, որ Վարդանի բուն անունը Սամսոն էր։ (Ի դէպ, այս տեղեկութիւնը ջնջուած է վէպի սպաներէն թարգմանութենէն, զոր բնադրէն առաջ կարդացած էինք՝ երբ 11-12 տարեկան էինք)։ Աւելի ուշ, 1939ին տպուած «Համազգային»ի օրացոյցէ մը իմացած էինք, որ Սամսոն Տէր Պողոսեանը 1911ին մահացած էր։ Վերջապէս, համառօտ տեղեկութիւններ կարդացած էինք Հայկական Հանրագիտարանին մէջ համապատասխան բառայօդուածին տակ[1]։

Պէյրութի «Շիրակ» ամսագրի 1989-1991ի հաւաքածոն թերթատելու ատեն, հրատարակութենէն 12 տարի ետք հանդիպեցանք լիբանահայ բանաստէր Ժիրայր Դանիէլեանի փաստաթղթից յօդուածին[2], ուր «Խենթ»ի կենսագրութեան վերականգնումը կատարուած էր տրամադրելի աղբիւրներու օգտագործումով։

Ժ. Դանիէլեան ենթաբաժինով մը յիշած էր Յունուար 23, 1911ին Պոլսոյ «Կոհակ» հնչակեան շաբաթաթերթին մէջ երեւցած մահազդը, ուր կը նշուէր, թէ «ընկեր Սամսոն Տէր Պողոսեան համոզուած Հնչակեան մըն էր ու մնաց մինչեւ վերջ»։ Սն կ'աւելցնէր, որ «ուրիշ ոչ մէկ տեղ կարելի եղաւ գտնել հաստատումը Սամսոն Տէր-Պողոսեանի հնչակեան պատկանելիութեան» (էջ 12)։

Հարցը կը մնար բաց, որքան դիտենք։ Եթէ ոեւէ բանաստէր, կամ նոյնինքն Ժ. Դանիէլեան, հետագային յաւելեալ տեղեկութիւններ գտած է, մեր իմացութեան սահմաններէն դուրս կը մնայ։ Միայն վերջերս (Ապրիլ 2006), երբ այլ նիւթերու փնտռտուքով աչքէ անցուցինք Պոլսոյ «Ազատամարտ» օրաթերթի 1911ի հաւաքածոն, մեր ուշադրութիւնը գրաւեց «Կոհակ»ին ի պատասխան դրուած առաջին էջի ընդարձակ նիւթ մը[3], որ խմբած էր Z եւ Ս. Սեան (վերջինս՝ այդ շրջանին քանի մը յօդուածներ ստորագրած)[4] կեղծանուններով տպուած երկու դրութիւններ, որոնք զիրար լրացնելով ո՛չ թէ հաստատումը, այլ հերքումը կ'ընէին Սամսոն Տէր Պողոսեանի հնչակեան պատկանելիութեան։

1.Լ. Մկրտչեան, «Տէր-Պողոսեան, Սամսոն», Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, հ. 11, Երեւան, 1985, էջ 684։ Հմմտ. «Տէր-Պողոսեան, Սամսոն», Հայկական Համառօտ Հանրագիտարան, հ. 4, Երեւան, 2003, էջ 735։

2. Ժիրայր Դանիէլեան, «Անծանօթ Սամսոն Տէր-Պողոսեանը կամ քաջածանօթ Խենթը», Շիրակ, Յունուար-Փետրուար-Մարտ 1989, էջ 6-14։

3. «Ճշմարտութիւնը «Խենթի» մասին. Երկու վկայութիւններ», Ազատամարտ, 25 Յունուար/7 Փետրուար 1911, էջ 1-2։

4. Յիշուած չէ Բախտիար Յովակիմեանի Հայերէն ծածկանունների բառարանին մէջ (Երեւան, 2005)։

Այսպէս, Z ստորագրած գրիչը, ըսելէ ետք, թէ 1889-1897ին «Խենթ»ի «հասարակական գործունէութիւնը մեր աչքին առջեւ է կատարուած», կը յայտնէ, թէ 1895ի ամառէն մինչեւ 1896ի ամառը Ս. Տէր Պողոսեանը, որ Վայոց Ձորի մէջ ոստիկանական պահակախումբի մը պետն էր, 70 հոգի ցուցակագրած է՝ Երկիր մտնելու տրամադրութեամբ եւ առ այդ յարաբերութեան մէջ մտած է Հ. Յ. Դաշնակցութեան Երեւանի Կեդր Կոմիտէին հետ, որ իրեն ղրկած է քանի մը տասնեակ հրացան, դրամ եւ Հ.Յ.Դ. մետաքսեայ դրօշակը՝ երեւանցի տիկիններու եւ օրիորդներու կողմէ հիւսուած։

Սակայն, 1896ի վերջերը ցարական ոստիկանութիւնը կատարած է խուզարկութիւն մը եւ քանի մը ձերբակալութիւններ։ Ս. Տէր Պողոսեան կալանքէ ազատած է, չնորհիւ, ըստ յօդուածագրին, 1877-1878ի ռուս-թրքական պատերազմի ընթացքին մատուցած մեծ ծառայութիւններուն։

Այս ու այլ պատճառներով ան չէ մասնակցած Խանասորի արշաւանքին։

Մ. Սեան, իր կարգին, կը նշէ, որ անցեալին Դէորդ Ջաւուշ եւ Սեբաստացի Մուրատ հնչակեան հռչակուած էին, իսկ Եփրեմը՝ սոցիալ-դեմոկրատ։ Ապա կը շեշտէ, որ «տասնեւչորս տարիէ ի վեր անոր Հնչակեան չըլլալուն գոնէ կրնամ պնդել ես, իսկ եթէ անկէ առաջ երբեք եղած է, ծանօթ չէ ինծի»։ Այնուհետեւ կը վկայէ, որ 1896ի վերջին եւ 1897ի սկիզբին «Կովկաս *** քաղաքին մէջ Դաշնակցութեան ընդհանուր ժողովէն ետքն էր որ ընկեր ներկայացուցիչներէն մէկը Վրէժի [Թաւրիզի. Վ.Մ] շրջանը անցնելու ատեն, կը հանդիպի Խենթին, Երեւանի նահանգին մէջ, երբ ան Շարուր-Տարալակեազի (Վայոց Ձոր) ոստիկանական պահակախումբերու գլխաւորն էր եւ կ'աջակցէր Դաշնակցութեան»։

Այդ առիթով է, որ Խենթը բաղձանք յայտնած է «իր քաջերով» սահմանը անցնելու եւ մասնակցելու տեղի ունենալիք արշաւանքին (Յուլիս 1897ի)։ Թաւրիզի մարմինը յարմար չէ դատած ընդունելու «ամբողջ առաջարկը կարդ մը պատճառներով», այլ միայն զինուորներէն մէկէ աւելին մասնակցութիւնը։

Մ. Սեան կ'եզրափակէ իր գրութիւնը նշելով, որ Ս. Տէր Պողոսեանը «(...) զլացած չէ իր աջակցութիւնը Դաշնակցութեան շարք մը գործերուն, որոնց մասին հոս տեղը չէ խօսք ընել»։ Կ'ըսէ նաեւ, թէ «Խենթը համակիր մըն էր Դաշնակցութեան» եւ թէ «Խենթը կուսակցական մարդ չէ եղած բնաւ»։

«Կոհակ»ի մէջ, մահազդին կողքին, լոյս տեսած է նաեւ «Խենթին քաջարի խմբին նկարը», որ վերահրատարակուած է Ժ. Դանիէլեանի կողմէ (էջ 11)։ Ըստ Zի, այդ նկարին հեղինակը յայտնի լուսանկարիչ Փափազեանն է, որ 1890ական թուականներուն սկիզբը կը շրջէր Վայոց Ձորի մէջ պատմական յուշարձաններ նկարելով։ Իմանալով, որ Խենթին պահակախումբը Իսթի-Սու կոչուած վայրը կը գտնուէր, Փափազեան դացած ու լուսանկարած է զայն։ Լուսանկարը հրատարակուած է արուեստագէտին Վայոց Ձորի ալպոմին մէջ՝ «Ռաֆֆիի Խենթը կոզակ-ձիաւորներով» մակադրութեամբ։ Յօդուածագիրը կու տայ 14 հոգինոց խումբին եօթը հայ ձիաւորներուն անունները, զորս անձամբ ճանչցած է, աւելցնելով, որ մնացեալ 7 զինեալներէն երկուքը թաթար են, իսկ հինգը՝ կոզակ։ Ան վերջապէս դիտել կու տայ, որ «(...) նկարին մէջ գտնուող քանի մը անձերու ուսնոցները կը մատնեն անոնց... կառավարական պաշտօնեայ ըլլալը»։

Երկու դրութիւնները կը թուին պարունակել հաւաստի տեղեկութիւններ։ «Ազատամարտ»ի մէջ այս նիւթը կրկին չէ արծարծուած եւ կը թուի, որ «Կոհակ» եւս չէ հակազդած, ինչ որ ենթադրել կու տայ լռելեայն հաւանութիւն մը։

Ներկայ տուեալներով, կը թուի, որ Ռաֆֆիի համակրելի հերոսին կեանքին կնճռոտ այս էջը աւելի գոհացուցիչ լուսաբանութիւն մը ստացած է։

Նիւ Ճըրզի

digitised by A.R.A.R.@

ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ՎԵՐՋԻՆ ԺԱՄԵՐԸ

ՄԻՀՐԱՆ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Հետագայ էջերով հրատարակութեան կու տանք հայ եկեղեցւոյ մեծագոյն դէմքերէն՝ բանասէր Մաղաքիա Արք. Օրմանեանի (1841-1918) մանուան պարագաներուն մասին ականատեսի մը՝ ազգային-հասարակական գործիչ Սուրէն Գալէնտէրեանի գրաւոր վկայութիւնը, գոր գրի առած է 1947ին:

Սոյն յուշերուն հեղինակը՝ Սուրէն Գալէնտէրեան, կամ՝ Սուրէն Գալէնտէր, ինչպէս ընդունուած էր կոչել գինք, զաւակն է բնիկ ակնցի Մելքոն Գալէնտէրին (1855-1907), որ օրին ծանօթ դէմք էր իր հրատարակած ձեւագիտութեան մէկէ աւելի ձեռնարկներուն շնորհիւ: Մելքոն Գալէնտէրէն յետ մահու լոյս տեսած է նաեւ ազգագրական կարեւոր գործ մը՝ «Ակնայ բարքերն ու գաւառաբարբառը (պատմուածքներ)» հետաքրքրական հատորը[1]:

Սուրէն Գալէնտէրեան ծնած է Պոլիս, 1891ին: Աւարտած է Կէտիկ Փաշայի Ամերիկեան միսիոնարական վարժարանը, ապա յաճախած է Ռոպէրթ Գոլէճ, ու աւելի վերջ՝ Գատը Գիւղի Ֆրանսական Սէն Ժոզէֆ վարժարանը:

1919-1923 վարած է Պոլսոյ Գերմանական Հիւանդանոցին տնօրէնութիւնը, ապա հեռացած է Պոլիսէն ու կարճ ժամանակ անց հաստատուած է Հալէպ, ուր ունեցած է ազգային եռուն գործունէութիւն, մասնակցութիւն բերելով սկաուտական շարժումին, ծառայելով Հ.Մ.Ը.Մ.ի շարքերէն ներս:

1958ին իր նիւթական միջոցներով վերանորոգուած է Շողակաթի եկեղեցին: Նոյնպէս նպաստած է Երեւանի ֆիլհարմոնիան երգեհոնով մը օժտելու աշխատանքին:

Առանձին հատորով լոյս տեսած են իր յուշերը՝ «Կեանք մը նուիրում» խորագիրով[2]:

Սուրէն Գալէնտէրեան մահացած է Հալէպ, 28 Մարտ 1975ին:

* * *

Գալէնտէրեանի վերեւ յիշատակուած յուշերուն գրառման աշխատանքը օրին իր լրումին չէ հասած դժբախտաբար, բայց եւ այնպէս, որքան ալ զարմանալի, ան խօսելով հանդերձ Օրմանեանի մահուան ժամանակաշրջանի պոլսահայ կեանքին մասին, երբեք չէ անդրադարձած Օրմանեանի մահուան մանրամասնութիւններուն, միայն գիրքին վերջին գլուխով (էջ 205) յիշած է թէ 1952ի կամ՝ 1953ի աշնան Հալէպ եկած են Օրմանեանի քրոջ աղջիկները՝ ծանօթ արուեստաբան օրդ. Սիրարփի

1. Հալէպ, Տպարան «Անի», 1948, 148 էջ:
2. Գրի առաւ՝ Մանուէլ Քէօսէեան, Պէյրութ, 1984, 208 էջ:

Տէր Ներսէսեան ու իր քոյրը եւ օր. Սիրարփի, իմանալով որ Գալէնտէրեան ականատես եղած է Օրմանեանի մահուան, խնդրած է անկէ գիտնալ թէ Պատրիարքը ի՞նչ պարագաներու տակ գացած էր այն տունը՝ ուր մահացած է, նաեւ փափաքած է որոշ մանրամասնութիւններ իմանալ անոր վերջին վայրկեաններուն մասին: Գալէնտէրեան իր յուշերուն մէջ կը յարէ թէ ինք օրին սիրով ընդառաջած է Տէր Ներսէսեանի հետաքրքրութեան ու ընթացք տուած է անոր փափաքին: Այսքան միայն:

Աւելի ուռաջ ալ, 1947ին, Հալէպի հայոց առաջնորդ Զարեհ եպիսկոպոս Փայասլեան (յետոյ՝ կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1956-1963) խնդրած է Գալէնտէրեանէն գրի առնել Օրմանեանի վախճանման մասին իր յուշերը, ու Գալէնտէրեան գոհացում տուած է Սրբազանի խնդրանքին եւ գրի առնելով զանոնք երկտողով մը յանձնած է անոր:

Ստորեւ կու տանք Գալէնտէրեանի՝ Զարեհ Սրբազանին յղուած յիշեալ երկտողն ու Օրմանեանի մահուան պարագաներուն մասին իր յուշերը՝, որոնք, վստահ ենք որ, նոր լոյս կը սփռեն մեծ եկեղեցականի այնքան բեղուն կեանքին վերջին քանի մը ժամերուն վրայ:

Հալէպ

3. Նամակը գրուած է ձեռագիր, իսկ Օրմանեանի մահուան մասին վկայութիւնը մեքենագրուած է: Անոնք երկուքն ալ կը պահուին Հալէպի Ազգային Առաջնորդարանի Արխիւատունը, Զարեհ Վեհափառի անձնական թղթածրարներուն մէջ:

digitised by A.R.A.R.@

* * *

Հալէպ, 20 Ապրիլ, 1947

Գերաշնորհ Տ. Զարեհ Ս. Եպիսկոպոս Փայասլեան
Բարեջան Առաջնորդ հայոց Բերիոյ Թեմին,
Աստ

Գերաշնորհ Հայր,

Ընդառաջելով Ձերդ Սրբազնութեան խնդրանքին, պատիւն ունիմ ներփակ Ձեզի յղելու Մաղաքիա Արք. Օրմանեանի վերջին քարոզի եւ մահուան պարագաներու մասին ականատեսի տպաւորութիւններս։

Մնամ Ձերդ յարգանօք,

Սուրէն Գալէնտէրեան
[Ստորագրութիւն]

* * *

Պատմական նօթեր Մաղաքիա Արքեպիսկոպոս Օրմանեանի վերջին քարոզի եւ մահուան պարագաներու մասին

1914-1918 Մեծ Պատերազմի զինադադարէն անմիջապէս վերջ, հայ գաղթականներու ստուար թիւ մը Պոլիս կը գաղթէր Անատոլուի զանազան կեդրոններէ։ 1919ի սկիզբները, այս գաղթականական հոսանքը մեծ համեմատութիւններ ստացած էր։ Միջին հաշուով ամէն օր կառաբարձ շոգեկառք մը կը հասնէր Հայտար Բաշայի կայարանը[4] բաղկացեալ 800-1500 գաղթականներէ։

Գատը-Գիւղի[5] հայութիւնը բնականաբար ամէնամօտը ըլլալով Հայտար Բաշայի կայարանին, իրեն պարտականութիւն կ'իյնար սոյն գաղթականները տեղաւորելու եւ այլեւայլ պէտքերը հոգալու գործը։

Գատը-Գիւղի Ս. Թագաւոր Եկեղեցւոյ Թաղական Խորհուրդի կողմէ առժամեայ Մարմին մը ընտրուած էր, 20-25 երիտասարդներէ, այս գործը կատարելու համար։ Քիչ ժամանակ վերջ, այս երիտասարդներուն յայտնի եղաւ որ սոյն պաշտօնը իրենց կարողութենէն վեր էր։ Որով խնդրեցին Թաղական Խորհուրդէն որ աւելի մեծ կազմակերպութիւն մը մէջտեղ դար մանաւանդ որ խոշոր գումարներու պէտք կար հասնող հազարաւոր թշուառներու կարիքները գոհացնելու համար, նուազագոյն չափով։ Երիտասարդական կազմակերպութիւնը փափաք յայտնեց որ Օրմանեան Սրբազանին դիմում ըլլայ որպէսզի առանց ժամանակ կորսնցնելու նորաստեղծ կազմակերպութեան մը անդամները ինք անձամբ որոշէ։ Թաղական Խորհուրդէն միայն Օհանեան էֆէնտի համամիտ գտնուեցաւ երիտասարդներու այս առաջարկին եւ թելադրեց որ նոյն երիտասարդներէ բաղկացեալ պատգամաւորութիւն մը դիմէ Օրմանեան Սրբազանին, ներկայացնէ իր առաջարկը եւ խնդրէ որ Գատը-Գիւղ այցելելով սոյն կազմակերպութիւնը ի գլուխ հանէ։ Մնմիջապէս քանի մը երիտասարդներով դիմեցինք Սրբազան Հօր որ սիրայօժար ընդունեց առաջին Կիրակին Գատը-Գիւղ դալ ու իր կարելին ընել։

Յաջորդ Շաբաթ երեկոյ, Օրմանեան Արքազան հիւրասիրուեցաւ Օհանեան էֆէնտիի Գատը-Գիւղի տան մէջ ուր հրաւիրուած էին տեղւոյն ջոջերը։

Օրմանեան Սրբազան նշանակովի ընտրեց 20 հոգինոց մարմին մը որոնց պարտականութիւնը պիտի ըլլար հանգանակութիւն կատարել այս ձեռնարկի յաջողութեան համար։ Հետագային սոյն կազմակերպութենէն ծնունդ առաւ Ազգային Խնամատարութիւնը՝ որ գրուեցաւ Ազդ. Քաղաքական Ժողովի հսկողութեան տակ։ Հետեւեալ անունները կը յիշեմ միայն. Սերոբէ էֆէնտի Պէրպէրեան, գանձապահ, Արմենակ աղա Մանուկեան՝, Մկրտիչ էֆէնտի Մանուկեան, Ներսէս էֆէնտի Օհանեան եւ Արսլանեան։ Իրենց պաշտօնին մէջ Արքազան հայրը վերահաստատեց երիտասարդական կազմակերպութիւնը բաղկացած 28 անձերէ, բաժնուած՝ խումբերու - 4 հոգինոց - որոնք շաբաթը օր մը պիտի նուիրէին այս գործին համար։ Անունները զոր կը յիշեմ. Արշաւիր Պէրպէրեան, Թէվէքէլեան, Արմենակ եւ Վահրամ Մանուկեաններ, Եդուարդ Փընտքլեան, Գառնիկ Արսլանեան եւ այս տողերու հեղինակը։ Այս հանդիպումին ընթացքին վերոյիշեալ երիտասարդները հրաւիրեցին Սրբազան Հայրը որպէսզի յաջորդ Կիրակի առաւօտ, Եկեղեցւոյ բեմէն իր հոգեշունչ քարոզով բացատրէ ժողովուրդին այս կազմակերպութեան նպատակը ու հրաւիրէ որ լիառատ մասնակցին հանգանակութեան որուն պնակը ինք անձամբ պիտի պտտցնէր Եկեղեցւոյ մէջ։ Կիրակի առաւօտ, Սրբազան հայրը խօսեցաւ իր խրախուսիչ քարոզը (որուն արուեստը միայն իրեն յատուկ էր) եւ ստեղծեց այնպիսի արտասովոր խանդավառութիւն մը

4. Այս կայարանին մէջ է որ, թուրքերն ու գերմանացիները կեդրոնացուցած էին Պաղտատը վերագրաւելու համար ստեղծուած «Եըլտըրըմ բանակ»ին («Կայծակնային բանակ») յատկացուած հսկայական զինամթերքը, որ դէպի Պաղտատ ճամբայ հանուելու օրը, խափանարարութեան ենթարկուեցաւ անգլիացիներուն կողմէ ու մեծ մասով փճացաւ։

5. Պոլսոյ հայաշատ թաղամասերէն մին։

6. Հիմնուած է Պոլիս 1 Մայիս 1919ին, երբեմնի Որբախնամ եւ Տարագրելոց Կեդրոնական Յանձնաժողովներուն միաձուլումով։ Պոլսոյ, Կիլիկիոյ եւ գաւառներու մէջ պահած է տասնեակ որբանոցներ՝ նախախնամական դեր խաղալով որբերու հաւաքման, պատսպարման ու հայեցի դաստիարակութեան գործին մէջ։ 1920ին լոյս ընծայած է իր առաջին վեցամսեակի գործունէութեան տեղեկագիրը՝ «Ընդհանուր տեղեկագիր - առաջին վեցամսեայ 1 Մայիս 1919-31 Հոկտեմբեր 1919» խորագրով (Պոլիս, տպագրութիւն՝ Մ. Յովակիմեան, 512 էջ), որ վերահրատարակուեցաւ 1985ին, Անթիլիաս։

7. Այս տարիներուն Պոլսոյ մէջ կային ազգային գործերու հետամուտ նոյնանուն երկու անձնաւորութիւններ, որոնցմէ մէկը այս է՝ «աղա» կամ ինչպէս Գալէնտերեան իր յուշերուն մէջ կը բնութագրէ՝ «ջոջ աղա», իսկ երկրորդը պիտի յիշուի հոս քանի մը տող վար։ Այս երկրորդը եղած է Գալէնտերեանի մտերիմներէն եւ որուն Վահրամ եղբայրը, որ ինք եւս պիտի յիշուի հոս, գտնուած է Պոլսոյ Հայտար Փաշայի նաւահանգիստը այն պահուն, երբ տեղի ունեցած է հոն ամբարուած հսկայական զինամթերքին պայթեցումը ու հրաշքով միայն փրկուած է ստոյգ մահէ (Տես՝ Գալէնտերեանի յուշերու հատորը, էջ 180 եւ 203)։

digitised by A.R.A.R.@

ժողովուրդին մէջ, որուն քիչ անդամ ականատես կ'ըլլանք։ Այդ օրը, Օրմանեան Սրբազան բեմբասացութեան արուեստը իր գագաթնակէտին հասցուց։ Բնականաբար արդիւնքը պէտք էր ըլլար նոյնքան մեծ, որքան իր ազդասիրութիւնը։ Տեղւոյն վրայ հանգանակուած գումարը եղաւ մօտաւորապէս 4500 թրքական ոսկի։

Պատարագէն վերջ, ժողովուրդի խանդավառ ցոյցերու մէջ Սրբազանը հիւրասիրուեցաւ Օհանեան էֆէնտիի տան մէջ ուր պիտի անցընէր գիշերը մեկնելու համար, յաջորդ առաւօտ, Պոլսոյ եւրոպական եզերքը։ Կիրակի գիշերը ժամը 9ին, Օհանեան էֆէնտիի սպասաւորը վազած էր լուր տալու Երիտասարդական Կազմակերպութեան անդամներու մի քանիին թէ Օրմանեան Սրբազանը մէկէն զգայազուրկ եղած էր անկողնին մէջ։ Օհանեան էֆէնտի արդէն բժիշկներու լուր ղրկած էր եւ մեր ալ օգնութեան կը կարօտէր։

Անմիջապէս վազեցինք Օհանեան էֆէնտիի տունը եւ կեցանք ապշահար մահամերձ Սրբազանին սնարին քով։ Շուտով հասան հայ բժիշկները եւ նկատեցին որ Սրբազանը կաթուած ունեցած էր։ Ան մահուան դէմ կը մաքառէր անօգուտ։ Հարկ եղած բոլոր բժշկական խնամքները տրուեցան եւ նոյն ատեն կանչեցին իր անձնական բժիշկն ալ։ Յանձնարարուեցաւ թթուածին տալ։ Գիշերը ուշ ատեն բաւական դժուար էր թթուածին գտնել մանաւանդ այդ թուականին։ Կարելի չեղաւ գտնել պէտք եղած թթուածին տալու յատուկ գործիքը։ Երիտասարդները յաջողեցան գտնել սակայն հնաձեւ գործիք մը որուն միջոցաւ մինչեւ առաւօտ մեծ դժուարութեամբ թթուածին տրուեցաւ Սրբազանին, բայց յայտնի էր որ մահը անխուսափելի էր եւ թէ ան երթալով կը կքէր։ Լուսածագին մօտ, երբ Արշաւիր Պէրպէրեան եւ Սուրէն Գալէնտէրեան Սրբազանը իրենց թեւերուն մէջ առած կ'աշխատէին մաքրել եւ վոխել ազտոտած ճերմակեղէնները, Սրբազանը սթափեցաւ վայրկեան մը, ճանչցաւ իր շուրջինները, ներողութիւն խնդրեց իր տուած ձանձրոյթին համար, եւ հոգեւարքի իր վերջին խօսքերը եղան հետեւեալները.

ՏՂԱՔՍ, ՀԱՅ ՄՆԱՑԷՔ, ՊԱՏԻՒ Է ՀԱՅ ԱԶԳԻՆ ՀԱՄԱՐ ԱՇԽԱՏԻԼ, եւ որմէ վերջ աչքերը փակեց առ յաւէտ։

Երկուշաբթի երեկոյ, Արբազանին դագաղը ուսամբարձ տարուեցաւ նոյն երիտասարդներու կողմէ Օհանեան էֆէնտիի բնակարանէն դէպի Ս. Թագաւոր Եկեղեցին։ Գատը-Գիւղի հայ բնակչութիւնը իր վերջին յարգանքը մատոյց պատուհաններէն ծաղիկներ թափելով թափօրին վրայ, ճամբու ամբողջ երկայնքին։

ՍՈՒՐԷՆ ԳԱԼԷՆՏԷՐԵԱՆ

ՍԱՐԱՖԵԱՆԻ ԹՌՉՈՒՆՆԵՐԸ

ՄԱՐԿ ՆՇԱՆԵԱՆ

Հրահաւը Նիկողոս Սարաֆեանի հռչակաւոր թռչուններէն մէկն է։ Ան է, որ կը բանայ 1946ի Միջնաբերդը։ Վարուժանի Բեղասի նման թռչունը կը կրէ զինք, խորհրդաւոր ճամբորդութիւն մը կատարելու համար։ Քերթուածը հեքիաթ մըն է, թերեւս ո՛չ լաւագոյն կտորը Սարաֆեանի գործին մէջ։ 1946ի դիրքին մեծ մասը այսպէս՝ հեքիաթի հանգամանք ունի, քանի երկրորդ մեծ միաւորը հոն՝ Սասունցի Դաւիթի թեմայով դրուած է։ Թէ ինչո՛ւ Սարաֆեան պատերազմի տարիներուն, առանձնութեան փորձութեան մատնուած աւելի քան երբեք հեքիաթային ձեւ մը որդեդրած է, արժանի յատուկ քննութեան։ Քանի մը նշումներ այս ուղղութեամբ կրնան գործի ծառայել։ Միջնաբերդով է, որ Սարաֆեան ընտրութիւն մը կը կատարէ։ Ներգաղթի քարոզչութեան օրերն են։ Բանաստեղծին որոշումը ներգաղթին դէմ կեցուածք մըն է։ Քաղաքական պատճառներ չե՛ն զինք այդ որոշումին տանողը։ Շատ կան այդ տարիներուն, բանաստեղծական գործին մէջ բայց նաեւ զանազան առիթներով դրի առնուած յօդուածներուն մէջ ցիր ու ցան՝ «յայտարա-

digitised by A.R.A.R.@

րութիւն»ներ այս մասին։ Ընտրութիւնը գինք կը տանջէ։ Պէտք է արդարանայ ինքն իր աչքին։ Ներգաղթի քարոզչութեան մերժումը գինք կը տանի նորանոր մտորումներու, Սփիւռքի՝ ինչպէս Սփիւռքի մէջ ապրող բանաստեղծի՝ կոչումին շուրջ։ Մինչեւ այդ թուականը՝ դիտակից, մտածուած ու ստանձնուած որոշում մը չկար, դէպի Սփիւռք։ Կար անչուշտ անոր բանաստեղծական ստանձնումը։ Որոշումը տարբեր վիճակ մը կը ստեղծէ։ Դատապարտութիւն մըն է ան գրեթէ։ Բանաստեղծը ինքզինք կը դատապարտէ։ Ժխտական ձեւով ըսուած՝ ինքզինք կը դատապարտէ նորէն տեղէն չշարժելու։ Ցոյս խոստացող, գեղեցիկ վաղորդայններ չեփորող ծովանոյշներուն ձայները չ՛ուզեր լսել։ Ոդիսեւս մը կը դառնայ, իր նաւուն կայմին կապուած։ Նետուիլ չկա՛յ։ Անդամները անշարժութեան մատնուած են։ Բայց ուղեղը կ՛աշխատի։ Շեփորները լսելի են։

Զարմանալի թող չթուի։ Սարաֆեանի միւս գործերուն հետ բաղդատած, Միջնաբերդի մէջ է, որ Սփիւռքի բանաստեղծութիւն ըլլալու իրողութիւնը նուազագոյն չափով զգալի է։ Եւ սակայն, այս դիրքն է առաջին իսկական արձագանդը Սփիւռքի ընտրութեան։ Երկրորդ արձագանդը պիտի ըլլար, նոյն տարին գրուած եւ 1947ին լոյս տեսած «Վէնսենի Անտառը»։ Աւելի մտածողական մօտեցումով թերեւս եւ ամէն պարագայի՝ արձակ, թէկուզ բանաստեղծական։ Ինչպէ՞ս կ՛արձանագրուի ընտրութիւնը, եւ ընտրութեան երկընտրանքը։ Հարցումով մը։ Եթէ ա՛յս է իմ շրջանս ու շրջանակս, եթէ դատապարտուած եմ (ինքզինքս դատապարտած եմ) օտարութեան, Արեւմուտքի ոստաններէն մէկուն մէջ, նոյնիսկ ամենէն մշակուածն ու չքեղը, եթէ չկայ այլեւս ո՛չ մէկ վերադարձ, խոսքի եւ ձայնի աղբիւրներուն, այլ միայն՝ դէպի առաջ քալել մը, սփիւռքեան անտառին մէջ խորանալ մը, այն ատեն՝ միակ այլութիւնը որուն հետ կապ կրնամ պահել անցեալինն է։ Ո՛չ թէ պատմական անցեալինը։ Ցուշեր, նուաստութիւններ, մեծութիւններ, երկիր կորուսեալ։ Ո՛չ։ Այլ՝ առասպելական անցեալինը։ Սարաֆեան կը գառնայ առասպելին։ Եւ սակայն իր «դարձ»ը կարօտալից արարքի մը նշանները չի կրեր, ո՛չ մէկ ձեւով։ Սփիւռքի ընտրութիւնն է, որ զինք կը դարձնէ դէպի առասպելը։ Հիմա որ լեզուն տեղաւորեցինք օտարութեան մէջ վերջնականապէս, միանգամայն ընդունեցանք որ առասպելէն դուրս ենք։ Առաջին անդամ ըլլալով՝ առասպելի դրսութիւնը կը դառնայ ուրեմն հոս՝ փորձառութեան եւ փորձարկումի առարկայ։ Ինչպէ՞ս կարելի է փորձարկել, գործադրել առասպելին վերջաւորութիւնը։ Ձայն կրկնելով։ Հեքիաթ, պատմում, էպոս, հրէշներ եւ ճիւաղներ։ Կռիւ մը կը պատմուի «Հրահաւ» քերթուածին մէջ, ճիւաղի մը դէմ, որ յստակ անուն չունի։ Միայն կռիւը յայտնի է, ինչպէս Յակոբի եւ Աստուծոյ ղրկած հրեշտակին մէջ, ամբողջ գիշեր մը, որուն վաղորդայնին Յակոբ դարձաւ կաղ, բայց ստացաւ նոր անուն մը։ Իսրայէլ։ Երկընտրանքէն եւ ընտրութենէն ետք՝ նոր անուն մը։ Անուանակոչումի կռիւն է մղուածը, ընտրութեան սարսափին մէջ։

Մարդ ու ճիւաղ, դէմ դիմաց
Կեցած՝ իրար չափեցին։
Հրեշտա՝ կն արդար, երկնածին
Մա՞րդը բարի եւ կեանքին

Գլխուն թառած սատանան,
Ինչպէս մայրըս ողորմած
Կ՛ըսէր ինձ թէ՝ դէմ դիմաց՝
Բանաստեղծն ու չար ոգին
Իր հոգեկան ամլութեան։ (էջ 219)[1]

Սարաֆեան կը վարանի։ Կ՛ըսէ վարանումը։ Կը յիշէ մօրը պատմածները, կը կրկնէ զանոնք։ Իր պատմումին մէջ կը բերէ մօրմէն եկած «սատանան»։ Կը վերածէ զայն դրեթէ այլաբանութեան մը։ Քանի որ կը մեկնաբանէ, «հոգեկան ամլութեան» ներկայացուցիչը կը նկատէ այդ անձեւ ու անանուն ճիւաղը։ Աւելի ճիշդ՝ կը թելադրէ մեկնաբանութիւն մը, որուն վրայ չի կենար։ Կարեւորը առայժմ՝ մօրը յուշն է, հեքիաթին կրկնութիւնը, անուանակոչումի կռիւը։ Բանաստեղծը կը կռուի նոր անուն մը ստանալու համար։ Իսրայէլ։ Անուանակոչումը ի՛րը պիտի չըլլայ միայն։ Պիտի վերաբերի ամբողջ հաւաքականութեան մը։ Բայց կռիւը ի՛րն է, որովհետեւ իրմէ առաջ քալող չկար այս ճամբուն վրայ։ Որոշումը ի՛րն է։ Որոշեց Սփիւռքը։ Եւ հիմա սփիւռքն է։ Տաղտկալի, սարսափազդու որոշում։

Թռչունը, առաջին թռչունը, մէջտեղ կ՛ելլէ երբ կռիւը վերջ կը գտնէ։

Հրեշը մեռաւ։
Հրեշտակ մը փող հնչեցուց։
Եւ այդ հրեշտակը թռչուն մ՛էր հսկայական։
Անոր անունն էր Հրահաւ։ (էջ 228)

Կռիւը վերջացաւ, կը կարծուի, եւ սակայն նոր է որ պիտի սկսի։ Հրէշը յունական Սփինքսն էր, անոր նման թէբէի պուկին նստած, մարդկային գլուխ պահանջող, ոստանին ու պետութեան կործանումը խոստացող։ Սփինքսը յաղթուեցա՞ւ։ Տպաւորութիւն մըն է միայն։ Հերոսը ծնաւ Հրէշի արիւնէ՞ն։ Թերեւս։ Բայց կը կարծենք, մեր խորագոյն պատրանքն է, որ կը բաւէ ծնիլ անուն ստանալու համար։ Ծանրակշիռ սխալ։ Անուանակոչումը հիմա՛ պիտի սկսի։ Անուն ստացողը արդեօք պիտի ունենա՞յ հայր ու մայր, վերջապէս։ Մարդ ուրկէ՞ կը ստանայ իր անունը։ Կը յիշենք, թէ ի՛նչ կ՛ըսէ առասպելը։ Եդիպոսի փնտռտուքը կը սկսի Սփինքսը տապալելէ ետք։ Փնտռտուքը ինքնափնտռում մըն է։ Կործանիչ ինքնափնտռում։ Վերջաւորութեան պիտի «գտնէ» իր հայրն ու մայրը։ Բայց պիտի կործանի գտնելուն իսկ պատճառով։ Եթէ անուանակոչումը հաւասար է հօր ու մօր յայտնաբերումին, անուն մը ձեռք ձգելու աշխատանքը նոր սարսափներ կ՛ոգեկոչէ։ Յոյներուն Եդիպոսը եւ հրեաներուն Յակոբը կը կռուին անուանակոչումի կռիւը։ Մէկը՝ կէս կին, կէս թռչուն հրէշին դէմ, միւսը՝ Աստուծոյ հրեշտակին դէմ։ Ի միջի այլոց՝ երկուքն ալ ոտքի հարց ունին։

1. Բոլոր մէջբերումներու էջաթիւերը կը յղուին Նիկողոս Սարաֆեանի Ձափածոյ Երկեր հատորին, Անթիլիաս, 1982 (Հրատ. Գէրոգ Մելիտինեցի Գրական Մրցանակի, թիւ 17) կազմուած Յարութիւն Քիւրքճեանի կողմէ, նշանակալից «Յետ-գրութեամբ» մը։ Միջնաբերդ հատորը տպուած է Փարիզ 1946ին, տպարան Յ.Ֆ. Ճարեան։ Ունի հինգ շարք՝ «Հրահաւ, Սասունցի Դաւիթ, Վերջալոյս, Պրոմէթէոս, Ծանօթ Դէմքեր», բոլորը գրուած 1940էն 1946։

digitised by A.R.A.R.@

Երկուքն ալ կը կաղան։ Եդիպոսը՝ ի բնէ եւ ի ծնէ։ Յակոբը՝ հրեշտակին հետ անցուցած գիշերէն ետք։ Նոյն կռիւը, բայց տարբեր ճակատագիրներ։ Սարաֆեանի «որոշում»ը անուանակոչումի որոշումն է, նոր ծնիլ մը։ Եւ գիտենք, (դեռ պիտի տեսնենք), որ «նոր ծնիլ»ն ալ թռչունի մը անունով նշուած է, ուրիշ թռչունի մը, ո՛չ թէ Հրահաւ այս մէկը, տյլ Փիւնիկ, իր մոխիրէն ծնող, վերածնող թռչունը։ Որոշումը կռիւ մըն է։

Անշուշտ որոշումը մէկ անդամէն չեկաւ։ Արդիւնքն էր աշխարհասասան հրաւէրի մը, բայց անոր տուեալները կային շատ առաջ։ 1939ի «Տեղատուութեան» կորիզը կազմող «Նոր ծնիլ»ը արդէն իսկ իր մէջ կը պարունակէր որոշումին ամբողջ հարցը, «արբեցում»ի, «հրճուանք»ի նրբերանգներով։ Հրնուանքն է մեծ փափոխման, օտարացման, այս օտար/Քաղաքին դեմ (էջ 103)։ Այս «նոր ծնիլ»ը վերածնունդի մը միամտութիւնները չունի իր մէջ։ Ճամբայ մըն է, որ կը պատրաստէ գալիք Որոշումը, առանց նախատեսելու կռիւը, սարսափը, մութը, գիշերը, հրէշին ու հրեշտակին միջեւ անորոշութիւնը։ Ճամբան Փիւնիկ մեր առջեւ...(էջ 83) էջ կը գոցէ, որպէսզի յաջորդ էջին վրայ, այդ «փիւնիկ»էն կանչուած՝ ծագի «նորը».

Նոր է, նոր, նոր, որ անհիմ
Այս հողերէն, թօթուելով մեր կեղծիքները բոլոր,
Այս քառսեն կը ծնիմ։ (էջ 84)

Ու պատրանք է նորը նաեւ, սին յոխորտանք, որովհետեւ ամէն ինչ «հակասութիւն» է ու հակասութեամբ կ'ըլլայ։ Օ՜ հակասանք, ստեղծման դառն օրենք (էջ 109), այսինքն արդէն իսկ՝ հրեշտակներու եւ հրէշներու կռիւը, ուր մէկը միւսէն զանազանելի չէ։ Այսպէս, իմ դէմըս ղըրախտ / Եւ դժոխք է նոյն ատեն։ Հրեշտակներու հետ լուսե՝ / Հրէշներու կոիւ է։ Եւ ահա՛ թռչունը արդէն իսկ, մանկական տեսիլներու տողանցքէն ետք. տարիներու ետեւէն ձայնող թռչուն մը նեռուն (էջ 110), որ տակաւին անուն չունի։

Հրահաւը հիմա, որ սկիզբը լուսեղէն հրեշտակին երեւոյթն ունի, եւ անմիջապէս, քանի մը տող ետք, ինքն իր մէջ կը պարունակէ արդէն, որոշումին ահարկու հիմքը հանդիսացող անորոշութիւնը։ Ծնած է հրէշի արեան լճին մէջտեղը, իբր Կղզի մը՝ որջ ոնիրներու եւ ովասիս նոյն ատեն (էջ 228)։ Եւ զարմանալի է. ուրիշ անուն մըն ալ ունի հրեշտակ թռչունը. Իր անունն էր Մտածում։ Ինչ որ հարկաւ՝ կասկածին մէկ ուրիշ անունն է, այն մէկը որ կը վերանորոգէ, բայց կ'ամլացնէ նոյն ատեն։ Անունն է նաեւ հեռաւորումին անհրաժեշտ, իրերէն, անմիջական խանդերէն, երկրի մը դիմագիծը կրող դիրկընդխառնումներէն։ Թռչունը կը տանի «լոյսին արդար» (էջ 229), Վարուժանի Բեղասին նման։ Հոս յատակօրէն՝ Սարաֆեան «Դէպի լոյս»ին թեման կ'իւրացնէ ու կը կրկնէ, մտցնելով իւրայատուկ երանգ մը, քանի որ այդ թռչունը կրնար կըրել իր կոնակին / Այն՝ որ իրեն մինչեւ երկինք պիտի տար միս իր միսերէն, / եւ Արիւն՝ տաք իր արիւնէն (էջ 228)։ Երանգը կը կոչուի ուրեմն «ինքնազոհում»։ Սակայն այնքան դիւրին չէ այս թռչունին էութիւնը հասկնալը։ Ինքնակոչումի կռիւէն ծնած է, արեան լիճէն, արիւնալից ծնունդով մը։ Իրականութեան մէջ՝ Հրէշին վերակենդանացումն է։ Հրէշին կամ Սփինքսին պէս՝ կը պահանջէ զոհեր։ Ամլութեան դէմ կռիւը չէ վերջացած, նոր է որ կը սկսի։ Վիպապա՞շտ թեմա։ Առաջին հակազդեցութիւնը պիտի ըլլայ դրական պատմութիւն դիտցող ընթերցողին։ Եւ սակայն վստահ չեմ, որ ճիշդ է։ Վարուժանեան թեման ի հարկէ՝ շրջուած է հոս։ Հեքիաթանման կը պատմէ Սարաֆեան հեքիաթէն հեռացումը։ Հարցում մը կար, ըսի սկիզբը։ Հարցումին մէկ եղանակը աւելի յայտնի կը դառնայ հիմա։ Հեքիաթէն ու առասպելէն ձերբազատուելու որոշումը կայ միշտ հարցին, երկընտրանքին խորքը։ Կամ աւելի ճիշդ՝ այդ ձերբազատումն իսկ, իբրեւ բաղադրիչն ու հետեւանքը որոշումին։ Բայց եթէ ամբողջ լեզուն (ըսենք՝ բանաստեղծական լեզուն) մինչեւ Վարուժանի շրջանը առասպելի վերանորոգումով կ'ապրէր, ուրիշ նիւթ չունի բանաստեղծութիւնը եթէ ոչ իր կապը առասպելին հետ։ Հիմա՝ ժխտական նշանով մը յատկանշուած։ Բանաստեղծութիւնը որպէսզի ըլլայ՝ պիտի գրէ, մտածէ առասպելէն իր ազատումը։ Ու ինքնազոհումը կու գայ անկէ, որ ինքնակոչումի կռիւն է տակաւին մղուածը։ Որոշումը դէպի Սփիւռք՝ ինքն իր մէջ հակասական է, էութեամբ՝ հակասական։ Որոշումն է Սփիւռքը ստեղծագործ դարձնելու, ինքնադիտակից, վերանորոգ։ Ըոշումն է ամլութեան դէմ։ Սփիւռքի ամլութեան դէմ։ Հակասական որոշում, որովհետեւ Սփիւռքը ամլութիւնն է, կեանքին մերժումը, ժխտականութիւն դարձած մշակոյթ։ Ընտրել Սփիւռքը կը նշանակէ հետեւաբար՝ ընտրել ամլութիւնը։ Ուրեմն Սարաֆեան կը պայքարի ամլութիւնը յաղթահարելո՞ւ համար։ Ո՛չ։ Կ'որդեգրէ ամլութիւնը։ Չկայ յաղթահարում առանց որդեգրումի։ Եւ թերեւս չկայ յաղթահարում առ հասարակ։ Սիրեցի զիս թօթափող պաղ քամին... (էջ 344)։

Զարմանալի եզրակացութիւն։ Ճիշդ հակառակը կը կարծէինք մինչեւ հիմա։ Կը կարծէինք, որ ամլութեան դէմ էր պայքարը։ Ամլութիւնը կենալն է օրինակ, չքալելը, չյառաջանալը։ Մինչդեռ անվախնան էր երկրի նամբան (էջ 234), եւ Երազուած լոյսն էր այդ երթն անավախնան (էջ 197)։ Ստեղծելը չկենալն է։ Եթէ ուրեմն Սարաֆեան կ'ուզէ այս բոլորը՝ ստեղծել, չկենալ, ամլութեան սարսափով՝ ամլութեան դէմ աշխատիլ, ինչպէ՞ս կրնանք ըսել որ բանաստեղծը ընտրած է ամլութիւնը։

Հարցումը պէտք չէ շրջուած հասկցուի, պիտի ըլլար մահացու։ Ամլութիւնը ընտրել չի նշանակեր, որ Սփիւռքէն արտադրութիւն չի դար, որ գրող կամ բանաստեղծ չի ծնիր։ Չի նշանակեր, որ միայն երկրին մէջ հաւաքուածը կը ստեղծէ։ Ի՞նչ բան կը ստեղծէ երկրին մէջ հաւաքուածը, եթէ «ստեղծել» կը նշանակէ ստեղծել ինքզինք եւ ուրիշներ։ Երազուած «լոյս»ը մեզ չի սպասեր տեղ մը, աշխարհէն ներս կամ դուրս։ Լոյսը «երթ»ն է, քալելն իսկ։ Յայանօրէն հակավարուժանեան կեցուածք, բայց նոյնքան յայտնի՝ Վարուժանի հետ տեւական վիճարկում մը։ Երկու պարագաներուն ալ՝ արշաւ մը, որ սակայն Սարաֆեանի մօտ՝ չունի հանգակէտ, չունի վախճան, հետեւաբար՝ չունի իմաստ, եթէ լոյսը իմաստն է։ Եւ այդ պատճառով իսկ՝ Սարաֆեան շատ մօտիկը կը գտնուի այս բոլոր էջերուն մէջ՝ Ֆրանսական (եւ թերեւս լաւագոյն ըլլար ըսել՝ Քամիւական դոյութենապաշտութեան թեմաներուն.

Մեծ արշաւ մ'անվերջ, որոնում մը սին, անհեթեթ, մըթին...

digitised by A.R.A.R.@

Այս «անհեթեթ» որոնումին հակադրուած է Վարուժանի յատուկ իմաստի հետապնդումը։ Եւ այն ատեն՝ հասկնալի է թերեւս, թէ ձիու եւ թռչունի կրկնուուղ օգտագործումը Բեգասէն թելադրուած յաճախանք մըն է Սարաֆեանի մտքին մէջ։ Վիճարկումը չ՚արգիլեր, որ Սարաֆեան գտնուի Վարուժանի կողքին, երբ խօսք կ՚ըլլայ բանաստեղծութիւնը աշուղականացնելու մասին։ Սփիւռքը ընտրել կը նշանակէ ընտրել ազատութիւնը, մտածումը, վճարելով ամլութեան գինը։ Յանձնուելով ամլութեան վտանգին, բախտին։ Կ՚այպանուին բանաստեղծութիւնը ժողովրդականացնելու ամէն փորձ, ամէն ձգտում, ու մանաւանդ՝ անոնք որոնք ուրացող հայրենիքին մէջ հոյլ մը կեանքեր խլեցին ու երկիրը դատապարտեցին ամլութեան, այս անդամ՝ շատ պարզ ու հասկնալի իմաստով մը։ Երկիրը մատնեցին ազգայնականութեան աղէտին։ Ասոնք են, տեսէ՚ք, աշուղները, Կաղ Բեգասներով արշաւ վարողներ, տափակ երգերով...։ Աշուղին տաղերով հրճուողներն ալ անշուշտ զիս պիտի գտնէին զուրկ՝ թռիչքէ։ Եւ ի հարկէ՝ Իմ ձիս գտան զուրկ լուսե թեւերէ, անճաղորդ ու խորթ...(էջ 302)։ Տեւաբար այսպէս Սարաֆեան կը փորձէ սահմանել գրեալը, բանաստեղծելը, արարքին իմաստն իսկ խաթարողներուն դէմ։ Անձնական արժէքը հաստատելու ճամբան է այս մէկը, երբ դրողը կը կորսնցընէ իր միամտութիւնը, երբ ձայնը կը դառնայ «աւելի հպարտ» (անդ)։ Բայց նաեւ թօթափել մը կայ այստեղ (կը հետեւիմ սա պահուս անվերնագիր քերթուածի մը, Միջնաբերդի «Վերջալոյս» շաբաթին մէջ, քերթուած մը որ շատ մօտ է«Տեղատուութեան» ոգիին)։ Թօթափել պատրանքները «հաւատքները», մէկը միւսէն ետք, եւ ուրեմն նաեւ սէրերը։ Ու հոս նորէն՝ ամլութեան դէմ ամլութիւնը ընտրելու յարակարծիքն է.

Ու սէրս մեծցաւ, երբ ալ սիրելիք բան մը չմնաց
Երբ չսիրուելու սէր մը մնաց լոկ։

***

Թռչուն մը եւս, առասպելապատումէն ետք, էջ 295.

Լուռ՝ կը մարեին հողերուն վրայ մոխիրները խռով
Առասպելական հուրէ թռչունին։

Թռչունը հոս՝ արիւն ու միս պահանջողը չէ՚, Փիւնիկն է, իր մոխիրներէն տեւական յառնողը։ Բայց խորքին մէջ՝ Փիւնիկն ալ, «Տեղատուութեան» էջերէն մինչեւ հոս, ինքնազոհումի թռչունն է, այն մէկը, որ կ՚այրի ողջակէզով, կը վերածուի մոխիրի , որպէսզի ըլլայ նոր ծնիլ մը։ Ուրիշ թռչուն մը այս անդամ՝ քոնտոր մը, էջ 308.

Հաւատքս ետիս՝ որ մեքենաներու թաւալման մէջէն՝
Գինով՝ կը սուրար ամպերը պատռող թռչունի նման,
Աչքերը փորուած քոնտոր խօլարշաւ՝ պայթեցաւ, ինկաւ։
Ետիս ժողովուրդն անգեղ ու ծանծաղ։
Հայրենիքն ետիս՝ որ զիս կ՚ուրանար։

Ամլութեան որոշումով, բանաստեղծը կը բաժնուի «ժողովուրդ»էն։ Ընտրած է «մտածում»ը, ի դերեւ հանելով ակնկալութիւնները։ Պիտի չրլայ հերոս մը, առաջնորդ մը, բաժին պիտի չտայ իրմէ ժողովուրդին։ Պիտի նուիրուի կասկածին, թոյն եւ սպեղանի նոյն ատեն, պիտի հրաժարի «հաւատք»էն, ճախրելու համար նոր ոլորտներու մէջ։ Անշուշտ՝ որոշումին ալ մաս կը կազմէ հայրենիքի ուրացումը։

Եւ քանի որ Սարաֆեանին հետեւող այս փնտռումիս առարկան կարծէք «ինքնազոհում»ն է, ահաւասիկ հիմա «Զոհաբերում» քերթուածը (էջ 318)։ Վերջալոյս մը կը նկարադրուի, մայրամուտ մը։ Կարմրութիւնը երկնքին միտքը կը տանի զոհաբերման։ Էակ մը, աստուածային, կենդանական, ինքզինք կը յանձնէ մարգոց վայելքին։ Իր արիւնով՝ կը վերանորոգէ, կը բաշխէ, հեշտանք։ Ամենէն հոյակապը սակայն այն է, որ զոհաբերումի տեսարանին մէջ՝ նոճիներն իսկ կը դառնան թռչուններ, երբ «երկնքին մէջ արնածոր» «կըտուցն իրենց կը թաթխեն»։ Հրէշին հետ զոհաբերական կռիւի վաղորդայնին՝ արիւնի լիճի մը կեդրոնը յայտնուող թռչունին պատկերը կը կրկնուի հոս։ Օդին մէջ ճախրող ու իրենց իրիկնային խրախճանքէն աբբշիռ ճիչն իսկ կ՚ըլլայ «հրեղէն»։ Ընթերցում մը որ պիտի ուղէր մէկ առ մէկ քաղել առասպելաբանական տուեալները Սարաֆեանի այս քերթուածներուն մէջ պիտի չ՚ունենար ո՛չ մէկ դժուարութիւն։ Վասն ինչի՞ սակայն։ Փաստելու համար, թէ Սարաֆեանի մօտ, առասպելական ներշնչո՞ւմ մը կայ։ Կամ փաստելու համար թէ առասպելները ինչ բնոյթի որ ալ ըլլան՝ անոնք երեւակայութեան նախատիպարներն են, որոնցմէ կը կառավարուի մարդուս աշխարհըմբռնո՞ւմը։ Այսպիսի մօտեցում մը ամբողջովին մէկ կողմ պիտի ձգէր սակայն բանաստեղծական վիճարկումը առասպելաբանութեան հետ, որ Սարաֆեանի պարադային՝ կ՚առնէ շատ իւրայատուկ երանգներ, քանի որ անմիջականօրէն կապուած է սփիւռքեան որոշումէն ծայր տուած կռիւին եւ անւանակոչումի սաբսափներուն։ Մէկ կողմ պիտի ձգէր նոյնպէս զոհագործական յաճախանքը այս էջերուն մէջ։ Կռիւին մէջ կորուստ մը կրելու ապահովութիւնը եւ ապագան այդ կորուստին վրայ հիմնելու երկմտանքը։ Թերեւս յարակարծիք մը ըլլաը նորէն ըսելը, որ առասպելաբանութեան մերժումն է որ կ՚արտայայտուի առասպելներու այս լայնածաւալ օգտագործումին մէջ։ Սփիւռքեան որոշումէն ետք, ի՞նչ կը մնայ առասպելներէն։ Առասպելին դէմ այս որոշումը անգիտակցաբար կը կրկնէ նաեւ Զարենցի կեցուածքը իր «Վահագն» կոչուած կարճ քերթուածին մէջ։ Երկու պարագաներուն ալ՝ «նոր ծնիլ»ը կ՚ենթադրէ ու կը պահանջէ որ նոր նայուածք մը նետուի առասպելի աշխարհին վրայ, որմէ հրաժեշտ կ՚առնուի։

«Զոհաբերումին» վերջին տողը մնաց տակաւին անվերծան։ Անոր հասնելէ առաջ սակայն, պէտք է նշմարել որ ճիշդ յաջորդ էջին վրայ դրուած «Հսկում» քերթուածը քով քովի կը բերէ կրկին առասպելախառն տարրեր, Շէյքսփիրի Շայլոքը, հին Յոյներու այծամարդը, որ գործարանային յայտնութենական երկնքին մէջ կը ժպտի, արձակելէ ետք վերջին դիւթանքներն իր սրնգին, յետոյ՝ հեթանոսական աշխարհը ամբողջ՝ Նիցչէի մը պատկերացումով կիրք, ոճիր, արբեցում եւ խենթութիւն, եւ վերջապէս՝ Վահագնը, իր յաւիտենական ծնունդի արարումին մէջ, երդուած կոյր գուսանի մը բերնով։ Ի՞նչ ունի Վահագն ըսելիք, իր առասպելական ծնունդով, անուանակոչական «նոր ծնունդ»ին մասին։ Առասպելին հրա-

digitised by A.R.A.R.@

ժեշտ տալու պահուն, առասպելական աշխարհը այսպէս՝ անվերջ կը յաճախէ բանաստեղծին հոգին։ Աշխարհ մը կը մեռնի ներքին անվերադարձ որոշումով,

Եւ հոնդիւնն այդ մահուան եւ դժգոհ ձայնը ներքին

կը խռովեն անչուշտ հոգին, քանի որ կապուած էինք այդ աշխարհին, մերն էր ի վերջոյ։ Բայց նոյն հոնդիւնը, նոյն դժդոհութիւնը պէտք է դարբնեն նոյն հուրին մէջ «ազատութեան սուր»ը, այսինքն՝ առասպելէն ազատելու ուժը։ Այսինքն նաեւ՝ զոհադործումէն ազատելու կորովը։ Հին աշխարհը զոհագործումի աշխարհն էր։ Անկէ ազատիլ մը կայ, անհրաժեշտ։ Բայց եթէ մինչեւ հիմա՝ բոլոր ծնունդները եղած են միայն զոհագործումով, ինչպէ՞ս տեղի պիտի ունենայ այս նոր ծնունդը, որ առաջին անդամ ըլլալով աշխարհի պատմութեան մէջ զոհադործումէն դուրս ծնիլ մըն է։ Կը հասկցուի, թէ ինչո՛ւ հրաժեշտ առնելը երկդիմի է միշտ։ Ի՞նչ է զոհադործումէն եւ առասպելէն ետք եկողը։ Ի՞նչ է այս «ազատութեան» պարունակութիւնը։ Նորութեան պաթոս մը կայ այսպէս Արաֆեանի մօտ (Նոր Ցուգան, նոր մարդկութիւնը), որ շատ դիտակից է նորութեան վտանգներուն եւ անորոշութիւններուն։

Եւ հիմա «Զոհաբերում» քերթուածին վերջին տողը։ Մայրամուտի վերջալուսային պահէն ետք, պիտի իրերը ծալլեն իրենց հոգին, զայն վախով պիտի յանձնեն խաւարին։ Զոհադործումի արնածոր երկինքը պիտի մարի։ Զոհադործումի լոյսը պիտի անհետանայ։ Ազատութեան խաւարն է, որ պիտի սկսի, այն մէկը որուն վաղորդայնը, թէեւ փափաքուած, սպասուած, կը մնայ կատարելապէս անծանօթ։ Հրաժեշտ նորէն։ Անցք մը սակայն դրուած է, արիւնէն դէպի լոյս։ Զոհագործումի արիւնէն դէպի արուեստին լոյսը։ Հրէշի մահէն դէպի հրեշտակին յայտնութիւնը, արեան լիճին կեդրոնը։

Օ՜ լոյս, քեզմով արբենալ սրտերն այսպէս կրնային։

Լոյսը արիւնին փոխակերպումն էր, կ՚ըսէ Սարաֆեան, խօսքը ուղղելով հին ինչպէս մօտակայ անցեալին, եւ հոն յատկապէս՝ Վարուժանին։ «Կընային»ը կ՚արտայայտէ իրողութիւն մը, հաստատում մը, բայց անցեալին մէջ սուզուած արդէն իսկ, կարօտախառն հրաժեշտի մը հնչումով։ Աւելի սարսափելին այն է, որ երբ իր վախճանին կը հասնի զոհագործումի աշխարհը, կը մնայ միայն ինքնազոհումը, որպէսզի կարելի ըլլայ արուեստին լոյսը։

Նոյն շարքին մէջ է, որ կ՚երեւի «Փիւնիկ եւ Ամուռք» քերթուածը (էջ 309)։ Ամուռքին մասին խօսք չկայ Հայկազեան բառարանին մէջ։ Պէտք է ենթադրել, որ ցինին նման՝ սեւաթոյր գիշատիչ թռչուն մըն է։ «Ցին»ի մասին Հայկազեան բառարանը կ՚ըսէ.«Հաւ թռչուն, յափշտակիչ, գիշատիչ, գորշ, լինի եւ թուխ եւ կաբմրագոյն՝ որ՝ նման բազէի եւ անգղի»։ Փիւնիկը ծանօթ է մեզի՝ «հուրէն կը ծնէր», կ՚ըսէ քերթուածը։ Իսկ միւսը՝ սեւ է ու «հրէշածին», միս կը պահանջէ, նման «հրահաւ»ին։ Սեւութիւնը զայն մութ վիհերու ծնունդ կը դարձնէ, «մեր հին երդերուն իմաստութիւն»ն է այդ ըսողը։ Առասպելական թռչուններ ուրեմն երկուքն ալ, անգամ մը եւս։ Բոցէն ծնող եւ ինքը՝ բոց հրաշալի թռչունը, եւ միսերը կտցող հրէշը, որ սակայն «զիս կը հանէր դէպի վեր»։ Առասպելը դանձ

մըն է, մութերուն մէջ պահուած եւ մութերու մասին զրուցող։ Հոս ալ կ՚ըսուի, թէ հրաժեշտ առած է բանաստեղծը այդ դանձէն։ Հրաժեշտ տալը կռնակ դարձնել չէ՛։ Նոր ծնելու կռիւը, որ առասպելէն դուրս ծնունդ է, կը պահանջէ, ընդհակառակն, ինքնազոհումի դործողութիւնը զոհադործումին փոխարէն։ Անով միայն՝ արուեստը կը դառնայ կարելի, «դէպի լոյս» անցքը, ամլութենէն ազատադրումը, մեծագոյն դինը վճարելով ամլութեան սարսափին։ Քերթուածը կը կրկնէ ուրեմն կէտ առ կէտ մեր բոլոր գիտցածները։ Կը թելադրէ զոհադործական «հեթանոսութենէն» ազատադրումը, ինքնազոհումի դինով։ Յետ-եղեռնեան ծնունդ, եթէ հասկցած ենք որ Աղէտը զոհադործումի վերջաւորութիւնն է։ Սարաֆեան նոյնիսկ կը դործածէ բառը։

Ու շողացին արիւն, միս,
Տըւին խոյանք, կամք ու թափ։
Բայց կ՚ընկրկեր ցաւը զիս
Զոհաբերման այս պարապ։

Անկաբելի է, որեւէ մէկուն հասկնալ հոս պատահածը։ Ո՞վ հասկցած է երբեք, թէ ի՛նչ կը նշանակէ Սփիւռքի ծնունդը Սարաֆեանի եւ Որբունիի դործերուն մէջ։ Ո՞վ հասկցած է, թէ ի՛նչ կ՚ենթադրէը ու կը պահանջէր ան։ Ո՞վ կրնար հասկնալ այդ որոշումը դէպի Սփիւռքը, տուայտալից որոշում առ Սփիւռք, «նոր ծնունդ»ի մը պահանջը, ամլութենէն դուրս ցայտքը ամլութեան իսկ փաբումով (աւերներ ու չիրիմներ լուսաւորուած)։ Ո՞վ կրնար հասկնալ, որ այս գրքին մէջ, 1946ին, գլխագիր Հայրենիքի ուրացման օրերուն, եւ հայրենիքի դաղափարէն հրաժեշտ առնելով վերջնականապէս, Սարաֆեան կը ստորագրէը Սփիւռքի ծննդեան վկայականը։ Ո՞վ կրնար հասկնալ հաւատքին սուդը («հաւատքս ետիս…»), բոլոր հաւատքներու քանդումէն ետք, իմաստութեան փորձաքարով։ Ո՞վ կրնար հասկնալ, որ Սփիւռքի ծննդեան վկայականը կ՚ենթադրէր սուին առ սուին կռիւ մը հրէշին հետ, արուեստի լոյսին ի խնդիր։ Ո՞վ կրնար ըմբռնել, որ այդ «լոյս»ը հրէշային արիւնէն կը ծնէր։ Բոլորը հետեւաբար, կիներ, մարդեր, չհասկցողները՝ «անասուններ այլանդակ»։

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՐԴԸ ԾՈՎՈՒՆ ՀԵՏ

ԵՆԹԱԵՍԷՆ ՓՇՐՈՒԱԾ
Հրանդ Մարգարեան, 104 էջ
Դրազարկ տպ. Երեւան

ՎԵՀԱՆՈՒՇ ԹԵՔԵԱՆ

Ի՞նչ է այս գիրքին եւ աշխարհին նմանութիւնը։

Երկրագունդին նման այս գիրքի՛ն ալ ութսուն առ հարիւրը ջուրով պատուած է։ Ծովածին բառերով եւ խորհուրդով կը խայտայ։ Երբ մեն մինակ է հեղինակը՝ ծով է, միայն իր մօր ու զաւակներուն նուիրուած քերթուածներուն մէջ կը վերածուի ովկիանոսի։

Ծովը տարածութիւն է, խորութիւն է, անժամանակ է։ Կեանքի մակարդ, միաժամանակ մահուան թակարդ է։ Եթէ կրնաս լողալ՝ կ'ապրիս, եթէ իյնաս վտանգաւոր ոլորտներու մէջ՝ կը մեռնիս։ Եթէ խորանաս՝ կը սորվիս։ Եթէ քու սեփական շարժումներդ չունենաս՝ կը կորսուիս։

Եւ բանաստեղծը ծովուն հետ է։ Բայց կեանքի տաքն ու պաղը տեսած, բարձրադիր լեռներու եւ արնաւէտ անդունդներու մէջ ապրելէ ետք հասած է հոս։ Միացած է ծովուն եւ իր փորձառութիւններու ուռկանը նետած՝ կ'որսայ յայտնութիւններ, որոնց համար բառի տարազներ չունէր հաւանաբար ուռկանը նետած՝ դրութիւնը սկսած պահուն։

Ինչ լաւ է որ մեզի՝ հայ ընթերցողներուն՝ մատուցուած է այս հատորը։ արդէն խորագիրը կը բացատրէ էութիւնը։ Բանաստեղծ մը որ փչրած է իր եսը յանուն մարդկայնութեան ծառայող իմաստալից խոհերու եւ ուղիներու։

«Պատարագն այս՝
արեւէն եկած բնութեան կանչ է,
Երգը այն հոգու երգը այն մարդուն
որ օր մը ծնաւ
եւ իտեալներու ուղեւոր դարձաւ»

Եւ հակառակ էջատակի թուականներուն՝ 1969-1995, քերթողադիրքին մէկ էջէն միւսը հասուն մարդու մը տագնապներուն զուսպ ճօճանակը կ'աշխատի ու կը յանգի ամէնաիրաւ պատասխանին, այսինքն՝ պատասխան չունի՛։

Որովհետեւ հասակ մը կայ մեր կենաց մէջ ուր ուղղամտութիւնը կը կլանէ մեզ եւ կ'ընենք լուսեղէն յայտնութիւններ։ Ճշմարիտի հանդէպ բանաստեղծին հաւատարմութիւնն է որ կը նրբացնէ մեր զգայնութիւնը, մինչեւ իսկ կրնայ «հրկիզուիլ Լոյսին համար որբ ու կորած ճշմարտութեան», միաժամանակ կը նուաճէ շատ կարեւոր բան մը՝ կ'ընդլայնէ գիտակցութիւնը։

«Ոչ ոք գիտցաւ երբ ճժարէն վար իջայ
որքան գանձեր ես գտայ»։

Ճիշդ այս պատճառաւ է որ երբ Հրանդ Մարգարեանի փորձառութիւններու երամը թափառի ծովուն վրայ՝ կը ստեղծէ եղանակ մը, որ կը բանայ մեր տեսողութեան դաշը՝ եթէ երաշտ էր։ Կը ստեղծէ հարցումներու ալիքներ՝ եթէ տաղտկալի էր կեանքը, եւ կը գծէ հորիզոններ՝ եթէ տեսնող չկար հորիզոնը։

Այս հատորը ձեռք առնողը չի կրնար վար դնել առանց աւարտելու։ Ինչո՞ւ այս ախորժակը։ Ինչո՞ւ պիտի կարդանք եթէ պատասխան չունի մեր հրատապ հարցերուն։ Ինչո՞ւ կը շարունակենք եթէ հոն ուր պատասխան մը, լուծում մը կ'ակնկալենք, կը գտնենք «լռութիւն» բառը։

Մէկ չունչով կը կարդանք որովհետեւ կը ներկայացնէ եւ կը յագեցնէ մեր պապակը մեծ պարապի մը, որ միայն դրութեանս վերջաւորութեան պիտի յայտնեմ։

Ինչո՞ւ ծովը։

- Իր մանկութեան խորհրդապատկե՞րն է արդեօք։ ի վերջոյ հեղինակը Իրաքէն-Եփրատէն կու գայ։

- Ծովէ ծով հայրենիք չունենալու վէրքին թելադրած բալասա՞նն է։

- Աշխարհի գոյութեան սկզբնակէ՞տը, Վահագնի յայտնութեան ակո՞ւնքը։

- Թէ ոչ՝ մեծասքանչ, գեղատեսիլ, իր բառով՝ փրփրախորհուրդ կեանքի մը խորհրդանիշը։

Մեզմէ ո՞վ ծանօթ չէ ծովուն։ աղի ծովուն։ աղուոր ծովուն։ սակայն Մարգարեանի միջոցով ծանօթ բառի մը թարմ վերընկալումը կ'ապրինք։ Երանելի են անոնք որ տարբեր աչքերով կը դիտեն նոյն իրը կամ երեւոյթը, որովհետեւ իրենց արուեստի նիւթը յարատեւ կը նորոգուի։

Յաջորդական փակագիծերէն Հրանդ Մարգարեանի անցքը-անոնցմէ դուրս ու ներս փոփոխութիւնը նշանակալից տարողութեամբ կ'ընթանայ։

Ծնողք ըլլալու առաջին ծփանքներէն մինչեւ Հայաստանի որբերու նայուածքը, դրօշակ եւ երկրաշարժ, աշտարակ ու ներաշխարհ, մարդիկ ժամեր կը կրծեն, Ստեփանակերտի տողանցքէն մինչեւ Նիւ Օրլինզի ճաղը։ Եւ հակառակ որ կը հակադրէ՝ իմաստի բարդութիւններ չունի, իր աշխարհահայեացքին մէջ հակասութիւններ չկան։ Արուեստագէտն է՝ ուղեւորը, վկան՝ Թոմաս Մաննի աշխարհը յիշեցնող։

Իր ձայնը սակայն՝ ջղուտ է եւ իմաստուն։ Զսպուած զօրեղութեամբ եւ առոյգ հայերէնով (երբեմն բառակերտումներով) կը զուգորդէ փորձառութիւնն ու հոգեխառնութիւնը։

Բնականաբար մեծ դեր ունի իր բեմադրիչ-դերասան-թատերագիրի հանգամանքը՝

- Գիտէ տեսարաններ բանալ ու փակել։ «Փչրանք Աչնային», «Խեցի», «Գիծ»։ Գիտէ նաեւ թէ երբ պէտք է բեմէն հեռանալով զօրեղ ներգործութիւն ստեղծել։

- Դեր ունի դերասանի ճարտարութիւնը, որովհետեւ ձայնը չ'ընկրկիր։ ո՛չ բեկբկող, ո՛չ ալ պոռչտացող ձայներ կան։ նոյն զօրեղ ռիթմով կ'ընթանայ իրապաշտէն վիպապաշտ, վիպապաշտէն ոգեպաշտ։ արարները կը փոխուին, ձայնը յստակ է, առինքնող եւ զուսպ։

- Շատ կը սիրէ «լռութիւն» բառը։

Լռութիւնը քար է, պատարագը անձայն է, անարձագանգ է։ իսկ ուր որ կ'ըսէ լուռ կամ լռութիւն՝ աւելի՛ ձայն եւ մրրիկ կայ, ներքին անդոհանք կայ։

«Լռութիւն» քերթուածին մէջ կ'ըսէ
«Համատարած լռութիւն մը կը փնտռեմ
.....
կ'ուզեմ լսել ես ինձ այսօր»։

Ուրեմն լռութիւնը ինքնութիւն է, իսկ ձայնը անիքնութի՞ւն։ բայց անխուսափելի նաեւ։

«Կառչած է մարդը վրձինին, խօսքին...
եւ իր օրերու կերպարն կը կերտէ»։

Կ'ապրինք մշակոյթի մը մէջ որ առհասարակ կը սկսի աղմուկով եւ կը յանգի լռու-

digitised by A.R.A.R.@

թեան. ահաւասիկ բանաստեղծ մը որ կը սկսի լռութեամբ եւ կը յանգի խօսքին, որովհետեւ յայտնելիք ունի. ժամանակը անբաւարար է. պէտք է իր փրկութեան լաստը նետէ։

Ընթերցումի պահուն կը մտմտայի՝ այսքան ծով կայ, փարո՛ս չկայ, եւ վերջապէս փարոսը յայտնուեցաւ «Ծովահէններ» բանաստեղծութեան մէջ.

«Նաւապետը փրկութեան փարոս տեսաւ
քարաշէն քաղաքի մէջ պահուըտած»։

Եթէ ընդունինք որ ծովը կեանքն է, քարաշէն քաղաքը՝ մարդաբնակ աշխարհը, նաւը՝ ժողովուրդը եւ նաւապետը՝ արուեստագէտը, այն ատեն կը հասկնանք ինչու կ'ըսէ բանաստեղծը՝

«Իսկ նաւը մեր՝
փարոսի լոյսը աչքին
ծովուն վրայ է լքուած»։

Ի՞նչ է այս փարոսը որուն կեանքի նաւարկումի ընթացքին պէտք ունինք անպայման։ Հրանդ Մարդարեան իր քերթողադիրքին մէջ տեղ-տեղ յայտնած է փարոսին էութիւնը, լման գլխատառ գրած է զայն, փարոսը գլխագիր Մա՛րդն է։

Ծովը կը կլանէ եթէ փարոս չես կառուցած։ Եթէ այն գեղատեսիլ եւ անհեթեթ ծովուն դիմաց չես մարդացուցած ինքզինքդ։

Երանի այն տառապանքին որ կրնայ վերածուիլ փարոսի եւ տաքցնել գոյութիւնդ։

Յուսամ դուք ձեզի կ'ընծայէք հաճոյքը կարդալու այս դիրքը, որովհետեւ կրնայ պատահիլ ճիշդ այն ինչ զոր նկարագրած է Մարդարեան իր «Ծով Հորիզոն» քերթուածին մէջ

«իր անձը շալկած
մինչեւ վերջ
գնաց
երբ վերադարձաւ բարկ արեւներէն
միաձուլուած էր
քաղցր երգերուն
իր նոր գոյութեան»։

Շնորհակալութիւն Հրանդ Մարդարեանին, որուն կաթկթեցուցած արեւները կը պարգեւեն այս ձեւի դրութիւն մը։

Նիւ Ճըրզի

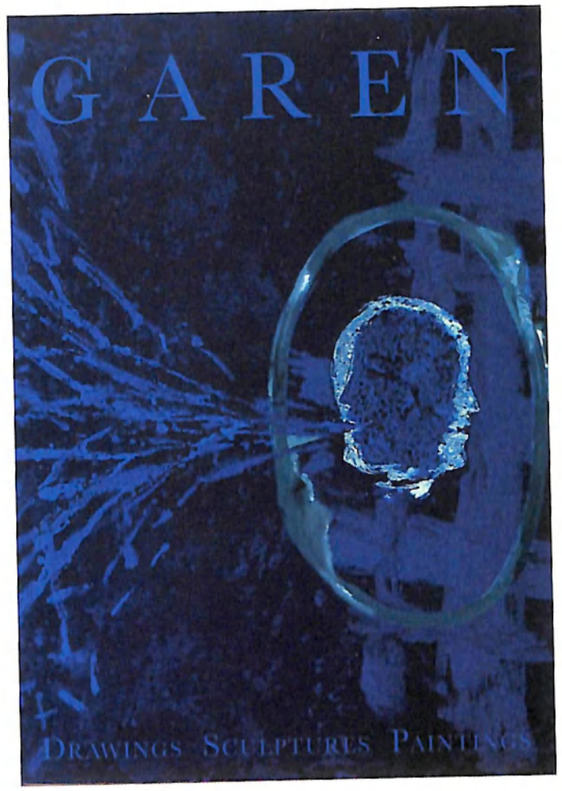

ԿԱՐԷՆԵԱՆ ՔԱՆԴԱԿՆԵՐ ԵՒ ԳԵՂԱՆԿԱՐՆԵՐ

GAREN
DRAWINGS SCULPTURES PAINTINGS
2004, ARMENIA

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

«Անցում»ներէն մինչեւ «Անսովոր հանդիպում»ներ, թռիչքներ եւ իկարուսեան անկումներ բերող աշխարհ մը կը բանայ Կարէն Պետրոսեանի գեղանկարներու եւ քանդակներու այս հատորը։

Ճիշդ է որ աւելի քան երեք տասնամեակներու վրայ երկարող վաստակ մը ունի Կարէն, սակայն այս դիրքը իր առաջինն է։ Հատորը ընտրողական (eclectic) չէ. ընդհանրապէս կը կեդրոնանայ վերջին տասնամեակին կատարուած գործերուն, յատկապէս «ՀԱՆ» ցուցասրահին մէջ ներկայացուցած գեղանկարներուն եւ քանդակներուն վրայ, հաւանաբար մեկնած ոճային, յղացքային եւ նիւթի զիրար լրացնող ամբողջութիւն մը հրամցնելու առաջադրանքէն։

Վերջին 15-16 տարիներուն, Կարէնի տուած ցուցահանդէսներուն ընդմէջէն հետեւած ենք անոր ոճային եւ յղացքային մօտեցումներու հոլովոյթին, որոնք պրպտող, անհանգիստ միտք մը, վրձին մը կը մատնեն, որ չի բաւականանար իր նուաճած հանգրուանով, եւ նոյնիսկ այդ շրջանի իր հետքրքրութիւններու դաշտը լրիւ չպեղած՝ կ'անցնի նոր հանգրուանի...

Ճշմարտութեան զարնուող ամենադաժան ժուժկալութենէն, նուազագոյնով բաւարարուող գունային ու ձեւային արտայայտութիւններէն մինչեւ քնարական նրբութեամբ բռնուած պահերը, խաւ առ խաւ, վրայ վրայի հանդչած ներկի շերտերէն (ինչպէս «Իկարուս մէկ»ն ու «Անցում մէկ»ը), մինչեւ գործածուած թուղթին եւ աքրիլիքին առանձնայատկութիւնները օգտագործող երեք «խաւարում»ները, այնպիսի այլազանութիւն եւ նրբերանգներու տարբերութիւն կը ստեղծեն, որոնք կը շշմեցնեն դիտողը։

Սակայն հոն գտնուող «կերպար»ները եւ «ֆիկիւր»ները իրենց դէմքերով ու կազմերով գրեթէ իրարմէ չեն տարբերիր։ Նոյնիսկ նկարիչին «ինքնանկար»ը ընդհանուր դէմք մըն է՝

digitised by A.R.A.R.@

միւսներուն նման, կարծես թելադրելով, որ կարէնեան աիպարները, նոյն ընդհանրական աշխարհին բնակիչներն են, որոնք կը ղարնըուին նո՛յն անհեթեթին եւ կը մնան նո՛յն կացութեան մէջ անդամալուծուած։

Ահա «անցում»ներու շարքը, յաճախ մէկ շրջանակէն միւսը եւ կարծես այնտեղ մնացած առանձին կերպարով՝ երկու աշխարհներու միջեւ շարունակական անցումի վիճակ մը կը բերէ, ուր ենթական կը փորձէ շարժիլ, սակայն նոյն տեղը կը մնայ։ Յաճախ հոն տիրապետող սեւն ու ճերմակը սուր հակասութիւններու եզր մը կ՚աւելցնեն. իմաստային այլ տարողութիւն մը կը բանան, իսկ անցումի մէջ գտնուող մարմինը յաճախ կը բարակնայ կամ կ՚երկարի, թերեւս ներքին անձկութիւն մը մատնելով։ Նոյն հակադրութիւնը կը տեսնենք «Բացարձակ» խորագրուած կլոր շրջանակի մը մէջ գտնուող սեւ ու ճերմակ ձեռնոցներուն մէջ, սակայն ճերմակին մէջ իսկ կայ սեւ շերտ մը, իսկ սեւին մէջ՝ ճերմակը։ Նոյն հակասութիւնները «Իկարուս»ներուն մէջ չենք տեսներ։ «Իկարուս»ը վերասլաց թռիչքի մէջ գտնուի, թէ անկումի մէջ ըլլայ, գիտենք թէ արդիւնքը ինչ պիտի ըլլայ, որ ջախջախումը անխուսափելի է…։

Սակայն հոս է նաեւ մարդկային կացութեան գեղեցկութիւնը - ա՛յլ հակասութիւն։

Հակառակ անկումի կամ ջախջախումի նախաճշդումին, յունական առասպելաբանութեան մէկ այլ տիպարին՝ Սիզիֆին պէս, արուեստագէտը կը շարունակէ ճիգը դոյատեւելու, ոտքի մնալու, ինչ որ մարդկային հոգիի ուժը կը կազմէ։

Քանդակները նոյն հարցադրումներու ու տագնապներու այլ դրսեւորումներն են, որոնք երեք տարածութեամբ աշխարհի մը մէջ կը բերեն այս հարցերը։ Առաջին քանդակը անդիմադիծ արական կերպար մը կը բերէ, որ կաշկանդուած է, ձեւաւորուած, յստակ դիծերով խորանարդային աշխարհի մը մէջ, որ մեր սենեակն իսկ կրնայ ըլլալ։ Նոյնիսկ առանց գլուխի որոշ ֆիկիւրներ նման շրջագիծի մէջ կը մնան։ Եթէ յստակ որոշակիութիւն մը կայ այս կերպարներուն նկատմամբ՝ իրենց առանձնութիւնն է, ինչպէս նկատած է գեղարուեստի ծանօթ քննադատ Լէօ Ռոսհանտլը։ Նոյնիսկ երբ երկու մերկ, տղամարդու անգլուխ մարմիններու կը հանդիպինք, կը տեսնենք որ անոնք բաժնուած են պատով մը եւ հակառակ ուղղութեամբ կ՚ընթանան։ Այլուր,

անգլուխ նման կերպարի մը ուսը փակած է պատին…։ Դեռ կը տեսնենք թելերով կապուած գլուխներ, որոնց կացութիւնը անպայման քաղաքական կաշկանդումով չեմ բացատրեր, որովհետեւ միանշանակ պիտի ըլլար. Իսկ մարդկային կացութիւնը, սպառողական ընկերութիւններու մէջ բռնաբարման վաճառակարգերու տակ, շատ աւելի խոր ներքին կամ արտաքին կաշկանդումներու ենթակայ է։

Յաճախ կեանքը, ինչպէս քանդակի մը, կը տեսնենք, որ աճպարարի ճակատին կեցող հաւկիթին պէս հաւասարակշռութեան դժուար արարք մըն է, ուր ներքին ձգտումներ, պահանջներ եւ արտաքին պահանջներ շատ նուրբ կշիռքի մը վրայ իրենց հաւասար ծանրութիւնը պէտք է պահեն, ուր միաժամանակ պէտք է մարդ էակը պահէ ինքնութիւնը՝ առանց կորսուելու զայն ջնջող եւ աղճատող ճնշումներուն դիմաց։

Ասոր համար ալ, թերեւս, Կարէնի մէկ քանդակը կը կոչուի «Եզրին». անգլուխ ֆիկիւր մըն է, որ կը քալէ կարծէք պատի մը վրայ եւ հասած է … եզրին։

Ասոր դիմաց՝ շրջանակի վրայ կը հանդիպինք թռչող տիպարներու, որոնք կարծէք ազատագրուած են կացութենային կաշկանդումներէն եւ երազային թեթեւութեամբ մը կը սաւառնին։

Իսկ անդամ մը տեսնելէ ետք՝ ո՞վ կրնայ մոռնալ «Եղաղը», ուր իր նախնական կամ հիմնական դիծերով տրուած մարդկային գլուխը, վրան ունի շոճիի կամ այլ ծառային ճիւղերու նուրբ փունջ մը։ Հաւանաբար հակադրութիւնը այդ «ծանր» գլխուն ու նուրբ ճիւղերուն կը ստեղծէ այդ հրաշալի տպաւորութիւնը, որ կը գամուի մտքիդ մէջ։

Արդ, այս ձեւով, բաւական ամբողջական պատկերացում կ՚ունենանք Կարէնի քանդակային որոնումներուն եւ իրագործումներուն մասին։

Ինչպէս հատորի կողքին կը տեսնենք, գլուխ մըն է, որ երկու ուղղութեամբ կը նայի, ինչ որ գործին մտածողական եզրը կը ստեղծէ։ Նման կապոյտի նրբերանգներով իրագործուին թէ պայթող դոյներով, այս գործերը միշտ ըսելիք ունին, քաջողական են իրենց ընդհանուր մօտեցումին եւ մանրամասնութիւններուն մէջ։

Մոնրէալ

digitised by A.R.A.R.@

ԱՆՀԵՏԱՑՈՂ ԴԷՄՔ ՄԸ՝ ԺԻՐԱՅՐ ԱԹԹԱՐԵԱՆ
1914-2006

Ցապաւումներով ԲԱԳԻՆի ընթերցողներուն կը ներկայացնենք Յ. Պալեանի խօսքը, Ժիրայր Աթթարեանի իննսունամեայ յոբելեանին, Փետրուար 2005ին, Նիւ Եորք:

Դժուար է խօսիլ մարդու մը մասին, երբ զայն կը ճանչնաք ոչ թէ դիրքերէ, հաւաքուած վկայութիւններէ, թեւ տալով ձեր վերլուծելու շնորհին: Հարկ է խօսիլ մարդուն, անոր հայու ուղիին, ազգային ապրումներուն, սէրերուն, դրականութեան մասին: Ինքնատիպ մը, որ ճիգ չէ խնայած այդ պատկերը մշակելու, պոռալու: Պատշաճելու անատակ անձ մըն էր: Եղաւ եւ մնաց պահպանողական յեղափոխական մը, ինքզինք փնտռեց:

Ծնած է աղէտի օրերուն, նոյնիսկ եթէ ականատես վկայ չէ, ինչ որ բոլորովին ճիշդ չէ, քանի որ աղէտի հետեւանքները ապրած է, որբերու աստանդական կեանքը, Քորֆու կզզիէն Պէյրութ, Դամասկոս, հուսկ, հասուն տարիքին հասած է Միացեալ Նահանգներ:

Առաջին սաներէն եղած է նորաստեղծ Ճեմարանի, որ զինք չէ բաւարարած: Ինչ որ ինք չ՝ըսեր, նոյնիսկ հակադրուելով, որ ճանչցած է նոր ձեւաւորուող Սփիւռքի ոգեշնչման մեծերը: Ուսուցիչ, դասընկեր, սերնդակից, որոնք դիմագիծ տուին Սփիւռքի դրականութեան եւ մշակոյթին, ինչպէս Ա. Ծառուկեան, Եդ. Պօյաճեան: Պէտք է նշել չրջադարձը Ա. Ծառուկեանի, Եդ. Պօյաճեանի եւ Պ. Մնապեանի հետ գործակցելով, օտարալեզու դրականութիւն մշակող համակրելի դրողը, որուն պատմուածքները լոյս կը տեսնէին Պէյրութի Լ'Օրիան Ֆրանսատառ թերթին մէջ, դարձաւ հայալեզու: Ֆրանսացին հայկական արեան կարիք չունի, նաեւ անգլիացին եւ ամերիկացին, այն քիչը որ ունինք պէտք է որ հոսէր եւ հոսի մեր աւաղանին մէջ:

Գրականութիւն՝ որ վկայութիւնն է տագնապներու, մարդու եւ սփիւռքահայու մղձաւանջներուն արձագանգը: Իր կացութիւններով, հակասութիւններով եւ տիպարներով, մեզ կը յուզէ, առանց ողբասացութեան, վարակող յուղումներ՝ որոնցմով կեանքը կը դիտէ: Կեանքը կը դիտէ արեւելքցի իմաստունի պէս, մանրուքը դերանցելով:

Լոյս տեսած են հատորներ, ինչպէս Կեանքը գեղեցիկ է, Մնացեալը յաջորդով, *ցրուած էջեր հայ մամուլին մէջ, անտիպներ, որոնք կը սպասեն հրատարակութեան:*

Յիշողութեան բեկորներ՝ որոնք կը վերածուին տեսակ մը պատմուածքի. հերոսը՝ տրանջալու պատրաստ է: Ծնած եմ... Պատերազմի տարին: Տարի մը, որ կը տարուբերի հօրաքրոջս ու մօրս միջեւ անհարթելի վէճի առարկայ 1914 եւ 1915 թուականներուն: Հայր ըսուածը ճանչցած եմ... նկարով միայն, կայարանապետի պաշտօնական տարազով եւ կամ մօրս հետ, հարսանեկան աւանդական նկարով:.....դէպի Պէյրութ մեր նաւային ճամբորդութեան ընթացքին երկու անգամ փորձած եմ ինքզինքս ծով նետել...: ...Տակաւին մինչեւ այսօր մահէն աւելի բաժանումէն կը վախնամ: ...

Երիտասարդ, կ'աշխատի Բատիօ Օրիան: Այդ թիւրանին մէջ տասը տարի կը կարդայ, կը լսէ, կը գրէ, կը խօսի միայն ֆրանսերէն: Ափսոսանքով, կ'ըսէ. Եղաւ ուրեմն նաեւ, որ պատանեկան առաջին տարիներու հայերենով արտայայտուած սկզբնական թոթովանքներս, արձակ թէ ոտանաւոր, մեկդի դնելով, սկսիմ այլեւս ֆրանսերէն գրել...:

Համոզումները որձեւէգ չեն, չեզոքութիւն չկայ իր բառարանին մէջ: Այդպէս են նաեւ իր տիպարները, որոնք իրենք զիրենք եւ զիրար կը փնտռեն, ինչպէս մօրմէն անջատուած որբը, Բատիօ Օրիանի պաշտօնեան, կամ... Նիւ Եորքի շլմորած Արեւելքցին որ կը խորհէր թէ իր տեղը չէր Արեւելքը... բայց կը տեսնէ որ հոն ալ իր տեղը չէ:

Կեանքն է իր պատումի աշխարհը, համակրելի կերպարներ, ժողովուրդ երակէն, յուզիչ, մարդկային, ոչ-վարդապետական: Իտէալիզմ կայ իր տիպարներուն մօտ: Իր Ֆրանսերէն պատմուածքներէն մէկուն մէջ, կը գտնենք իր զգալու կերպը. Բայց միշտ կ'ապրի մարդ մը, կ'ապրի ոչինչի մը համար: Կ'ապրի նոյնիսկ խեղճութեան մը համար, երբ այլեւս ոչ մէկ պատճառ կայ: Տարօրինակ մեքենայ մը, մարդ մը որ կրնայ բանիլ երբ ոչ մէկ կարգին զսպանակ ունի: Ինք պատմուածքի գրագէտն է եւ անոր դատաւորը ընթերցողն է. երբ կը սկսիք ընթերցումը... կ'աւարտէք:

Ազգի տաղնապներով ապրած է, իր դրականութիւնը երեւութապէս ազգային չպար չունի, բայց ան պատումն է Սփիւռքի հայուն, որ ունի շրջապատ, ուր շատ յաճախ հայեր չկան, կան մարդիկ, եւ դրողը չ՝անգիտանար զանոնք, ապրումներով եւ հոդերով: Պատմելու շնորհ ունի, տեղքայլ չ՝ըներ, կը հիւսէ կեանքի եւ զգացումներու ցանցը. սէր, արկած եւ ողբերգութիւն: Յուզումներ՝ ակնթարթային, մանրավէպեր, ինչ փոյթ որ անոնք օրաթերթ կամ հեռատեսիլ չեն զբաղեցներ, բայց կեանք են:

Արհեստավարժ չէ, կը սիրէ մէկ վարդի առէջէն միւսը երթալ, կը գրէ երբ ուզէ: Գիտէ որ ժամանակը չի սպասեր. ...կռուիլ պէտք է, պայքարիլ պէտք է ժամանակ ըսուած այդ վատութեան դէմ: Թշնամի է անիկա, թշնամիներուն ամենէն անարգը, որուն դէմ ծառանալ պէտք է, ընդվզիլ պէտք է, նոյնիսկ եթէ թանկարժէք ու թանկագին տարազներով ինքզինք զարդարած ըլլայ... - Կեանքը Գեղեցիկ է, 1981, էջ 15: Գիտէ որ ժամանակը կը յաղթէ, կը զղջա՞յ արդեօք որ զայն չէ քամած եւ չէ դամած պատին...

Աշխատանքը ազնիւ է, ազնուացնող, բայց երբ աշխարհ կը հեղեղուի տօնական երջանկութեամբ, ան կը դառնայ տաժանք: Նոր Տաբլան դիչերը...:

Մեր գո՞րծը:

digitised by A.R.A.R.@

Բացատրել պէ՞տք է արդեօք, թէ մեր այս գործ ըսածը տաժանակիր աշխատանքի մէկ բարեկիրթ տեսակն է: Աշխատանք մը, որուն կայսրութեան վրայ արեւը երբեք եւ իսկապէս մարը չի մտներ, որուն դադարն ու հանգիստը անմատչելի պատրանքներու կալուածին մէջ կ'իյնան: Այս գործը անոնցմէ է, որոնք դասակարգուած են հանրային օգտակարութեան ամենավսեմ ու ամենախոցելի պիտակներուն տակ, եւ իբր այդ՝ անխօս ու անտրտունջ դէպի Գողգոթա կ'առաջնորդեն այն բոլոր խեղճերը, որոնք կ'իյնան իր գլանին տակ - «Կեանքը Գեղեցիկ է», էջ 135:

Դառն եւ սրամիտ է միշտ, երբ կ'ընդգծէ հանրային ծառայութեան լոյսն ու ստուերը:

Մարդոց հանդէպ ունի սէր. զգալ ցաւերը: Զանոնք մեզի կը բերէ անշպար: Հարազատն ու իրաւը կեղծ չեն: Ափրոյ ցանկութիւն, խտէալական, խտէալականացուած անակնկալ հանդիպման մը հրայրք: Իր տիպարները ժամանակին հետ քայլ պահելու, զուարճանալու կը ձգտին, բայց ցաւ ունին: Նաւու մը վրայ սէր մը կը պատմէ...: Առանց դառնութեան: Արձակուրդի պատմութիւնը իր հոգիին մէջ ճզմուող կնոջ մը տառապանքին բըտօրէն հակազդելու երգիծա-ողբերգական թատրոնն է, ձերբազատուելու համար բռնացումէ, անգիտանալով իրեն հետ քայլ պահողին զգացումները, որոնց բարդութիւնը կը ներկայանայ ընթացիկ սիրային կացութիւններով, որոնք պարզ եւ ժողովրդական մնալու ձգտումի հետեւանք են:

Վերջը Յաջորդով*ին մէջ, յուղումը եւ այլոց տառապանքին հանդէպ սէրը զարմանք կը պատճառեն: Տպաւորապաշտ էջ մը,* Եու մայ սիսթըր... մի եու պրատըր, մի աբմինէրն... արմինէրն, *կ'ըսէ ամերիկացի սեւամորթը յուզումով, ի լուր հայոց ապրած Եղեռնին,* կը համբուրէ բոլորը, ...մելամաղձոտ ժպիտ մը առած եւ աղաչական:

Իր էջերը Ափիւռքին կու տան ինքնատիպ տարողութիւն մը, արմատախիլ հայու կողքին կը գտնենք նաեւ լիբանանցին: Գիպուկ պատկեր. լիբանանցի Պշարան, Վըրճինեա մայ լավ *պատմուածքին մէջ, ամերիկուհիի մը կ'ըսէ, դժգոհելով, որ իրենց թաղամասը կը խճողուի օտարականներով, կարծէք ինք բնիկ ըլլար: Մեզի պէս, երբ նորերը կը նկատուին օտար...*

Գրեց ինչպէս որ կը մտածէր: ԺԶ դարու ֆրանսացի բանաստեղծը կ'ափսոսար որ ժամանակը կ'անցնի, ոչ թէ ժամանակը, այլ մենք կ'անցնինք: Հայ դրողը ինք ալ կռուի մէջ է ժամանակին հետ, որ կը սպառի կամ կը մսխուի...:

Գիտցաւ որ դոյատեւման երաշխիք են հայ լեզուն եւ դրականութիւնը՝ զոր մշակեց առանց յաւակնութեան:

Նամականի

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Յ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

Վստահ եմ, որեւէ թերթ, մասնաւորաբար գրական թերթ, նախքան հրապարակելը, խմբագրութիւնը ի մտի կ'ունենայ թէ որո՞նց հասցէագրուած պիտի ըլլայ ան: Անոր ուղղուածութիւնը դէպի ո՞ւր նախատեսուած է, ըպէսզի նախօրօք որոշուած հասցէին համեմատ ըլլայ թերթին պարունակութիւնը:

Հրատարակութիւններ կան, որոնք ուղղուած են մտաւորական յատուկ պատրաստութիւն եւ պաշար ունեցող հատուածի մը: Կան հրատարակութիւններ, որոնք ուղղուած են ժողովրդային լայն զանգուածներուն, ուր, պարզ է որ հրամցուած գրական գործերը աւելի մատչելի կ'ըլլան:

Կան նաեւ հրատարակութիւններ, որոնք կ'ուզեն ընդգրկել բոլոր հատուածները անխտիր, մտաւորականն ու շարքային ընթերցողը եւ այդ նպատակով ալ անոնց պարունակութիւնը բազմաբնոյթ կ'ըլլայ, գոհացնելու համար բոլոր ճաշակները:

Ինծի համար հետաքրքրական է իմանալ, թէ Բագինը իր շքեղ վերածնունդին զուգահեռ նպատակաուղղուածութեան որոշ քաղաքականութիւն մը որդեգրա՞ծ է:

Որո՞նք պէտք է ըլլան ձեր ընթերցողները, ըստ ձեզի, գրողներ, մտաւորականնե՞ր, պարզ գրասէրնե՞ր, թէ բոլորը անխտիր:

Կը կարծեմ, որ այս հարցին մէջ շատ խորամուխ չէ եղած խմբագրութիւնը եւ պարզապէս թերթի իւրաքանչիւր համարը ծանրաբեռնուած ճամբայ կ'ելլէ դէպի ոեւէ ընթերցող, առանց նախընտրութեան:

Չեմ գիտեր թէ Բագինը քանի՞ ընթերցողի կը հասնի, սակայն կրնամ վստահ ըսել, թէ անոր պարունակութեան ոչ արհամարհելի տոկոս մը անմատչելի կը մնայ ոչ արհամարհելի ընթերցողներու թիւի մը: Բանաստեղծութիւն, թէ արձակ, եթէ խմբագիրին համար մատչելի են այդ գրութիւնները, իր մտաւորական կարողութեան ու պաշարին շնորհիւ, ապա պէ՞տք է ակնկալել, որ բոլոր ընթերցողներն ալ ունենան ընկալման միեւնոյն մակարդակը:

Կարգ մը գրողներ, ոչ անպայման հաւատքով, այլ պարզապէս անհասկնալի ըլլալուն մէջ փնտռելով իրենց ընծայուելիք կարողութիւնը, օտար գրականութիւնը կապկելու եւ հայացնելու զարմանալի մարմաջ մը ունին, կարծելով որ այդ ձեւով է, որ կրնան նուաճել մեր գրականութեան «Աւանկարտները» ըլլալու դափնեպսակը, երբ արդէն միջազգային գրականութիւնը, շատ մը արուեստներու նման, հարիւրամեայ վաղեմիութիւն ունեցող գերիրապաշտն ու անհեթեթը եւեւ ձգած, արդէն սկսած է վերադարձ մը կատարել դէպի պարզն ու պարզագոյնը:

Այստեղ քանի յիշեցինք գերիրապաշտն ու անհեթեթը, թոյլ տուէք մէջբերել հայրենի նկարչութեան վարպետներէն Յակոբ Յակոբեանի այն դի-

digitised by A.R.A.R.@

պուկ մատնանշումը, երբ կ՛ըսէ, թէ ժողովուրդները իրենց իւրայատուկ նկարագիրը ունենալով, կը տարբերին իրարմէ, քանի որ տարբեր պատմութեան, տարբեր հոգեմտաւոր արժէքներու տարբեր խառնուածքի ու ըմբռնումներու ժառանգորդներն են:

Գերիբապաշան ու անհեթեթը եթէ արեւմուտքի նկարագրին կը համընկնին, ապա ամբողջովին խորթ են հայու նկարագրին: Հայը իր խառնուածքով կգացական, ռոմանթիկ ու քիչ մըն ալ իրապաշտ եղած է, ուրեմն ինչո՞ւ անպայման փորձել նմանիլ օտարին երբ այդ մօտեցումը անհարպատ է ու կարկտանի տպաւորութիւն կը ձգէ:

Եթէ այս միտքը ճիշդ է նկարչութեան համար, ապա, կը կարծեմ որ ճիշդ է նաեւ գրականութեան համար ալ:

Գիրը հաղորդակցութեան ամենակենսունակ ու ամենակենսական միջոցն է: Եկէք պահենք անոր միացնող յատկութիւնը ու հասկցուինք եւ հեռու մնանք չհասկցուելէ, որմէ աւելի տխուր բան չկայ:

Հալէպ

Պատասխան

«ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ»

Գրողներու Համահայկական Դ Համագումարի օրերուն, Անթիլիաս, Յ. Միքայէլեան յանձնեց նամակ մը: Ինք գրականութիւն գիտէ, գիտէ նաեւ անոր դիմագրաւած դժուարութիւնները: Նամակը թուական չունի: Եթէ ուշ գրած ըլլար, բովանդակութիւնը աարբեր կ՛ըլլար: Ձեռագիր յեա-գրութիւնը կ՛ըսէ որ նամակը կարելի է ուղղել նաեւ մեր միւս հանդէսներուն: Եթէ ընթերցողը նամակ գրէ, դրական եւ բացասական կարծիքներ յայտնէ, կը հաստատուի երկխօսութիւն՝ որմէ կ՛օգտուին գրողն ու ընթերցողը:

Գրական թերթը կ՛ուղղուի ընթերցողին. մասնաւորապես, գրասէր: Այս ծիրէն դուրս գալ եւ գրականութեան հանդէպ հետաքրքրութիւն արթնցնել ժողովուրդին մէջ՝ գրական հանդէսին նպատակն է: Գրողը չ՛որոշեր որ ինք կը գրէ ընարանիի մը համար: Իր կոչումն է՝ գրել: Ժամանակը եւ ընթերցողը կ՛ընեն կատարը: Կան ուսումնասիրութիւններու յատուկ հրատարակութիւններ: Բայց գրականութիւնը ստեղծագործութիւն է: Ժան-Փոլ Սարթրի գրական գործերը, որոնք ընկերաքաղաքական եւ իմաստասիրական գաղափարներ կը վարգացնեն, լոյս կը տեսնեն որպէս գրպանի գիրք, մասչելի գինով, մեծ տպաքանակով եւ կը սպառին: Ուրեմն լուրջ եւ դժուար համարուած գործերը կը կարդացուին նաեւ ոչ-մասնագէտներու կողմէ: Revue des Etudes Armeniennesը քիչեր կը տեսնեն, քանի որ մասնագիտական հրատարակութիւն է:

Ֆրանսայի մեծ թերթերը ունին գրականութեան եւ արուեստի ճոխ

յատկացուածներ, որոնք կը խմբագրուին պատուագին ստացող բազմաթիւ աշխատակիցներու կողմէ: Կան հայկական թերթեր որոնք ունին գրական յատկացուած, իւրաքանչիւրը իր ոճով կը կատարէ ժողովրդականացման եւ տարածման դրական աշխատանք:

Ինչ կը վերաբերի ուղղուածութեան, ընդհանրացող եւ անհանգստացնող եկը մը, ըսենք անմիջապէս որ ստեղծագործելու փորձին եւ փորձութեան պարագային, ան անընդունելի է, քանի որ իրաւ գրողը ապսպրանքով չ՛արտադրեր, ինչպէս այդ կ՛ըլլար մօտաւոր անցեալին երբ բանաստեղծը կը գործուղուէր հեռագրաթելերու մասին գրելու: Յիշեցէ՛ք Մկրտիչ Արմէնը: Թէ գրական հանդէս մը ընկերութեան ո՞ր շերտին կ՛ուղղուի կամ պիտի ուղղուի, անտեղի հարցում է, քանի որ գրական հանդէսը արտայայտութեան բեմ է ստեղծագործողին համար, ան կը բացուի ընկերութեան վրայ, գեղեցիկին հետ հաղորդուելու պահ ստեղծելու համար:

Գրական հանդէսը աշխատակիցին կը պատկանի եւ ան, երբ կը ստեղծագործէ, ենթակայ չէ խմբագրի կամ հրատարակիչի տեսակէտներուն: Ընտրութեան արժեչափը կողմնապաշտութիւնը չէ, այլ՝ գեղեցիկը, որակը, խորքը: Գրող կամ բանաստեղծ Ռոպէնսոնի կղզիին բնակիչ չեն, կը կարդան, կը տեսնեն, կը սորվին, կը սիրեն, կ՛ապրուին: Աւելի քան կէս դար առաջ, Անդրանիկ Ծառուկեան ոտանաւոր գրողները կ՛երգիծէր երբ օրինակ կու տար եւ կ՛ըսէր՝ Երկու կանգուն կտաւ / արեւը մարը մտաւ... Աւանկարտ ըլլալ ուզելու մեղք չփաթթենք նորերու վրայ: Լաւ կ՛ընենք եթէ կարդանք Կ. Զարեանի Տատրագոմի Հարսը տեսնելու համար թէ ան ո՞ր չափով կը նմանի Վ. Թէքէեանի, Մեծարենցի, Վարուժանի, կամ Մ. Իշխանի եւ Վահէ Վահեանի...

Արեւելքը եւ Արեւմուտքը անյարիր չեն հայու հոգիին. բայց խառնուածքի եւ շրջապատի հարցեր կան: Գրողը, արուեստագէտը, եթէ ունին ապգային-մշակութային ենթահող, կը յաղթահարեն կապկումը, - եւ այդ է Յ. Միքայէլեանին անհանգստութիւն պատճառողը -, կը գտնեն իրենց ոճը, կ՛իրացնեն մշակոյթը: Ի կուր չէ որ կ՛ըսեն թէ իրաւ մշակոյթը մնացորդն է երբ ամէն բան մոռցած կ՛ըլլանք, կը դադրինք գրքունակ ըլլալէ:

Բագինի էջերուն մէջ պիտի հանդիպինք իրենց ուղին գտած ստեղծագործողներու եւ իրենք կիրենք փնտռող նորերու, որոնց մէջէն պիտի յայտնաբերուի վաղուան որակը:

Շնորհակալ ենք որ Յ. Միքայէլեան գրած է: Վիճարկումով պիտի մօտենանք լաւին, թերեւս՝ լաւագոյնին:

digitised by A.R.A.R.@

ՌԻՇԱՐ ԺԵՐԱՆԵԱՆ՝

ԳԵՂԱՆԿԱՐԻՉ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒԵԼՈՒ ՏԵՆԴ ԵՒ ՀԱՍՈՒՆ ԼԻՈՒԹԻՆ

Արուեստագէտը մահկանացու է, բայց միաժամանակ գիտակից է իր անմահութեան, քանի որ յիշողութիւն կը կերտէ: Ստեղծագործ՝ կը բնակի յիշողութիւններու մէջ, կը յաղթէ ժամանակը: Ի դարու կէսէն ի վեր, Ռիշար Ժերանեան անշրջանցելի ներկայութիւն է գեղանկարչութեան ինքնուրոյն աշխարհին մէջ, ոչ միայն որպէս հայ:

Իր երանգապնակին պէս բազմազան է իր արուեստին թափանցումը, աշխարհագրութիւն՝ զոր ինք գծած է, իր հետ տանելով իր կտաւները, վրձինը, գոյները. ի հարկէ՝ Փարիզ, Ֆրանսայի քաղաքները՝ Տովիլ, Սօ, Մոնփելիէ, Տիժոն, Գլերմոն-Ֆերան, Հոնֆլէօր, Մարսիլիա, Տիէպ, Ռեն, Սթրազպուրկ, Պորտօ, Մոնաքօ, Մոնթէ Քարլօ, եւ այլուր: Բայց արուեստ ճառագայթող այս երկիրը բաւարար չէ եղած, եւ Ռիշար Ժերանեանի գործերը շրջած են Լոս Անճելըս, Ուաշինկթըն, Նիւ Եորք, Տալլաս, Պրիւքսէլ, Իրան, Յունաստան, Երուսաղէմ, Ս.Փեթերսպուրկ, Սէուտական Արաբիա, Նովոսիպիրսկ, Խրիմ, Քարաքաս, Միլան, Պէյրութ, ի հարկէ՝ Հայաստան՝ Էջմիածին, Երեւան, Լենինական, Սպիտակ... Աշխարհի շուրջ քսանհինգ երկիրներու բազմաթիւ արուեստասէրներու հաւաքածոներուն մէջ կը գտնուին իր գործերը:

Մեծ թիւով քննադատներ արտայայտուած են իր մասին, հեղինակած են մենագրութիւններ: Իր գործերու ներկայացման հատորներ կան, բազմաթիւ լեզուներով: Իր նկարները կը գտնուին աշխարհի բազմաթիւ թանգարաններուն մէջ, մասնաւորաբար յիշենք Ֆրանսայի Ազգային Մատենադարանը, Պուշկինի, Էրմիթաժի, Թալինի, Նովոսիպիրսկի, Ամերիկաներու, Ճապոնի եւ Երեւանի թան-

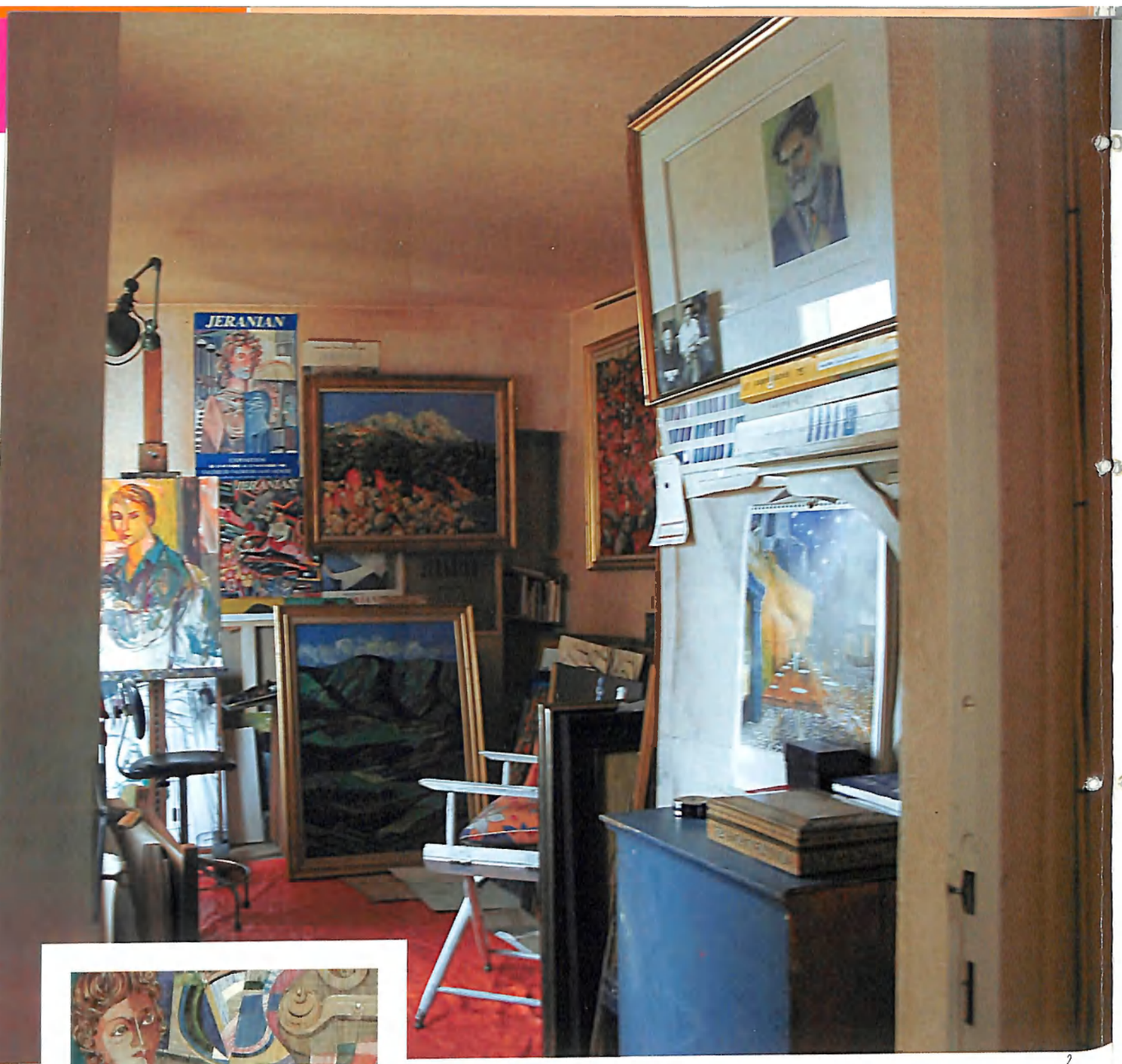

2

1

3

Couverture, Richard JERANIAN : Zankezour
1. L'oiseau de feu d'Igor Stravinsky / 2. Atelier de l'artiste
3. Richard JERANIAN / 4. Nature morte

A.R.A.R.@

5

գարանները: Ցանկը ամբողջական չէ:

Արուեստագէտներու նուիրուած յատուկ հրատարակութիւններ կ'անդրադառնան Ռ.Ժերանեանի ստեղծագործական աշխարհին: Անոնցմէ մէկուն մէջ, Ռոժէ Փէյֆրիթ*, երկու խիտ էջերով կը ներկայացնէ զինք. կենսագրութիւն, ուղիւ, գործը: Կ'ըսուի որ ան ծնած է 17 Յուլիս 1921ին, Սեբաստիա - Հայաստան: Չէ ըսուած՝ Թուրքիա: Ցաճախած է արուեստի զանազան վարժարաններ, Մարսիլիա եւ Փարիզ: 1944էն 1946 ծառայած է ֆրանսական օդուժին մէջ: Ստացած է բազմաթիւ մրցանակներ: Ռոժէ Փէյֆրիթ, կը յիշատակէ բազմաթիւ գործեր, կ'ըսէ թէ ինքնավստահ վրձինով մը, ան կը ներկայացնէ Հայաստանի եւ Ֆրանսայի տեսարանները, *նաթիւր մորթ*, մերկեր, դէմքեր, առասպելներ, առօրեայ կեանք, գերիրապաշտ, կրօնական եւ երաժշտական նիւթեր:

Թարգմանաբար արձանագրենք գնահատումը.-

- Եթէ ան կը վերանորոգէ իր բնապատկերները (thèmes), *կը վերանորոգէ նաեւ իր արուեստը, մեկնելով նկարելէ* (figuration), *կ'ուղղուի դէպի գերիրապաշտութիւն, քիւպիզմ եւ վերջապէս՝ վերացականութիւն... Իր գոյները յագեցած են: Ցաճախ գծած է նաեւ չինական գունաւոր մելանով... որոնք մտածել կու տան փորագրութեան* (gravure) *մասին:*

Իր աշխատանոցին մէջ պիտի հաստատէինք որ Ռ. Ժերանեանի արուեստը, ինչպէս կը վկայէ արուեստաբանը, տեւաբար կը վերանորոգուի, բայց միշտ կը կոթնի ամուր կառուցման մը վրայ, այսինքն՝ ան իր արուեստին կը տիրապետէ: Ուրիշ արուեստաբան մը, Ռոժէ Վիլ, տարբեր ձեւով կը բացատրէ.

- Ճշմարտութիւնը կը գերիշխէ Ժերանեանի գործին մէջ: Ան ամբողջէն կ'արտայայտուի պատկերի ճշգրտութեամբ եւ գոյներու մտածած ամբողջութեամբ... Կը տեսնէ գոյները... հաւատարիմ է լոյսի եւ ամբողջ բնութեան կանոններուն:

Իսկ Քրիստիան Ժերմաքի համար Ռ. Ժերանեան պիտի մնայ արհեստաւորը լոյսի՝ որուն համանուագները կը դառնան ակնահաճոյ, մեր հոգիներու մեծ հրճուանքին համար:

Ռ. Ժերանեանի բնակարանը աշխատանոցէն քանի մը հարիւր մեթր հեռու է: Նախ կ'երթանք իր բնակարանը, հայու տուն, տանտիրուհիի հիւրասիրութեան հետ վայելելու համար ջերմ զգացումներով յիշուող Լիբանանի Պաթրուն քաղաքէն բերուած օղին, որ պահուած էր բացառիկ առիթի մը համար:

Ինչպէս ըսուած է, Խաչատուր, այդ է Ռ. Ժերանեանի աւազանի

digitised by A.R.A.R.@

6

անունը, ծնած է Սեբաստիա, 17 Յուլիս 1921ին: Իր ընտանիքը վերջին մեկնողներէն եղած է Սեբաստիայէն: Որդին է Արամեան վարժարանի տնօրէնին: 1924ին փոխադրուած են Պոլիս, ուր հայրը Պեզճեան վարժարանի տնօրէնութիւնը վարած է: Հուսկ՝ Փարիզ եւ Մարսիլիա՝ 1928ին: Մարսիլիա ստացած է իր ուսումը, որ կիսատ մնացած է պատերազմի պատճառով: Հոն յաճախած է նաեւ Գեղարուեստից վարժարանը, ապա՝ Փարիզի: Կը յիշեցնէ որ այդ օրերուն Մարսիլիա կը գործէր մեծ եկեղեցական մը՝ Գրիգորիս Պալաքեան սրբազանը, կը խօսի անոր ծրագիրներուն մասին, եկեղեցիներու կառուցում եւ դպրոցաշինութեան ծրագիրներ: Այլ խօսքով, առաջին օրէն, արուեստը արգելք չէ եղած որ գեղանկարիչը մերուած մնայ իր ժողովուրդին:

Ցոյց տալով հանդերձ իր գեղանկարները, Պեթհովէնի կամ Շոփէնի երաժշտութիւնը՝ գիծերով, գոյներով եւ շերտերով, որոնց գումարը ձայն է՝ ինչպէս ինք կը լսէ, մեզ կը տանի իր կեանքի ճամբաներուն վրայ: Կը պատմէ որ 1930ին Անգլիա գացած է Հայ Արիներուն հետ ճեմպորիի մասնակցելու, եւ այդ առիթով տեսած է արքայական ընտանիքը որ այցելութիւն տուած է բանակողներուն: Ռ. Ժերանեան պատմող է, կը սիրէ պատմել, կը հետեւի իր յիշողութեան ալիքներուն, դարակներ կը բանայ, խառնիխուռն, երբեմն կը մոռնայ որ զինք լսողներ կան: Տպաւորութիւններ.

- Հայրս գիրք մը ունէր որ կը խօսէր Այվազովսքիի մասին... Խրիմի մէջ, 1990ին տեղի ունեցաւ սէմինարիում մը՝ նուիրուած Այվազովսքիի, հրաւիրուած էի: Որպէս նկարիչ ես ներկայ էի, վաթսուն երկիրներէ ներկայացուցիչներ եկած էին, արուես-

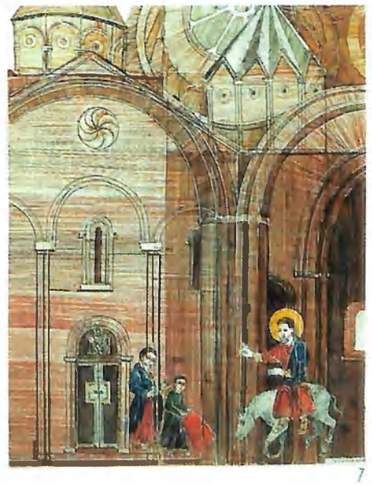

7

5. Marmachein
6. Zvartnots
7. Entree du Christ a Ani

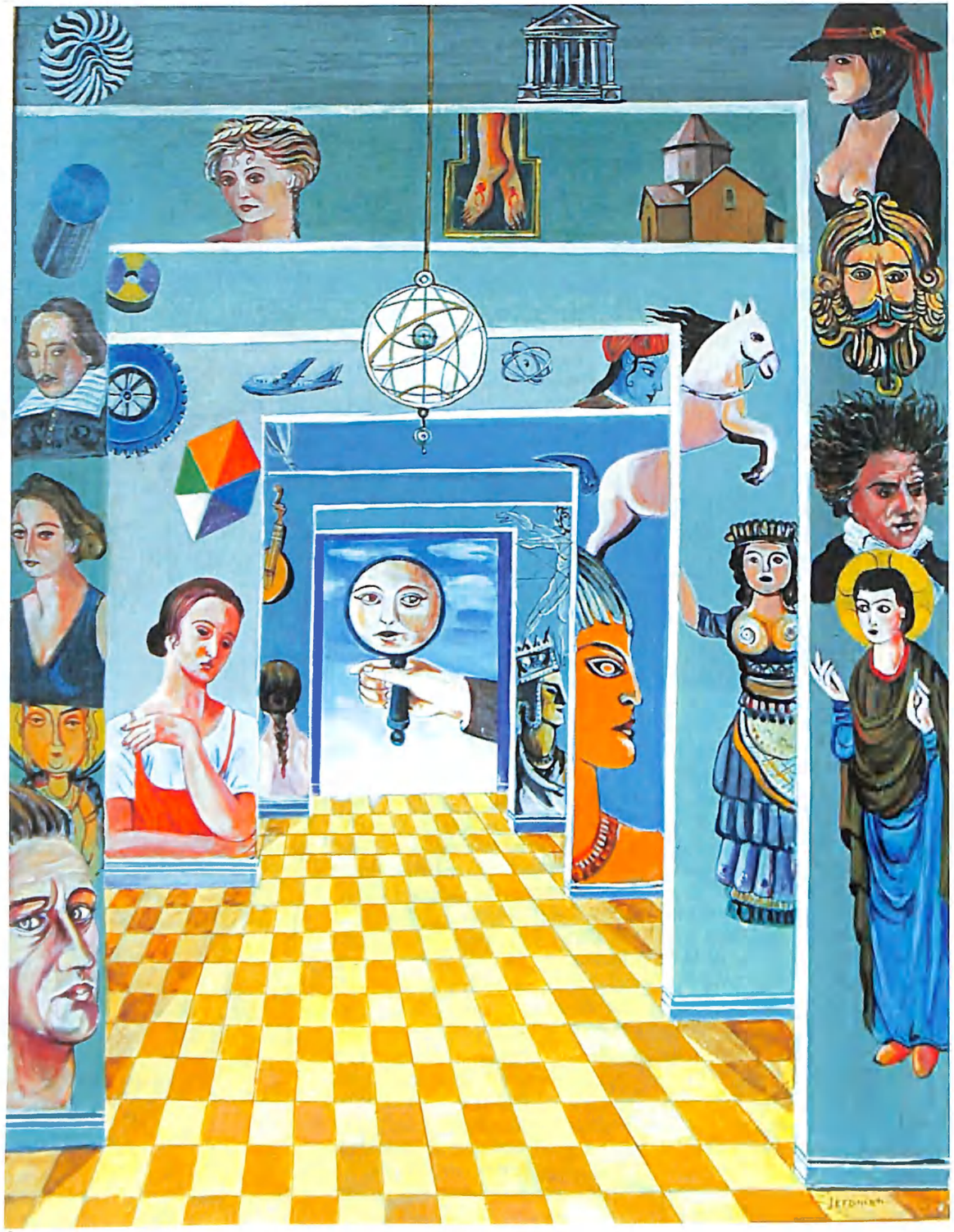

8

9

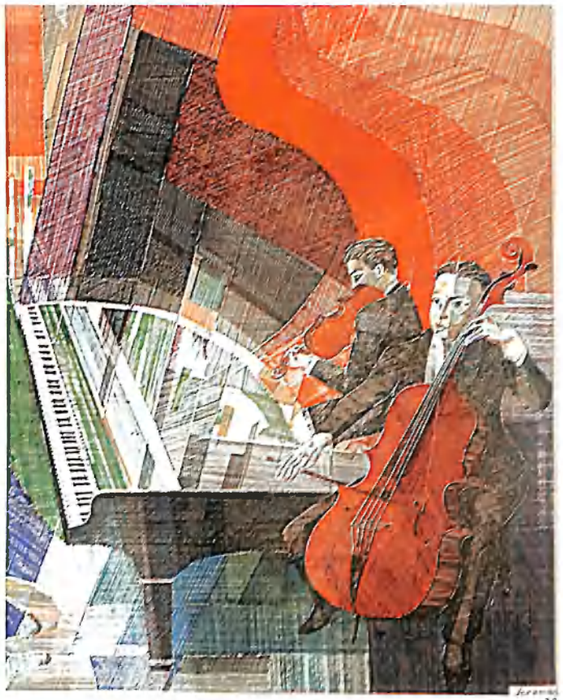

10

11

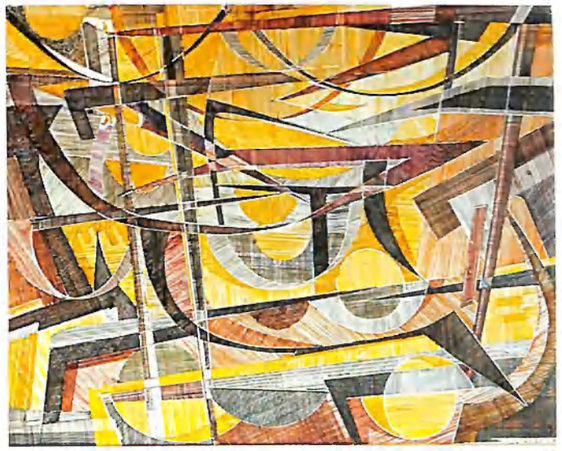

12

8. Le temps, les civilisations
9. Trio
10. Le violoncelliste
11. Nocturne de Chopin
12. Capricio de Tchaikovsky

digitised by A.R.A.R.@

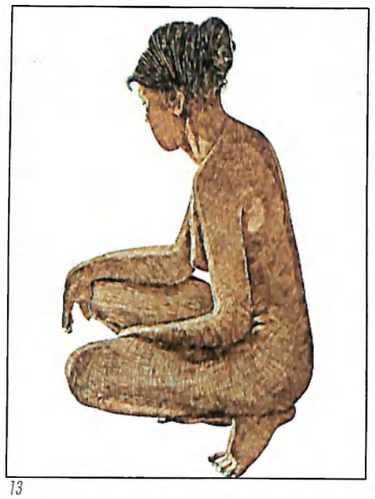
13

14

15

16

տագէոներ եւ արուեստաբաններ: Ներկայ էր նաեւ Այվազովսքիի թոռը... Այդ առիթով հանդիպեցայ Խրիմի հայ երեսփոխաններուն, որոնցմէ մին, Անուշաւան Դանիէլեան այսօր Արցախի վարչապետն է:

Կը պատմէ, որ սկսած է նկարել 1936ին, երբ Մարսիլիայի Պոմոն թաղամասին մէջ, դրացի հայ մը քանի մը դաս տուած է իրեն: Կը յիշէ.

- Երբ Մարսիլիա ցուցահանդէս տուի, եկաւ Գեղարուեստից վարժարանի ուսուցիչս եւ ըսաւ որ ուժեղ անհատականութիւն ունէի: Մանկութեան օրերուս ալ գծել կը սիրէի, եւ ընկերներս թուղթ կը բերէին որպէսզի գծեմ, դժուար էր թուղթ ճարել:

Աշխատանոցը Ռ. Ժերանեանի ենթակայական աշխարհն է, ուր գոյները կը նուագեն, Աղթամարը եւ Տաթեւը հայոց պատմութիւն կը յուշեն, լերկ ժայռերը եւ հովէն մտրակուող ծառերը Պրոթաները կը բերեն, կիները խորհրդաւոր դէմքեր ունին, իսկ մերկ կիները, իրենց համաչափութիւններով, գալարումներով, անեզր եւ անպարագիծ թելադրականութեամբ, գեղեցկութեան գինովութեան պահ կը ստեղծեն, յաւերժական կինը կը պատկերեն: Երբ հարց կը տրուի թէ ի՞նչ է նկարչութիւնը ընդհանրապէս եւ ան ի՞նչ է իրեն համար, Ռ. Ժերանեան, նկարներ փնտռելով եւ մենախօսութեան ձեւով, կը պատասխանէ.

- Արուեստը ներսէն պիտի ունենաս, կոչում պիտի ունենաս: Չի բաւեր սորվիլ, թէեւ ես պատրաստութիւն ունէի: Արուեստի գործին մէջ էական եւ անհրաժեշտ է կեանքը, որ կրկնութիւն չէ, կրկնութիւն պէտք չէ ըլլայ որպէս նիւթ, ապրում եւ ոճ: Կրկնութիւնը արուեստը կը մեռցնէ: Այս ոճի խնդիրը մեծ կարեւորութիւն ունի ստեղծագործութեան պարագային: Իւրաքանչիւր նկարիչ իր ոճը ունի, շատեր կանգ կ'առնեն երբ գտած կ'ըլլան իրենց ոճը, ապա իրենք զիրենք կը կրկնեն, նորութիւն չեն բերեր, ինչ որ ես կը կոչեմ menopause d'esprit*: Իրաւ արուեստագէտը կը յատկանշուի իր վերանորոգուելու կարողութեամբ: Ես կը վախնամ կրկնութեան եւ ամլութեան փոսէն:*

Իրեն առաջարկած են նկարել Քրիստոնեայ Հայաստանը: Շրջած է, փնտռտուք կատարած է, կ'ըսէ թէ իր ստեղծագործութիւններու որոշ տարրերը, թելադրական գիծերը, կու գան հայկական եկեղեցիներէն: Ակներեւ հաճոյքով կը խօսի իր այն նկարներուն մասին որոնք ներշնչուած են երաժշտութենէ, որոնք կը ստեղծեն եւ կը փոխանցեն մթնոլորտ մը, երբ նուագը կը վերածուի գիծի, գոյնի եւ երանգի. Շոփէն, Պեթհովէն, Քլոտ Տէպիւսիի Ծովը, ուրիշներ եւ Կոմիտաս: Վերջինը ցուցադրուած է նաեւ Երեւան: Երաժշտական ներշնչումով երեւանվեց գեղանկարներ կան: Ինքնատիպ գերիրապաշտութիւն մը: Ցոյց կու տայ

13. Nu accroupi
14. Nu vu de dos
15. Nu circulaire
16. Nu assis

17

18

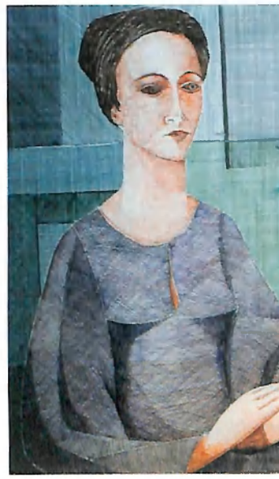

թէ արուեստի այդ եղանակով, չինական մելանով, գծած է իր երաժշտական գործերը, գիծերու եւ գոյներու երաժշտութիւն, ինչպէս Պախի ֆիւկերը, Մեծարանք Չայքովսկիի գործը: Կը բացատրէ.

- Անոնց վերացական ոճը բնական կերպով կը ներդաշնակուի երաժշտութեան հետ, ուժական կառուցման մը ընդմէջէն, որոնք թոյլ կու տան աչքին տեսնել ձայնային մակարդակները:

Որոշ հպարտութեամբ կ'ըսէ, որ խորհրդային իշխանութեան շրջանին, ինք հանդիսացած է առաջին արեւմտեան նկարիչը որ բացած է Սիպերիոյ դռները: Նոյն հպարտութեամբ կ'ըսէ որ ինք Պատուոյ Անդամ է Հայաստանի Նկարիչներու Միութեան եւ 1989ին ստացած է Մարտիրոս Սարեան մրցանակը: Հայաստանի մէջ ունեցած է վեց ցուցահանդէսներ:

Ցուշերէ անջատելով, կը փորձեմ զինք բերել իր ստեղծագործական աշխարհին մէջ, գտնելու համար իր ինքնատպութիւնը.

- Հարկ է գտնել գոյներու եւ երաժշտութեան միաձուլումը, - ինք կ'ըսէ mariage*ը: Էական է գծագրութիւնը, նախ պէտք է գտնել գիծը, գոյնը ինքնաբերաբար կու գայ: Երաժշտական կշռոյթներ կան. ականջով պիտի լսես, աչքով պիտի գծես, այդպէս ստեղծուած է Պեթհովէնի Հովուական Համանուագի գեղանկարը: Երաժիշտները իրենց կշռոյթը ունին, համանուագային, երգեհոնային: Շոփէնի դաշնակի ձայնը տարբեր է: Այդ տարբերութիւնը կ'արտայայտեմ գիծով եւ գոյնով:*

Բնութեան եւ անոր տեսարաններուն նկարիչն է Ռ. Ժերանեան.

- Վեց ամիս մնացի Չեխոսլովաքիա, գետը ներշնչեց զիս: Այսինքն՝ կ'ապրի բնութեան հետ հաղորդութեան պահեր: Արուեստաբաններ զինք կը համարեն գոյներու վարպետ: Այնքա՜ն ըսելիք ունի, կենսափորձ, բայց չի փորձեր տպաւորել:

Վաւերագրական ժապաւէնի մը նման, Ռ. Ժերանեան մեզ կը տանի մէկ սենեակէ միւսը, կանգ կ'առնէ պատէն կախուած լուսանկարի մը առջեւ, Մարտիրոս Սարեանի հետ է, կամ՝ Անաստաս Միկոյեանի: Դիմանկարներ կան, կիներ, կիներ կան ուրուագծային պատկերացումներով, բայց կառուցուած ուժգնութեամբ: Թէ ինչպէ՞ս կ'ընտրէ իր բնորդները, ինչո՞ւ, կը խօսի.

- Դիմանկարը պէտք է սիրես: Ապսպրանքով դիմանկար չեմ գծեր: Այս մէկը դրացուհիս է: Կինը կրնայ գեղեցիկ չըլլալ, բայց կրնայ ուշագրաւ ըլլալ, կրնայ գեղեցիկ ըլլալ՝ բայց դատարկ: Արուեստի գործը պիտի ներկայացնէ ուշագրաւը: Սիրած եմ պարուհիները նկարել. քանի որ անոնց շարժումները հեզասահ են. դիւրին, ուժական, եթերային: Կիները չեմ նկարեր իրենց սեռայնութեան համար, այլ իրենց արտ-

digitised by A.R.A.R.@

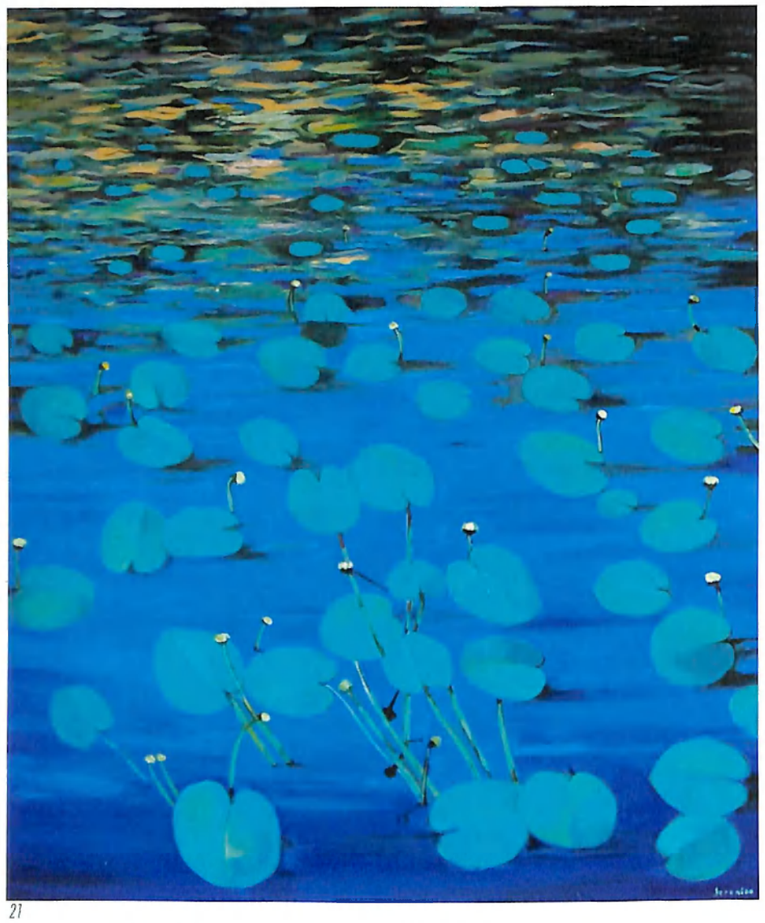

21

տալայտած հմայքին, այդ պատճառով ալ գծանկարներուս մէջ անոնք իրենց շրջանակին մէջ չեն մնար, չեն բանտարկուիր, իրենց գոյներով, շարժումներով դուրս կը ժայթքեն: Դիմանկարները, կիները, կեանք ունին եւ ես կը փնտռեմ մարդկային ջերմութիւնը:

Կարելի է աւելցնել՝ կը փնտռէ մարդը՝ որպէս արժէք:

Հետաքրքրական են այս դիմանկարները, կիները: Խորհուրդ ունին, հմայք, հիացման կը հրաւիրեն, բայց ցաւ չեն արտայայտեր, տառապող դէմքեր չեն:

- Տխուր բաներ չեմ գծեր, գիշերներն ալ չեմ աշխատիր, քանի որ երբ գիշերը կ'աշխատիս, կը տխրիս, մէջդ կը զարգանայ պարտուողի հոգեբանութիւն, իսկ ես, ինչպէս ըսի, կը փնտռեմ մարդկային ջերմութիւնը, կեանքը:

Զրոյցը կ'ընթանայ իր կշռոյթով, կը փորձեմ պատառիկներ պահել իր ոստոստող միտքերէն, որոնք քիչ մը խոստովանութիւն են, վկայութիւնը ներաշխարհի մը, ուր կը գոյակցին արուեստագէտը, քաղաքացին, մարդը եւ հայը: Ռ. Ժերանեան նկարած է Անին, կ'ըսէ թէ Անին մեր քաղաքն է, եւ այդ նկարը կը համարէ քաղաքական աշխատանք, քանի որ տիրութեան յիշեցում է: Մասնաւոր սիրով կը ներկայացնէ նաեւ Աղթամարի նկարը: Պահ մը մտածեցի որ Ռիշարի ստուերին միշտ արթուն մնացած է Խաչատուրը... որ 1957ին, գնացքով Մոսկուա գացած է, եւ այնտեղէն՝ Երեւան, առանց մուտքի արտօնութեան: Հետագային, Խորհրդային Միութեան տարբեր քաղաքներուն մէջ իր ունեցած ցուցահանդէսները իրեն ապահոված են անուն եւ վարկ, ծանօթացած է Անաստաս Միկոյեանի զաւկին՝ Սերգէյի եւ ապրած է Անաստաս Միկոյեանի տունը: Գնահատումներ կ'ընէ.

- Նկարչութեան հանդէպ արեւելեան երկիրները աւելի սէր ունին, աւելի մօտ են անոր, ընդհանրապէս պալաները աւելի մօտ են արուեստներու, ինչպէս՝ գերմանացիները:

Բայց գիտէ որ նման ընդհանրացումներ երբեմն կը ծածկեն այլ իրականութիւններ, քանի որ կ'աւելցնէ.

- Յաճախ Պէյրութ գտնուած եմ եւ հոն երկու հարիւր արուեստասէրներու մօտ կան գործերս... Պէյրութի ցուցահանդէսներուս ընթացքին տեղական թերթերը լայնօրէն արձագանգեցին: Այդ օրերու Կիլիկիոյ Վեհափառ Կաթողիկոսը, Զարեհ Ա. ուզեց տեսնել գործերս: Ինծի համար մեծ ուրախութիւն եղաւ այն որ Վեհափառը սիրեց գործերս, գնահատեց, թէեւ ինք խօսող չէր: Յայտնեց որ ուրախ էր որ իմ մասիս դրուատիքով կը խօսէին: Կը յիշեմ իր խօսքերը, ըսաւ որ ես բախտաւոր էի քանի որ Հայաստան կ'երթայի, որ դուրը պէտք է բանայի, քանի որ Հայաստան թթուածինի պէտք ունէր: Ի դէպ, ըսեմ նաեւ որ Լիբանանի կարգ մը քաղաքներու Պատուոյ քաղաքացի եմ...:

Խօսեցաւ նաեւ Լիբանանի հայ արուեստագէտներուն մասին, յիշեց տիրական անուններ, ինչպէս Փոլ Կիրակոսեանը, Զաւէն Խտըշեանը, Կիւվը, Սոֆի Երամեանը...:

Իր այդ օրերու, այսինքն՝ խորհրդային շրջանի, հայաստանեան տպաւորութիւններուն անդրադարձաւ.

- Բոլորին հետ բարեկամ էի, բայց պէտք է ընդունիլ որ հոն մտաւորականները խեղդուած էին, ազատութիւնները սահմանափակ էին: Նկարչութիւնը երկրի պատմութեան մաս կը կազմէ եւ անոր պայքարին իր մասնակցութեան բաժինը պէտք է բերէ:

Այսինքն, Ռ. Ժերանեան քաղաքացի գեղանկարիչ է: Իր ստեղծագործական աշխարհը բազմերանգ է: Իր արուեստի քանի մը ինքնատիպ արտայայտութիւններուն անդրադարձած է քննադատ մը, Սէնթ՝ Էվրըմոն,

22

24

25

23

21. Lac des nenuphars
22. Bouquet de roses
23. Port breton
24. Bouquet bleu de France
25. Bouquet d'anémones

digitised by A.R.A.R.@

26

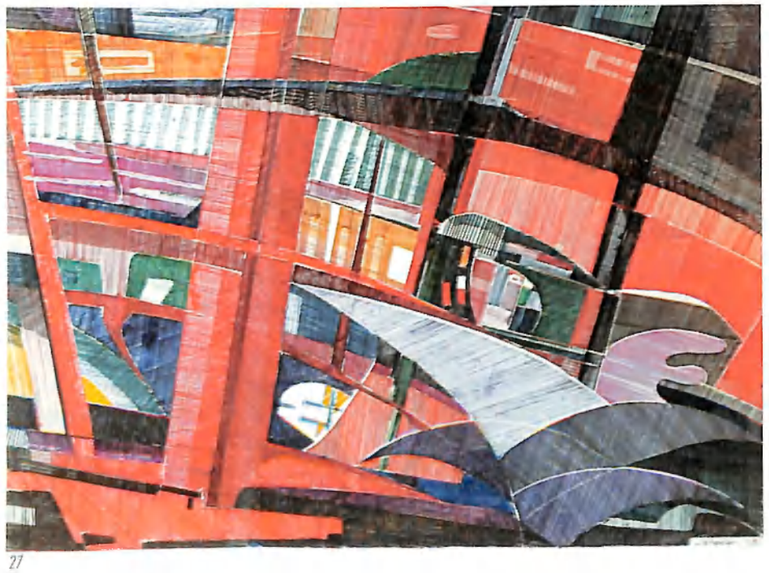

27

ՄԱԿ-Նիւ Եորք, 1978ին.

- Արդարեւ, ձեզմէ պահած էի յիշատակը ձեր արտայայտութեան կերպին, ինչ կը վերաբերի լաւ կատարուած գործի խստապահանջութեան, նկարելու անխախտ եղանակ մը՝ որ զիջում չի հանդուրժեր, որ կը մերժէ նկարչութեան չտեսներու եւ գիտոսիկներու շեղող տեսիլքը, որ վերջին հաշուով միայն զիրենք կը տպաւորէ: Մասնաւորաբար վայելք էին ձեր չինական մելանով գծագրութիւնները, գոյներով շեշտուած, ուր դուք առանց ճիգի կը պեղէք, կշռոյթով եւ թափանցող միտքով, ենթագիտակցութեան ճամբաները, նրբին ենթագիտակցութիւն՝ որ յատուկ է վերին շերտերու: Այս համադրումը զոր դուք կը յաջողիք տալ երաժշտութեան նիւթով, ինծի կը թուի թէ իր հաւասարը չունի արուեստի արտայայտութեան աշխարհին մէջ:

Այս անխոնջ եւ ամբողջական նկարիչը կ՚ունենա՞յ իր թանգարանը, որպէսզի արուեստասէրը տեսնէ եւ լսէ համաստեղութիւնը, գոյներու, գիծերու, ձայներու, թրթռացումներու, յիշողութեան, ոչ այնպէս ինչպէս ըրինք, իրարու ետեւ շարուած նկարները մէկիկ-մէկիկ դարձնելով: Կ՚ունենա՞նք ամբողջութիւնը տեսնելու վայելքը:

Կեանք մը ամբողջ՝ արուեստի եւ գեղեցիկի մէջ, մերժելով տխրութիւնը, սիրելով մարդն ու աշխարհը, հետեւելով ժամանակի ոլորապտոյտին, միշտ նոր ոպնեակով, նոր պրիսմակով, հետեւելով սեփական ուղիին: Այս հոգեխառնութեամբ ստեղծագործողը ինքզինք թանգարան չէ դրած, հանգստեան չէ կոչած, այդ տրամադրութիւնը չունի:

Կը շարունակէ նորին մէջ իրաւ գեղեցիկը փնտռել:

Յ.Պալեան,

4 Մայիս 2006

Լուսանկարներ եւ էջերու կազմութիւն՝
Վիգէն Դարբինեան:

* Benezit, nouvelle edition 1999 (Edition Grund) Vol 7, Dictionnaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs.

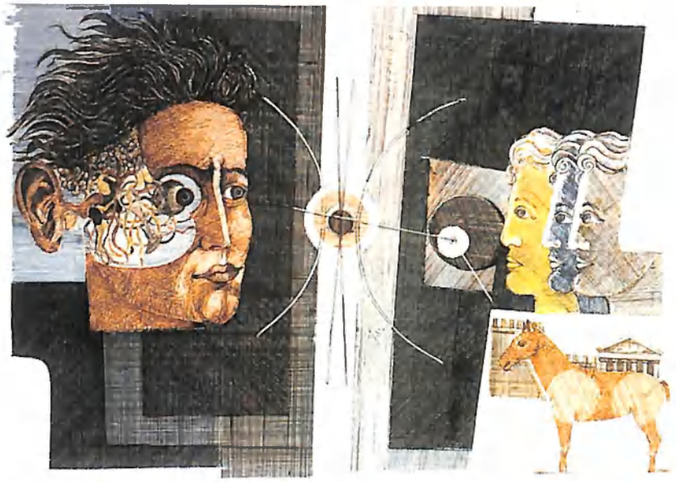

28

31

29

32

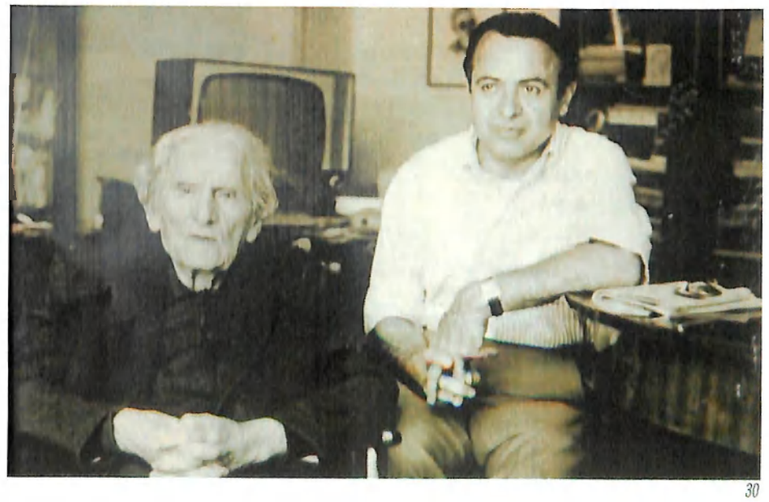

30

26. Le monde de Pinocchio
27. Fugue en re mineur de Bach
28. Cheval de Troie
29. Port de Yalta
30. Mardiros SARIAN et Richard JERANIAN
31. Composition
32. Richard JERANIAN

digitised by A.R.A.R.@

«Անցեալի Հետքերով»
(Ուղեգրութիւն)
Համազգայինի «Վահէ Սէթեան» տպարան 2004
ստանալու համար դիմել՝ Hamazkayin Bookstore
Shaghzoyan Cultural Center - Bourj Hammoud -
P.O.Box: 801096

«Ալեկոծ Խորքեր»
Նանոր Ինճէճիկեան
Հալէպ, 2006
ստանալու համար դիմել՝
nanorinjejikian@postmaster.co.uk

«Ամէնուն Տարեցոյցը»
Թէոդիկ
1967
Ա. տարի
Բ. հրատարակութիւն
Հայկական Մատենաշար Գալուստ Կիւլպէնկեան հիմնարկութեան
Հալէպ
ստանալու համար դիմել՝
www.ciliciabooks.com

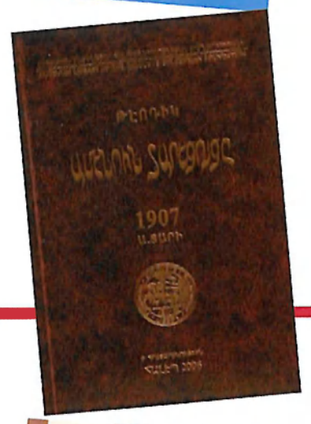

«Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս/ հատոր ԻԶ»
Հրատարակութիւն՝ Հայկազեան Համալսարանի
Հայագիտական Ամբիոնի
ստանալու համար դիմել՝
review@haigazian.edu.lb

«Ուրիշ Գիծ Ունիմ»
Ժանէթ Քասունի
Պէյրութ, 2006
ստանալու համար դիմել՝
Jeanette Kassouny
11570 Moorpark Ave. #2
Studio City CA. 91602

«Սաաւարտ Վէպը»
Արա Արծրունի
եւ
«Ծառը»
Վաչէ Ատրունի
Հրատարակութիւն՝ «Վահրիմ եւ Վերժին Ճէրէճեան
Թատերգութեան Մրցանք»
Մասենաշար թիւ 2
Պէյրութ 2006

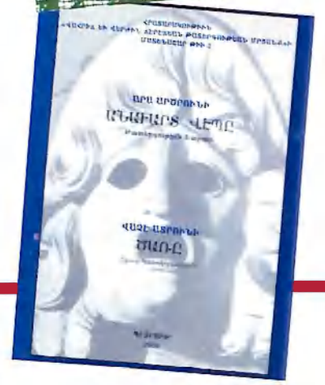

«Բաց Պատուհան»
Յակոբ Միքայէլեան
Հալէպ, 2006
ստանալու համար դիմել՝
hagopmik@yahoo.com

«Հեռուներու Մտերմութեամբ»
(Նամականի)
Պէյրութ, 2006
ստանալու համար դիմել՝
Hamazkayin Bookstore
Shaghzoyan Cultural Ceuter - Bourj Hammoud
P.O.Box : 801096

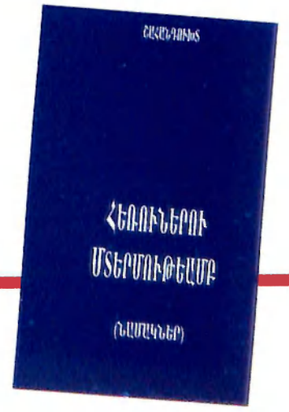

digitised by A.R.A.R.@

ՅԱԿՈԲ ՍԹԱՄՊՈՒԼԵԱՆ

ՄԻԼԱՆՕ

ՅԱՁՈՂՈՒԹԻՒՆ ԿԸ ՄԱՂԹԷ

«ԲԱԳԻՆ»Ի

ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐՈՒՆ

digitised by A.R.A.R.@